956.101
Or3o

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 998

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA AŞİRETLERİ İSKÂN TEŞEBBÜSÜ

(1691 - 1696)

Dr. CENGİZ ORHONLU

İSTANBUL
EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1963

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
STACKS

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

To renew call Telephone Center, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

JUN 23 1987

NOV 19 1987

AUG 11 1988

L161—O-1096

.UĞUNDA

ŞEBBÜSÜ

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
STACKS

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA AŞİRETLERİ İSKÂN TEŞEBBÜSÜ

(1691 - 1696)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 998

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA AŞİRETLERİ İSKÂN TEŞEBBÜSÜ

(1691 - 1696)

Dr. CENGİZ ORHONLU

İSTANBUL
Edebiyat Fakültesi Basımevi
1963

Bu eser, 10 Mart 1958 günü Edebiyat Fakültesinde Yeniçağ tarihi Profesörü M. Cavid Baysun, son çağ tarihi Profesörü Dr. Cemal Tukin ve sosyoloji Profesörü Hilmi Ziya Ülken'den kurulu jüri önünde müdafaa edilen doktora tezinin kısmen tadil ve tevsiinden meydana gelmiştir.

956.101
Or3ö

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII-VIII
BİBLİYOGRAFYA IX-XVI
GİRİŞ 1-9
I. BÖLÜM 11-26
KONAR-GÖÇER HALKIN İMPARATORLUK İDARESİNDEKİ DURUMLARI VE HUKUKİ NİZAMLARI
A - İçtimaî teşkilâtları
B - Tatbik edilen idare tarzı ve hukukî nizamları
C - İktisadî faaliyetleri
D - Tâbi oldukları vergi nizamı
E - Görevleri
II. BÖLÜM 27-52
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSKÂN SİYASETİ
A - 1961 - 1696 yılları arasında konar - göçer halkın hükümet tarafından iskân edilmesi ve bunun sebebleri
1 - Konar-göçer ahalinin merkeziyetçi bir devlet nizamı ile bağdaşamıyan hayat tarzları yüzünden yerli halka büyük zararlar vermelerini sona erdirme endişesi
2 - Harap ve boş yerleri îmar etmek ve yeniden ziraata açmak
3 - Diğer şakavet unsurlarına ve büyük zararlar meydana getiren göçebe gruplara karşı yerli ahaliyi, ekili topraklarını ve hayvanlarını muhafaza endişesi
B - 1691 yılında vaki olan iskân harekâtının nizamları
C - İskân hareketlerini yöneten daire (idareciler)
III. BÖLÜM 53-76
TOPRAKLARIN DAĞITIMINDA TAKİP EDİLEN USUL

Slavic

A - Rakka ve Halep eyâletleri dahilinde bulunan yerlere iskân

a) Belih nehri bölgesinde yapılan iskân
b) Urfa sancağına bağlı nahiyelerde iskân
c) Halep eyâletine bağlı olan Menbiç nahiyesinde iskân

B - Hama ve Humus sancaklarında iskân
C - Anadolu eyâletine dahil bulunan topraklara iskân
D - Adana sancağında Ayas, Berendi ve Kınık kazaları bölgesine yapılan iskân
E - Bozok sancağında iskân

IV. BÖLÜM 77-95

İSKÂN EDİLENLERİN YERLEŞME BÖLGELERİNDEN FİRAR EDİP BAŞKA YERLERE GİTMELERİ

A- Topraklarını terk etme sebebleri
B- Hükûmetin almış olduğu tedbirler

SONUÇ 96

EKLER

Vesikalar 97-99

İNDEKS

A - Şahıs adları 100-101
B - Yer, siyasî teşekkül ve idarî bölüm adları 102-111
C - Oymak ve topluluk adları 112-117
D - Terim ve müessese adları 117-120

HARİTALAR (8 adet)

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu tarihi, umumiyetle siyasî ve askerî vak'aların silsilesi içinde mütalâa edilmektedir. Tarihî oluş ve vak'aları iyice anlayabilmek, onların derinliğini kavrıyabilmek için iç bünyeyi, hukukî ve iktisadî teşkilâtı, çeşitli halk zümrelerine tatbik edilen idare tarzı, halk-hükûmet münasebetlerini araştırmak lâzım gelmektedir. Son zamanlarda bu şekilde iç bünye araştırmalarına başlanmıştır. Bu gibi araştırmalar çoğaldıkça çeşitli sebeblerle çıkan darlık buhranlarının hükümetin siyasetine tesir ettiğini, zaruretler sebebiyle tesbit edilmiş prensipler dışına çıkarak halk üzerine çeşitli yönlerden baskı yaptığını ve nihayet halkın da buna karşı tuttuğu yolu, hükûmet-halk münasebetlerini bütün çıplaklığı ile öğrenmiş olacağız.

«İskân ve yerleşme» konusunun yukarıda kaydettiğimiz konular yanında incelenmesi lâzım gelmektedir. Bu sayede Osmanlı imparatorluğunun içtimaî-tarihî oluşu ve yayılmanın demografik amilleri de lâyıkı ile öğrenilebilecektir. Boş topraklardan az bir müddet sonra nasıl bir mamure meydana getirildiğini, yeni açılan yerlerin türkleşmesinde çeşitli iskân usullerinden nasıl istifade edildiğini, yeni memleketlerin asıl fatihlerinin askerî harekâtın ikmalinden sonra, ordunun yanı sıra giden dervişler olduğunu bu tetkiklerle öğrenmiş oluyoruz. İmparatorluğun kuruluş ve gelişme devrelerine aid ve XVI. asırla ilgili araştırmalar olduğu halde onu takib eden devirlerin iskân siyaseti inceleme konusu yapılmamıştır. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu her asır zarfında ve her hususta büyük değişikliğe maruz kalmıştır. Bu bakımdan iskân siyaseti de buna tabi olagelmişti. Bu değişikliğin en önemlisi içtimaî buhranlar sonucunda Osmanlı iç bünyesinin esasını teşkil eden köylü ve köylerin tahrib edilmesidir. Temeli ziraata dayanan Osmanlı devletini ilgilendiren en mühim husus, temelini teşkil eden çiftçi zümresinden aldığı vergilerdi. Bulundukları yerlerin tahribinden dolayı ekim yapamıyan, başka köylere ve şehirlere giden, bâzen de halk hareketlerine karışan çiftçiler, artık müstahsil olmaktan çıkmışlardı. Hükûmet bu tehlike karşısında, bir iç iskân meselesiyle karşı karşıya idi. Köyleri tekrar şenlendirmek için düşünülen tedbirlerden biri, isteyen kimseler uhdesine her köyün verilmeye başlanması idi. Koşulan şartlar meyanında hariçten ahali getirip

orayı şen ve abadan etmek, yeniden zıraata açmak ve defterde yazılı maktu malı da o yerin mesûl şahsına vermekti. Görüldüğü gibi XVII. asırda Osmanlı iskân siyaseti tamamen iç bünyesini tamir etmekten ibaret olmuştur. Bunun en önemli bir safhası 1691-1696 yılları arasında aşiretleri iskân teşebbüsüdür ki tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

Burada Osmanlı İmparatorluğunun XVII. asırdaki iskân siyaseti ve iç bünyesinde vuku bulan değişiklikler açık olarak görülmektedir. Osmanlı cemiyetini teşkil eden ana unsurlardan birisi olan konar-göçerlerin içtimaî buhranlar sonunda terk edilmiş olan harab yerlere yerleştirilmek suretiyle, oraları imâr edip tekrar ziraate açılması hareketinin, iskân tarihi bakımından incelenmesinin lüzumlu olduğunu dikkate alarak, bu konu üzerinde üç buçuk yıldan fazla bir zaman içinde sarf ettiğim gayretin, sonucunu arz ediyorum. İlgili 8 adet haritayı hazırlarken çok müşkülâtla karşılaştığımı belirtmek isterim. Kullanmış olduğum haritalar yeni olduğu için, bugün izi dahi kalmamış iskân mahallerinin tesbitine kifayet etmemektedir. Bu bakımdan çok gayret sarfetmeme rağmen bir kısım köyleri ve iskân mahallerini tesbite muvaffak olamadım. Suriye'ye ait kısımlar için oradaki ilgili makamlara yaptığım müracaatlar cevapsız kaldı. Bu yüzden elimde bulunan haritaları kullandım.

Bu eseri hazırlarken her zaman olduğu gibi, rehberliğinden faydalandığım sayın hocam Prof. M. Cavid Baysun'a, Başbakanlık arşivindeki çalışmalarımda bana her hususta azamî kolaylığı göstermiş olan Muzaffer Erdoğan'a, arkadaşlarım Rauf Tuncay, Turgut Işıksal ve Nail İnal'a teşekkür etmeyi borç bilirim.

Özellikle, gerek eserin basılışı sırasında tashihlerine yardım eden, gerek kitaba ekli haritaların çizilmesinde büyük bir titizlik gösteren ve elinden gelen her türlü gayreti esirgemiyen Dr. Muammer Özergin'e ve ilgili bazı neşriyatı sırpçadan tercüme eden İsmail Eren'e burada ayrıca şükranlarımı sunmaktan büyük bir zevk duyuyorum.

Dr. Cengiz Orhonlu

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

İskân defterleri:

Maliye defterleri tasnifi nu. 9484.

Dergâh-ı âli kapucu-başlarından Hısım Mehmed Ağa'nın mübaşeretiyle Hama ve Humus sancakları iskânı hakkında 1107 de tertip edilmiş olan defter (s. 3-41, 51 de) bulunmaktadır.

Bozok sancağı iskânı hakkında, Bozok kadısı olup iskân memuru tayin edilmiş olan Ebubekir'in tanzim etmiş olduğu -1108 de- defter, yukarıdaki aynı numarayı taşıyan defterin s. 46-52. sahifelerini işgal etmektedir.

Maliye defterleri tasnifi nu. 8458.

1102-1134 yılları arasında -Anadolu, Bozok, Adana sancakları ile Rakka, Halep eyâletlerinde ve diğer yerlerde yapılan- iskân harekâtı hakkında umumi ve özel kayıdlardan -emir, ferman, hüccet, temessük ve sâire şeklinde- bu hususiaki hükümlerden ibarat bulunmaktadır. 378 sahifeden mürekkeptir.

Maliye defterleri tasnifi nu. 534.

Rakka valisi Vezîr Hüseyin Paşa idaresinde cerayan eden Rakka ve Haleb eyâletlerinde vuku bulan yerleştirme işi hakkında bulunmaktadır. 1102 tarihinden itibaren başlamakta olup 121 sahifeden ibarettir.

Tapu defterleri tasnifi nu. 835.

Yukarıda kaydettiğimiz defterin bir kopyasıdır. Ancak bunda Menbiç nahiyesindeki yerleşme hareketi yoktur.

Boy ve oymaklar hakkında tertip edilmiş olan defterler:

Maliye defterleri nu. 7574.

Dânişmendli türkmenleri hakkında 1045-1069 yılları arasındaki kayıdları içine almaktadır. 132 sahifeden ibaret olan bu defterin bir kısmı, ismi geçen ulusun Anadolu eyâletindeki yerleşmeleri hakkındadır.

Maliye defterleri tasnifi, nu. 3472.

Boz-ulus türkmenleri hakkında ahkâm defteri; 1106-1127 yılları arasındaki kayıdları ihtiva etmekte olup 113 sahifedir.

Kâmil Kepeci tasnifi, nu. 2311.

Boz-ulus türkmenleri hakkında ahkâm defteri.

Bunların dışında Kâmil Kepeci ve Maliye defterleri tasniflerinde bulunan ikinci derecedeki diğer defterler de notlarda gösterilmiştir.

Mühimme Defterleri

95-135 numaralar arasındaki (1664-1728 yılları) defterlerdir. Fakat bu arada bazı boşluklar bulunmaktadır. Bunlar 1076-1088, 1092-1100 yılları arasındadır. Bu eksiklik şikâyet ve ahkâm defterlerinden istifade edilmek suretile giderilmiştir. Ahmed Refik Bey'in *Anadolu'da Türk aşiretleri* kitabında bulunan hükümler, bu defterlerden toplanmıştır; ancak kitaptakiler, mühimmede bulunan hükümlerin çok cüzî bir kısmıdır.

Kuyud-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyât defterleri:

Kâmil Kepeci ve Maliye defterleri tasnifinde bulunmaktadır. Numaraları notlarda gösterilmiştir.

Ahkâm defterleri:

Kâmil Kepeci ve ve Maliye defterleri tasniflerinde bulunmaktadır. Numaraları notlarda gösterilmiştir

İbnül Emin ve Cevdet tasniflerinin Dahiliyye kısımlarında:

Numaraları notlarda gösterilmiş olan müteferrik bâzı vesikalardır.

Ali Emirî tasnifi:

II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa kısımlarına ait bâzı vesikalar. Ayrıca Arşiv'de araştırıcılara henüz verilemeyen yeni tasnife ait (D-BŞM) çok önemli bazı vesikaları eski memurlardan Nail İnal vasıtasile tetkik ettim.

Adana Şer'i mahkeme sicilleri:

Adana Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır; fakat arada atlamalar mevcuttur. Aynı müzede bulunan Urfa, Antep sicilleri çok eksiktir. Şer'î siciller hususundaki eksiklikler, yukarıda kaydetmiş olduğumuz iskân defterleri ve diğer vesikalarla giderilmiş bulunmaktadır.

YAYINLANMIŞ OLAN VESİKALAR

Bakî, Edip Âli,-, *Şer'iye sicillerine göre: Afyonkarahisar'da XVII, XVIII. asırlarda meçhul halk tarihinden*, Afyon 1951.

Barkan, Ömer Lütfi-, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirâî ekonominin hukukî ve malî esasları*, I. cild Kanunlar, İstanbul 1943.

Gökçen, İbrahim-, *Saruhan'da yörük ve türkmenler*, İstanbul 1946.

İnalcık, Halil-, *Saray Bosna Şer'iye Sicillerine göre Viyana boz-*

ğunundan sonraki harp yıllarında Bosna, *Tarih Vesikaları*, c. II. (İstanbul 1942-43), s. 179-187, 372-384.

Refik, Ahmed (Altınay)-, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930.

Refik, Ahmed (Altınay)-, *Onaltıncı asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935.

Refik, Ahmed (Altınay)-, *Osmanlılar devrinde Türkiye Madenleri*, İstanbul 1931.

Su, Kâmil-, *Balıkesir ve civarında yörük ve türkmenler*, İstanbul 1938.

Uluçay, Çağatay-, *XVIII ve XIX. yüzyıllarda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri*, İstanbul 1955.

Uluçay, Çağatay-, *Saruhan'da eşkiyalık ve halk hareketleri, XVII. asır*, İstanbul 1944.

Kronikler

Cantemir, D.-, *The History of the Othman Empire*, London 1747.

Cevdet, *Tarih*, İstanbul 1309, c. II.

Küçük Çelebi-zâde Asım, *Tarih*, İstanbul 1282, (Raşid'in zeyli).

(Kuyucu Murad Paşa Tarihi), Es'ad Efendi ktb. nu. 2236.

Mehmed Ağa, Silâhdar-, *Tarih*, İstanbul 1928.

Mehmed Ağa, Silâhdar-, *Nusretnâme*, Veliyüddin Efendi ktb., nu. 2369.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukuât*, İstanbul 1327.

Naima, *Tarih*, İstanbul 1280, c. I-VI.

Raşid, *Tarih*, İstanbul 1282, c. I-III.

Russel, Alex-, *The History of Aleppo*, London 1794, c. I-II.

Rycaut, Paul-, *The History of tha Turks beginning with the year 1679 until the end of the year 1698 and 1699*, London 1700.

Sâkıb, Mustafa-, *Kenzü'l-vekayi*, Millet Ktb., Ali Emiri- Tarih kısmı, nu. 490.

Sarı Mehmed Paşa, Defterdar-, *Zübdetü'l-vekayi*, Nur-ı Osmaniye Ktb., nu. 3305.

Üsküdârî, Abdullah b. İbrahim-, *Vakıât*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Ktb. nu. 1225, c. III.

Cemiyet ve Devlet idaresi hakkındaki eserler

Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, *Millî Tetebbular Mecmuâsı*, Sayı 3 (İstanbul 1331).

Akdağ, Mustafa-, *Celâli fetreti*, DTCFD, c. XVI (1958), s. 53-107.

Arazi kanunnâmesi, Belediye Ktb., M. Cevdet yazmaları, nu. K 557.

Gibb, H. A. R. and Harold Bowen-, *İslamic Society and the West*, Oxford University Press, London 1951, c. 1, ks. 1, London 1957, c. 1, ks. 2.

Hadzibegic, H.- *Le traite d' Ali Çavuş de Sofia sur l'organisation des Tımar au XVII-éme siécle, Glasnik*, série N., II. (Sarajevo 1948).

Kanunnâme, Veliyüddin Efendi ktb., nu. 1970.

Kâtib Çelebi, *Düsturü'l-amel li islahi'l-halel*, Tasvir-i Efkâr matbaası (İstanbul) 1280.

Koçi Bey Risâlesi, nşr. Ali Kemalî Aksüt, İst. 1939.

Koçi Beyin Sultan İbrahim'e takdim ettigi risâle ve arzları, nşr. M. Çağatay Uluçay, *Zeki Velidî Togan Armağanı*, *İst.* 1950-1955, s. 177-199.

Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askerî vaziyeti*, çvr. M. Nazmi, Ankara 1934.

Mehmed Paşa, Defterdar (Sarı)-, *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*, published and translated by Walter Wright, *Ottoman statecraft*, Oxford 1935.

Rycaut, Paul-, *The Present State of the Ottoman Empire*, London 1668.

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İsmail Hakkı-, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı*, Ankara 1948.

Seyahatnâmeler ve Coğrafi eserler

Le Bruyn, Cornelius-, *Travels to the Levant*, London 1702.

Buckingham, *Travels in Mesopotamia including a journey from Aleppo to Bagdad*, London 1827, c. I.

Chishull, Edward-, *Travels in Turkey and back to England*, London 1747.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (İstanbul 1314) c. IV, (İstanbul 1935) c. IX.

Kâtib Çelebi, *Cihannumâ*, İstanbul 1145.

Pococke, R.-, *A description of the east and some other countries*, London 1743-1745, c. I-III.

Taeschner, Franz-, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig 1924,1926, c. I-II.

Tavernier, *A new relation of the inner part of the Grand Seigneur's seraglio*, London 1677.

Tournefort, P.-, *A voyage into the Levant*, London 1718, c. I-II.

Türkmen, Faik-, *Mufassal Hatay, I. Coğrafya*, İstanbul 1937.

İskân meselesi ve metodu hakkındaki araştırmalar

Barkan, Ömer Lûtfi-, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıf ve temlikler, Vakıflar Dergisi*, c. II. (Ankara 1942), s. 279-386.

Barkan, Ömer Lûtfi-, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İst. Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası*, c. IX, (İst. 1950), c. XIII (İst. 1951-2), c. XV. (İst. 1952-54).

Eberhard, Wolfram-, *Nomads and farmers in the Southeast Turkey, Oriens*, c. VI, ks. 1 (1953).

Gökbilgin, Tayyib-, *Rumeli'nin iskânında ve Türkleşmesinde yürükler, III. Türk Tarih Kurumu Kongresi* 1943, Ankara 1948, s. 107-116.

Korkmaz, Dilek-, *Türkiye'de mezraa, kom, ağıl ve obaların dağılışı*, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Ktb. mezuniyet tezi, nu. 908.

Lewis, Norman-, *The Frontier settlement in Syria, 1800-1950, İnternational Affairs*, c. XXXI (1951) - London Royal İns. international affairs-.

Popoviç, Duşan, Y.-, *1690 Büyük Sırp göçü*, Belgrad 1954.

Tanoğlu, Ali-, *İskân coğrafyası, Esas fikirler, problemler ve metod, Türkiyat Mecmuası*, c. XI. (İst. 1954).

Türkiyenin iktisadî durumu ve vergileri hakkındaki eserler, araştırmalar

Akdağ, Mustafa-, *Türkiye'nin iktisadî vaziyeti, Belleten*, c. XIV, sayı 55 (Ankara 1950).

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, Dersaadet (İst.) 1328, c. I.

Barkan, Ömer Lütfi-, *Avârız, İslâm Ansiklopedisi.*

Belin, M.-, *Türkiye'nin iktisadî tarihi hakkında tedkikler*, çvr. Ziya Karamürsel, Ankara 1931.

Çağatay, Neşet-, *Osmanlı İmparatorluğunda reâyadan alınan vergi ve resimler, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. V. (Ankara 1947), s. 483-511.

İnalcık, Halil-, *Osmanlılarda raiyyet rüsûmu, Belleten*, c. XXIII, Sayı 92 (Ankara 1959).

Nedkoff, Boris Christoff-, *Osmanlı İmparatorluğunda cizye*, çvr. Şinasi Altındağ, *Belleten*, c.VII, (Ankara 1944), s. 599, 652.

Süleyman Sudî, *Defter-i muktesid*, istanbul 1307, c. I-III.

Etnografya ve Etnoloji Araştırmaları

A - Müşahadeler, Derlemeler :

Arsunar, Ferruh-, *Gaziantep Folkloru*, İstanbul 1962.

İnan, Abdülkadir-, *Gazi Antep vilâyetinde Türkmenler, Halk Bilgisi (Derneği) Haberleri*, c. IX, (İst. 1940), s. 138-141.

İnan, Abdülkadir-, *Gazi Antep vilâyetinde İlbeyliler, Halk Bilgisi Haberleri*, c. IV. (İst. 1934), s. 73-74.

Montagne, R.-, *Çöl Medeniyeti*, çvr. Avni Yakalıoğlu, İstanbul 1950.

Özbaş, Ömer-, *Gaziantep dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Gaziantep 1958.

Tanyol, Cahit-, *Baraklarda örf ve âdet araştırmaları, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, sayı 7, (İst. 1954), 71-107.

Ülkütaşır, Mehmed Şakir-, *Cerablus çevresindeki Türkmen aşiretleri, Halk Bilgisi Haberleri*, İst. 1941, c. XI, s. 12-14.

Yalgın, Ali Rıza-, *Emir-dağ ve Iğdırda Karabağlı'lar oymağı, Türk Folklar Araştırmaları*, Sayı 74. İst. 1955,

(Yalgın), Ali Rıza-, *Cenubda Bozdoğan'lılar, Ülkü, Halkevleri Dergisi*, c. III, (Ankara 1934), s. 356-59.

(Yalgın) Ali Rıza-, *Akça köy, Ülkü, Halkevleri Dergisi*, c. II (Ankara 1933), 64-68.

Yalgın, Yalman (Ali Rıza)-, *Cenubda Türkmen oymakları*, ks. 2 (Ankara 1933), ks. 4 (Adana 1934).

B-Araştırmalar:

Demirtaş (Sümer), Faruk-, *Boz-ulus hakkında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*,c. VII. (Ankara 1949), s. 29-60.

Demirtaş (Sümer), Faruk-, *Osmanlılar devrinde Anadolu'da Oğuz boyları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, c. VII. (Ankara 1949), s. 321-385.

Demirtaş, Faruk-, *Osmanlılar devrinde Anadolu'da Kayılar, Belleten*, c. XII, Sayı 47 (Ankara 1948).

Güngör, Kemal-, *Cenubî Anadolu yörüklerinin etno-antropolojik tedkiki*, Ankara 1941.

Köseoğlu, Neşet-, *Çorum havalisinde Mamalı aşireti, Ömer ve Osman Paşalar, Çorumlu*, sayı 1 (1938).

Sümer, Faruk-, *XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irakta yaşıyan Türk aşiretlerine umumî bir bakış, İktisat Fakültesi Mecmuâsı*, c. XI. (İstanbul 1952), s. 509-523.

Sümer, Faruk-, *Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşıyan bazı Üçok'lu Oğuz boylarına mensup teşekküller, İktisat Fakültesi Mecmuâsı*, c. XI. s. 437-508.

Sümer, Faruk-, *Bayatlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. IV, Sayı 4. (İstanbul 1952).

Sümer, Faruk-, *Döğerlere dair, Türkiyat Mecmuâsı*, c. X. (İstanbul 1953), s. 139-158.

Sümer, Faruk-, *Bozoklu Oğuz boylarına dair, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XI (Ankara 1953), s. 65-103.

Sümer, Faruk-, *Avşarlara dair, Fuad Köprülü Armağanı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından neşredilmiştir, İst. 1953, s. 453-478.

Sümer, Faruk-, *Yıva oğuz boyuna dair*, *Türkiyat Mecmuası* c. IX. (İstanbul 1951).

Muhtelif eserler

Akdağ, Mustafa, *Celâlî fetreti*, DTCFD, XVI (1958).

Atabey-oğlu, Naci Kum-, *XVII. asır halk şairlerinden Budala hakkında notlar*, *Ülkü, Halkevleri dergisi*, c. X, (Ankara 1937), s. 321-325.

Barkan, (Ömer) Lûtfi-, *Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfının hukukî statüleri*, *Ülkü, Halkevleri dergisi* c. X, (Ankara 1937).

Braudel, Fernand, *La Mediterranée et le Monde méditeranéen a l'époque de Philippe II*, Paris 1949.

Çetintürk, Selâhâttin-, *Osmanlı İmparatorluğunda yörük sınıfının hukukî statüleri*, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*,c. II (Ankara 1943).

Gökbilgin, Tayyib-, *Köprülüler*, *İslâm Ansiklopedisi*.

Gökbilgin, Tayyib-, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı fâtihân*, İstanbul 1957.

Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (J. Hellert), Paris 1838, c. XII.

Hitti, Philip K.-, *History of Syria-including Lebanon and Palestine*, London 1951.

Hourani, A.-, *The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIII-th century*, *Studia İslamica*, nu. VIII (1957).

Köprülü, Fuad-, *Osmanlıların etnik menşei meseleleri*, *Belleten*, c. VII, sayı 28 (Ankara 1943).

Köylerimiz, Dahiliye vekâleti tarafından yayınlanmıştır, İstanbul 1933.

Parmaksızoğlu, İsmet-, *Karlofça*, *İslâm Ansiklopedisi*.

Sauvaget, J.-, *Alep*, Paris 1946.

Tongur, Hikmet-, *Türkiye'de genel kolluk teşkilâtı ve görevlerinin gelişmesi*, Ankara 1946,

Türkiye'de meskûn yerler klavuzu, Ankara 1946, 1950, 2 cilt.

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İsmail Hakkı-, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1951, c. III., kısım 1, Ankara 1954, c, III, kısım 2.

Haritalar

Kiepert, H.-, *Karte von Kleinasien*, ölçek *1/400000*, Berlin 1908.

Eastern Turkey in Asia, ölçek *1/250000*, London 1922.

Türkiye haritası, ölçek *1/200000*, Harita Genel direktörlüğü, Ankara 1925, 1926, 1928, 1929, 1931.

Türkiye haritası, ölçek *1/250000*, Harita Genel direktörlüğü, Ankara.

Türkiye Duvar haritası, ölçek *1/800000*, İstanbul 1940.

Kiepert, Richard-, *Syrien and Mesopotamien*, ölçek 1/850000, Berlin 1893.

Carte du Nord de la Syrie, ölçek *1/500000*, Paris.

KISALTMALAR

ATA	Ahmed Refik, *Anadoluda Türk aşiretleri*, İst. 1930.
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
Kanunlar	Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları*, c. I., Kanunlar, İst. 1943.
KBAŞ	Kuyud-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyât defteri.
KBEŞ	Kuyud-ı berevât ve evâmir-i şerîfe defteri.
KK	Kâmil Kepeci.
MAD	Maliye Defterleri.
MD	Mühimme Defteri.
SEHH	Çağatay Uluçay, *Saruhanda eşkiyalık ve halk hareketleri*, XVII. asır, İst. 1944.
ŞD	Şikâyet Defteri.
TD	Tapu Defterleri.
TM	Türkiyat Mecmuası.
ks.	Kısım.
s.	Sahife.
S.	Sayı.
ts.	Tasnif.
yp.	Yaprak

GİRİŞ

XVII. asrın sonlarında Osmanlı Devleti büyük ümitlerle girdiği harp yüzünden acı kayıplara uğramış, başarı kazanmak şöyle dursun, topraklarından mühim kısmını terketmek tehlikesiyle karşılaşmışdı. Bilindiği gibi, Osmanlı orduları Avusturya ile çarpışırken Papa'nın gayretiyle meydana gelen Mukaddes İttifak, Türkleri denizden ve karadan başka devletlerle ve bir çok cephelerde dövüşmek zorunda bıraktığından, vaziyet hakikaten çok güçleşmiş idi. Filvaki bu muharebelerde Budin başta olmak üzere bütün Macaristan, Srem (Sırem) toprakları, Sırbistan memleketinin kilidi derecesinde olan Belgrad'ın elden çıkması birbirini takib etmiş, hattâ Sırbistan, Üsküp civarına kadar Avusturya istilâsına uğramışdı. Bunlara Venediklilerin Dalmaçya sahillerinde, Mora yarımadasında ve Ege denizinde harekete geçerek kısa zamanda elde ettikleri bir çok yerleri de ilâve etmeliyiz. Bu esnada IV. Mehmed tahttan indirilerek yerine II. Süleyman geçirildi (1687). Her bakımdan fena bir durumda olan idareyi ve askerî işleri müzakere için istişârî mahiyette kurulmuş olan meclis 25 ekim 1689 daki toplantısında, Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadâret makamına getirilmesini uygun gördü. Fazıl Mustafa Paşa sadârete geçtiği zaman, durumun Osmanlı Devleti için nekadar korkunç olduğunu farketti. İmparatorluğun ana meseleleri: maaş ve ulûfelerin ödenebilmesi ve bununla ilgili olarak yapılması lâzım gelen idârî ve malî ıslahat; Ordunun tanzimi; sarsılmış bulunan iç nizâmın tekrar tesis edilmesi olarak özetlenebilir.

1683 yılından beri devam eden muharebelerde masrafların gittikçe artması -normal zamanlarda dahi zor yetişen- devlet gelirini ve hazinesini eritmeğe başlamışdı [1]. Öyle bir zaman geldi ki, cephede bulunan kuvvetlerin ihtiyaçları için para bulmak imkânı kalmadı. Yeni gelir kaynakları temin etmek için ihdas edilen vergilerin yanı sıra başka

[1] Balkanlarda durum çok fecî idi. Muharebelerin müthiş tahribatına sahne olan yerler-Banat, Mora, Ege denizindeki bazı adalar, Bosna, Sırbistan, Bulgaristan'ın kuzey batı tarafları- fena halde tahrib edilmişdi. Her tarafta boş tarlalar ve terk edilmiş meskûn yerler bulunuyordu. Devletin gelir kaynakları çekilmiş ve tükenmiş bir halde idi. Zira iş gören ve kazanan vergi mükellefleri artık kalmamışdı (Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, 1. bölüm (Ankara 1951) s. 493-496, 497-500).

yollar da arandı. Bu cümleden olmak üzere 1098 (=1686/1687)de bütün İmparatorluk reâyasından, cebrî olarak *imdâd-ı seferiyye* adı ile istikraz suretiyle para toplanmasına karar verildi[2]. Osmanlı maliyecileri tarafından kullanıla gelen, zenginlerin servetlerini *müsâdere* yoliyle hazineye maletmek usulüne de muhtelif vesileler ile başvuruldu[3]. Fakat muharebenin devam etmesi ve masrafların kezâ ziyadeleşmesi; bunlara ek olarak da cülûs bahşişleri, maliyecileri fena halde sıkıştırmakta idi[4]. Altın ve gümüşden yapılmış olup hazinede, Kilâr-ı âmirede ve zenginlerde bulunan eşya, bir kaç kerre yardım yoliyle toplanarak bunlardan sikke darbedildi[5]. Ayrıcā, eskiden yapıldığı gibi, iki tanesi bir akçeye râyic olmak üzere mangır kesilmesine de teşebbüs edildi[6]. Vergi bakımından hayli mükellefiyetleri olan reâya üzerine yenilerini tarhetmek cihetine de gidildi. 1688 de hıristiyan reâyadan alım ve satımı serbest olan şarap için *rüsûm-ı hamr* diye bir mikdar para alın-

2 Silâhdar Mehmed Ağa, *Tarih*, II, (İst, 1928) 375-376; Raşid, *Tarih*, I. (İst. 1282), 496; M. Belin, *Türkiye İktisad Tarihi hakkında tedkikler*, çvr. Ziya Karamürsel, İst. 1931, 163-164.

3 Bu usûl ile büdçe açığı veya sefer masrafları karşılanıyordu; 1685-1687 yıllarında bu bahane ile bir çok kimselerin servet ve malları hazine için gasbedildi. Eski Veziriâzam İbrahim Paşa'nın Gümrük Emini Kör Şaban Ağa ile Tersâne Emini Mehmed Efendi, Kaymakam Paşa, Kadıasker Hâmid Efendi, Darüssaâde ağası Yusuf ağa ve Defterdar-ı şıkk-ı evvel Hüseyin Efendi'nin emvâl ve paraları bu şekilde zabtedildi (Raşid, *aynı eser*, I, 486, 510, 527. 530; II, 17, 39; M. Belin. *aynı eser*, 164). Musâdere üsûlü için bk. M. Cavid Baysun, *Müsâdere*, İslâm Ansiklopedisi.

4 Harbin olmadığı zamanlar dahi cülûs bahşişleri malî sıkıntıya sebep oluyordu. II. Süleyman'ın cülûsu üzerine askerler, birikmiş olan üç maaşları ile birlikde bahşiş almadan itaat etmiyeceklerini ilân edince, devlet ricâlinden, şehirliden, zenginlerden zorla diğer İstanbul halkından da evvelce tahsil edilen imdadiyye akçesi üzerine ikinci defa para toplandı. Askerleri yatıştırmağa çalışan zabitlerin itaatlerine karşılık olmak üzere istedikleri mûtad gûlâmiyyelerden başka mîrî mukataaların sipahi ve silâhdar zümresine tahsisi ve birçok mansıbların da istedikleri kimselere verilmesi hakkındaki dileklerinin bir kısmı bu arada yerine getirildi (Raşid, *aynı eser*, II, 17,19: Defterdar Mehmed Paşa, *Zubdetü'l-vekayi*, Nuruosmaniye Ktb., nu. 3505, 130 b; Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 306, 311-312).

5 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vukuat*, III (İst. 1327), 97.

6 Bir vukiyye (okka) bakırdan 800 mangır kesildi. İstanbul'da Tavşantaşın'da bir mangır darbânesi bina edildi. Daha sonra Saray-Bosna'da da mangır kesilmesine emir verildi. Az zaman içinde mangır halk tarafından çok tutuldu. Herkes para ve akçe ile değil mangır ile ticaret yapar oldu. Hükûmet bu rağbetten hazineye fazla menfaat temin etmek istedi, ve mangır üzerinde bir ayarlama yaptı. Bir mangır bir akçeye râyic olacaktı. Fakat bu ayarlama mangırın halk nezdindeki itibarını derhal düşürdü, ticarî kıymeti kalmadı (Silahdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II,406; Raşid, *aynı eser*, II, 52, 61, 80; Şem'adanî-zade Süleyman, *Mürî'i't-tevârih*, Bayezid Umumî Ktb, nu. 5144, 281 a; Paul Rycaut, *The History of Turks beginning with the year 1679*, London 1700, s. 234).

mağa başlandı[7]. Bütün bunlara ek olarak *nefîr-i âm*-toptan askere alma veyahut seferberlik diyebileceğimiz- askere alma usulü, zarurete düşmüş olan bir kısım halkı hükûmetten bir kat daha soğutmuş idi[8]. Bâzı idareciler, bu zamanlar için konan mükellefiyetleri çeşitli yollar ile kötüye kullandılar ve dolayısiyle halk üzerindeki baskıyı tahammül edilmez hâle getirdiler[9]. Anadolu'da evvelce bastırılmış gibi görünen ayaklanmalar başka bir şekilde meydana çıkdı. Rumeli'de dahi bir çok yerlerde ayaklanmalar oluyordu. Rumeli'deki hıristiyan halk, Osmanlılara aid toprakları ellerine geçirmiş olan Avusturyalılara doğru yüz çeviriyorlardı. Yapılan bunca fedakârlığa rağmen cephelerdeki başarısızlık ve toprakların düşman eline geçmesi, iktisadî ve malî buhran, içtimaî düzensizlik işlerin idaresini ehliyetli bir ele verilmesine ihtiyaç gösteriyor idi. Fazıl Mustafa Paşa böyle bir ihtiyaç sonucunda bu mevkie getirilmişti.

Veziriâzam halkı iktisaden biraz kendine getirmek için vergiler üzerinde ıslahat yapılmak lâzımgeldiğini idrak ederek teşebbüse geçti. Çoğu *örfî tekâlife*[10] aid olan vergileri ahali üzerinden kaldırdı ki, bun-

[7] III. Murad devrinde satışı serbest bırakılan müskirat işi ile meşgul hamr emâneti vardı. Hamr emâneti 1668 de lâğvedilerek bu arada bütün meyhaneler yıktırılmıştı. Bu defa, evvelkinden ziyade kullanıldığı mülâhazasile, üzerine bir miktar resm daha ilâve edilmek suretile yeniden tesis edildi (Raşid, aynı eser, I, 250, II, 53; H. A. R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, I, ks 1, (London 1957) s. 27.

[8] Serhadlerden dâimî olarak asker ve para istekleri geliyordu. Şeyhülislâm'ın 1688de vermiş olduğu fetva üzerine, Rumeli ve Anadolu eyaletlerindeki her kaza ve sancağın, kudretine göre asker göndermesi için etrafa emirler yazıldı (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II,368, 378). Bir müddet sonra, halkın tahammülüne göre bedel alınması yahut *nefîr-i âm* usulüne göre asker istenmesi uygun görüldü (Raşid, *aynı eser*, II, 66). *Nefîr-i âm* usulü, 1688 de saruca ve sekbanlara karşı da kulanıldı (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 357-358; Raşid, *aynı eser*, II, 37-38),

[9] Burada kasdedilen, köy ve kasabalara gelen idare adamlarının, belli olmayan müddet için, kalabalık maiyetlerile oralarda ikametleridir (bk. not 29, 30; Ş. D; nu. IX, s. 16). Bu usûle engel olmak için hükûmet tarafından konan yasaklara rağmen, halk zaman zaman bu şekilde mutazarrır edilmiştir (MD, nu. 147, s. 163: hüküm tarihi 1153 (1740); SEHH, s. 116-118).

[10] *Tekâlif-i örfî* hükûmetin olağan üstü hallerde lüzum gördüğü zaman, hükümdarın emri ile konan bir vergi usulüdür. Fazıl Mustafa Paşa'nın sadaretinden evvel, tekâlif-i örfî'ye ait bâzı vergilerin, ihtiyac sebebiyle yeniden toplanmağa başlandığı yukarıda kaydedilmiştir. Olağan üstü vak'alarda muvakkat olarak toplanırken, devamlı muharebe ve iç gaileler yüzünden hemen hemen dâimî tekâlif haline gelmiştir (örfî tekâlife ait vergilerin listesi için bk. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, I (Der-Saâdet 1328,) 91 v. d.).

ların arasında *avârız, sürsat, iştirâ, nefîr-i âm* bedeli, *rüsum-ı hamr* ve *arak* gibi vergiler vardı. Buna karşılık tahammülü olan bazı vergileri, bu arada tütünden alınmakta olan resmin mikdarını arttırdı[11]. Hıristiyan reâyadan alınan ve büyük yolsuzluklara sebeb olarak onları hükûmetten daima soğutan *cizye* vergisi üzerinde de hayli değişiklikler yaptı. *Cizye* vergisinin mükellefleri bunu, gelirlerine göre üç sınıfa ayrılıp bu esasa göre vereceklerdi[12]. İmparatorluk reâyasını biraz olsun ferahlandıran bu ıslahatdan sonra sıra devlet dairelerinde tensikat yapmağa geldi. Bilhassa orduda ulûfe alarak vazifede bulunmayanlar büyük bir yekûn tutuyordu. Yeniçeri ocağında, Matbah-ı âmire, Mehterhâne ve İstabl-ı âmirede yapılan yoklamalar ile mevcutlar tesbit edildi. Böylece oldukça büyük bir tasarruf yapılması sağlanmış oldu[13]. II. Ahmed'in cülûsu günlerinde (1692), paranın kıymeti üçte bir nisbetinde arttırılmak sureti ile devlet hazinesinin menfaati gözetildi[14]. Malî hususları yoluna koyduktan sonra serhadlerde mücadele eden askere de bir nizam verildi. Asker toplamak için yeni kaynaklar bulundu. Şimdiye kadar muharebelerde kendilerinden pek istifade edilmesi düşünülmemiş olan türkmen ve kürd aşiretlerinden de asker yazıldı[15]. 1691 yılından itibaren Rumeli'deki yörüklere, *evlâd-ı fâtihan* adiyle yeni bir nizam verilerek, silâhlı bir kuvvet halinde teşkilâtlandırıldı[16]. Evvelce Niş ile Belgrad arasındaki arazide sâkin bulunan halkdan yerlerine dönmek isteyenlere mülkleri geri verildiği gibi ziraat yapmağa mâlî kudreti olmayanlara devlet tarafından

[11] Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 167 a; Raşid, *aynı eser*, II, 99, 149; Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 483.

[12] Yüksek sınıf için yılda dört, orta sınıfdan iki, aşağı sınıfdan bir şerifi altın veya bahası kadar hâlis gümüş ve frenk altını mikdarında idi (Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 192 b; Raşid, *aynı eser*, II, 148; Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 559; M. Belin, *aynı eser*, 169-170). Fâzıl Mustafa Paşa'nın cizye üzerine yapmış olduğu bu değişiklik eyaletler için çok yeni olduğu halde İstanbul'da eskiden beri üç sınıf üzerinden alınıyordu (Boris Christoff Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğunda cizye*, çvr. Şinasi Altundağ, *Belleten*, VIII (Ankara 1944), 634-635).

[13] Silâhdar Mehmet Ağa, *aynı eser*, II, 489, 559; Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 169 b; Raşid, *aynı eser* II, 120; Fâzıl Mustafa Paşa'nın meydana getirdiği diğer bir nizam da veziriâzam, yeniçeri ağaları ve defterdarlar tarafından bu zamana kadar padişaha takdim zorunda oldukları bayram hediyeleri verilmesi âdetinin kaldırılmasıdır (Raşid, *aynı eser*, II, 115).

[14] Kâmil Kepeci ts., *Vâridat Ruznamesi defteri*, nu 2009, s. 1; Silâhdar Mehmed ağa, *aynı eser*, II, 576; Raşid, *aynı eser*, II, 147.

[15] Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 501, 593; Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 167 a; Raşid, *aynı eser*, II, 190; ATA, s. 79-91.

[16] Selâhattin Çetintürk, *Osmanlı İmparatorluğunda Yörük sınıfı ve hukukî statüleri*, DTCFD, c. II (Ankara 1943), s. 115-116; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957, s. 255-256.

tohumluk buğday ve öküz verilmesi sağlandı[17]. Anadolu ve Suriye taraflarında ise, tezimizin konusunu teşkil eden ve *Osmanlı imparatorluğu'nun iskân siyaseti bakımından büyük bir değişikliğe işaret eden bir iskân faaliyetine geçildi. 1691 yılı baharından itibaren konar-göçer oymaklar harab yerlere yerleştirildiler. Böylece boş ve sahipsiz yerleri imar etmek ve yeniden ziraate açmak, dolayısiyle konar-göçer hayat tarzlarından ötürü yerleşik halk ile oymaklar arasındaki anlaşmazlıklara son vermek ve* -bunların bu sırada Anadolu'yu kaplamış olan- *saruca sekban eşkıyaları aralarına girmeleri de önlenmek istendi.*

Fâzıl Mustafa Paşa kısa bir zamanda Üsküp civarına kadar ilerlemiş olan Avusturyalıları geri atarak Niş, Vidin ve Belgrad'ı geri aldı. Kırım Hanı Selim Giray Avusturyalıların yardımı ile Kratova, Eğri Palanka ve Komanova taraflarında *Knez* ilân edilmiş olan eşkıya reisi Karpos'u mağlûb etti[18]. Fâzıl Mustafa Paşa 1691 yazında son seferine çıktı. Bu seferde vukubulan Slankamen meydan muharebesinde, sağ kolda bulunan konar-göçer oymaklara mensup süvariler düşman ateşinden ürküp kaçtılar; bu kanattaki sipahi kuvvetleri yardım edemiyerek geri çekilince, düşmanın ordu içine girmesini önlemek için ileri atılan Sadrazam umumî hücum emri verdi. Düşman kesin bir yenilgeye uğramak üzere idi, fakat karşıdan atılan bir kurşun Fazıl Mustafa Paşa'yı şehid etti. Bu haberin yayılması ile ordunun mâneviyatı bozulunca, muharebe Osmanlılar aleyhine döndü, ordu Belgrad'a çekildi[19]. Avusturyalılar fazla insan kaybettiklerinden, aynı zamanda Tuna nehri üzerindeki nehir muharebesinde mağlûb olduklarından tâkibe cesaret edemediler. Fâzıl Mustafa Paşa'nın halefleri onun malî politikasını terkettiler; ve kaldırmış olduğu tekâlifler yeniden teessüs etti. Hattâ kaldırılmış vergiler bekaayadır diyerek toplanmağa başlandı[20]. *Sürsat bedeli* yeniden tesis edildi.

17 Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, s. 539.

18 Karpos bir hayduk (haydud) grubunun reisi idi. Avusturyalıların başarılarından cesaret alarak faaliyete geçti. Onunla birlikte bir çok sırplı Osmanlılara karşı mücadele ediyordu. Az zaman sonra gerek Osmanlıların büyük bir hamle ile kaybettikleri yerleri tekrar ele geçirmelerinin doğurduğu korku, gerekse Avusturyalıların iyi muamele etmemeleri yüzünden sırplar Avusturyalılardan yüz çevirdiler. Karpos 1690 yılında Kumanova'da ele geçti. Avusturyalılar süratle kuzeye çekiliyorlardı (*Yugoslav Milletleri Tarihi*, II (Belgrad 1960), s. 768-769; J. von Hammer *Histoire de l' Empire ottoman* (J. J. Hellert), XII (Paris, 1838,) s. 299-304).

19 Fâzıl Mustafa Paşa'nın hayatı için bk: Tayyib Gökbilgin, *Köprülüler* maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

20 Mustafa Paşa, *Netayicü'l-vukuât*, III, 97; Bu da gayet tabii olarak bir müddet sonra halkın vergi ödeme kabiliyetini hiçe indirdi. Bunun hakkında bk. Halil İnalcık,

1694 te Venediklilerin Sakız adasını zaptetmeleri üzerine adayı geri almaları için nefîr-i âm usulüne başvuruldu[21]. Daha mühimmi, toprak idaresinde yapılan değişiklikdir. Bu zamanlarda vüzerâ ve ümerâ hasları yavaş yavaş kaldırılarak padişah hasları arasına kâtılıyordu. Keza timar ve zeâmetten dahi münhal olanlar -umumiyetle- bir başkasına tevcih edilmeyip mîrî arazi arasına konuluyordu[22]. Şam, Haleb, Diyarbekir, Mardin, Adana, Malatya, Ayıntab ve Tokat cihetlerinde vali, muhassıl ve voyvodaların iltizamına dahil olan mirî mukataatın çoğu, köylerinin her sene başka birine verildiğinden, ahalisi murabahacılarının elinde perişan olduğu gibi hazineye de ekseriya hiç bir fayda hasıl olmuyordu; onları murabahacıların elinden kurtarmak için buralardaki toprakların kaydı hayat şartiyle arzu edenlere satılması uygun görüldü[23]. 1696 da şarap ve tütünden alınan rüsûm, halkın rağbeti gözönünde tutularak arttırıldı[24]. Keza aynı yıl para üzerinde bir ayarlama yapıldı. Âyarı bozuk altın para yerine eskilerinin vezin ve âyarında, fakat tuğray-ı humâyunu hâvi yeni bir altın para basıldı[25]. Halkın çok sarfettiği, müptelâsı olduğu maddelerden, bu arada kahveden alınan gümrük rüsumu biraz daha arttırıldı.

Bütün bu sıkıntıların sebebi sefer masraflarını karşılamak, askerin ülûfesini vermek, dört cephede taze bir güç ile muharebe ederek durumu lehe çevirmek endişesi idi. Bâzı ufak başarılar elde edilmesine rağmen bunda tam muvaffak olunamadı. 1695 yılındaki Rus muhasarasına dayanan Azak kalesi, ertesi yıl yapılan ikinci muhasaraya mukavemet edemedi. Bu arada Kapudan-ı deryâ Mezomorta Hacı Hüseyin Paşa denizde Venediklilere karşı elde ettiği zaferler ile onların serbest hareketlerine engel oldu. II. Mustafa derhal sulh yapılmasına taraftar olan devlet adamlarının sözlerine bakmadan, iyi sonuçlar elde edilmemesinin sebebini, pâdişahların sefere gitmemesinde buluyor ve kendisinin bizzat sefere çıkarak durumu lehe çevireceğine inanıyordu. Bu hükümdârın iyi niyetine ve ilk iki seferinde başarı kazanmasına rağmen, 1697 de vâki olan üçüncü seferinde mühim taktik hataları yüzünden büyük

Saray Bosna şer'iyye sicillerine göre Viyana bozgunundan sonraki harp yıllarında Bosna, Tarih vesikaları, I (İstanbul 1942-43), 184-85.

21 Raşid, *aynı eser*, II, 241, 273.

22 Mustafa Nuri Paşa, *aynı eser*, III, 98.

23 Mirî mukataaların bazısı hazine tarafından mültezimlere, bazısı da vali ve mîrlivalara ilzâm olunduğu için bu suretle mâlikâne mukataaları hazineden başka ellerde tasarruf ediliyordu. Bu usul az zamanda rağbet kazandı (Raşid, *aynı eser*, II, 288-289; Mustafa Nuri Paşa, *aynı eser*, III, 99).

24 Raşid, *aynı eser*, II, 377.

25 Raşid, *aynı eser*, II, 383-384; Belin, *aynı eser*, 176-177.

bir meydan maharebesi de yapılmadığı halde Zenta felâketi meydana gelince sonunda sulha temâyül etti. Sadrı-âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa uzun süren müzakerelerden sonra, 26 ocak 1699 da her taraftan beklenen barışı tahakkuk ettirdi[26]. Gerek askerî, gerek dahilî ve malî sahalarda beklenen ferahlık ancak şimdi teessüs edebilirdi. Aynı yıl reâyadan harb vergisi bekaayası olarak taleb edilen mikdar afvedildiği gibi, bundan sonra idareciler tarafından alınan *devr*, *hil'at*, *zahîre-baha* ve sair gibi *tekâlif-i şakke* vergilerinin istenmesi de men olundu. Belgrad ile Tamışvar arasındaki halkın durumlarının perişanlığından dolayı 1699 yılı cizyelerinden afvedildiler[27].

İmparatorluğun iç durumuna gelince: Köprülüler devrinde temin edilen sükûnun Viyana seferini tâkib eden yıllar içinde bozulduğu görülüyor. Zayıf bir iktisadî bünyeye sâhib çiftçi ve ona tâbi topluluklar harbin tesirini derhal hissediyorlardı. Harb devrinin meydana getirdiği darlık buhranlarından sıkıntıya düşerek ekseriya ellerindeki mal ve mülklerini satmak zorunda kalıyorlar; veya-çoğu zaman eşkıyalar yüzünden yerlerini terk ediyorlardı. Seferler dolayısiyle Anadolu'nun muhafazasız kalması, meydanı istedikleri gibi hareket etmek isteyen fırsat düşkünü insan topluluklarına bırakıyordu. *Bunlar yüzünden çift ve çubuğunu bırakan köylüler, öküzleri yerine atı, sapan yerine de tüfenk edinip, bir kısmı atlı, diğer kısmı sekban olarak kule ve palankalar inşa ederek bu gürûha karışıyorlardı*[28]. *Saruca-sekban* kitlelerinin bir kısmını da hayvancılıkla geçinen konar-göçer gruplara mensup insanlar teşkil ediyordu. Nüfus arttıkça kalabalıklaşan âilelere kâfi gelmeyen topraklar sebebiyle aileden bir kısmı başka yerlere, paşaların yanına yahut şehirlere kapılanıyorlardı[29]. İşte bu devirde karşımıza *sekban* ve *saruca* adiyle çıkan teşekkülleri yukarıda kaydettiğimiz sınıflara mensup insanlar meydana getiriyordu. Şehirlerde sakin bir kısım halk dahi bu teşkilâta mensubiyet iddiasile tekâlif ve raiyyet rüsûmlarını vermekten ictinab ediyordu[30]. Bu teşkilât ilk zamanlar imparatorluk câmiası içinde lüzumlu birer unsur olarak muhafaza edildiği halde zamanla bozulup

26 Karlofça barışı için bk: İsmet Parmaksızoğlu, *Karlofça* muahedesi, İslâm Ansiklopedisi.

27 Raşid, *aynı eser*, II, 481; Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 337 a.

28 *Ahvâl-ı Celâliyan*, Es'ad Efendi Ktb, nu. 2236, 5/b.

29 Bu zamandaki halk ayaklanmaları XVII. asır başlarında vukubulmuş olan celâlî isyanları ile bazı bakımlarından tipik bir benzerlik göstermektedir. Bu mes'ele hakkında şimdilik bk. Mustafa Akdağ, *Türkiyenin iktisadî vaziyeti*, Belleten, XIV, (Ankara 1950), s. 358 v. d.

30 KBEŞ nu. 6565, s. 158 hüküm nu. 2.

özellikle XVII. asırda Celâlî isyanları sırasında oynadıkları fena rol ile dikkati çekmiş; 1684 den sonra ise bütün Anadolu'yu kaplamış olarak meydana çıkmışdır[31]. Anadolu ve Rumeli'deki ahaliyi şakavet kadar zarara uğratan bir hal daha vardıki bu da, idare adamlarının geçtikleri yerlerdeki köy veyahut kasabalara misafir olmaları keyfiyetidir. Ancak kendi ihtiyaçlarını temin edebilen köy ve kasaba topluluklarının kalabalık kapu halkı ile kendilerine misafir olan devlet memurları tarafından-bir günden başlayarak bir aya kadar çıkan- ikametleri esnasında âdeta sömürüldüğü görülüyordu. İdarecilerin *kapu halkı*nı teşkil eden *saruca-sekban*lar, ahaliden ayrıca türlü isimler ile para alıyorlardı. Bu sebepten, idarecilerin bir yere konması orası için âdeta bir felâketti[32]. Bir kapu halkının bağlı bulunduğu kimse vefat ederse, onları yanında dolaştıracak kudreti olan bir başkasının yanında kapılanıyorlar, çoğu zamanda başıboş kalıyorlar ve idarecilerin bulunmadığı zamanları kollıyarak resmî elbise ve hüviyetlerinin verdiği emniyetten istifade ederek şakavette bulunuyorlardı[33]. Bütün bunlara rağmen muhafaza edilmeleri kendilerine duyulan ihtiyaç yüzündendi. Fakat bir müddet sonra, 1684 yılını tâkiben, *saruca-sekban* eşkiya guruplarının etrafı kaplaması yüzünden bunları ortadan kaldırmak lüzumu hâsıl oldu. Kara Mahmud, Akkaş, Yadigâr-oğlu, Yeğen Osman (Paşa) bölükbaşılar bunların en meşhurlarından idi. Bunlara sonradan Yeğen Osman Paşa'nın yanında

[31] *Saruca* ve *sekban* teşkilâtı, köylerden çıkan insanlardan teşekkül etmekle beraber, idarecileri tîmarlı sipahiler (çavuş, zaîm) ile altı bölük halkı (yeniçeriler) idi (Mustafa Akdağ, *aynı eser*, s. 358). İlk zamanlar pek görülmeyen *saruca* ve *sekban*lar, sefer esnasında, idarecilerin bulunmadığı yerleri muhafaza için kapu ağaları etrafında, bölükler halinde toplandılar. Bölüklerin çoğunluğu, rençber, konar-göçer oymak mensubu, yahutta topraklarını terketmek zorunda kalmış bulunan insanlardan meydana gelmişti. Başlarında *bölükbaşı* bulunup, en büyükleri *baş-bölükbaşı* ünvanını taşırdı: *baş-bölükbaşı*'ya aynı zamanda *ser-çeşme* de denir (ŞD. X, s. 120). Sayıları hakkında kesin bilgimiz yoktur. Fakat bölükler 40-50 kişiden ibaretti. Bunların daimi olmayıp, sıkışık zamanlarda aylıkla toplandığını tekrar edelim. *Sarucalar* suvari, *sekbanlar* ise piyade idiler (SEHH, s. 72-74; Paul RYCAUT, *The Present State of the Ottoman Empire*, London 1668, p. 203; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askerî vaziyeti*, tercüme eden Nazmi, Ankara 1935, s. 94; M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri*, İstanbul 1955, s. 71-73).

[32] Bunun önünü almak için müteaddid defa emirnâmeler yayınlandı: Bu emirnamelerde vali, sancakbeyi ve diğer idareciler tarafından alınması icab etmeyen türlü isimler altında para toplama usûlü yasak edilmiştir (M. Çağatay Uluçay, *aynı eser*, s. 51).

[33] Mütesellimlerin kapularında bulunanlar bir hizmet bahânesiyle bayrakları ve bölük-başıları ile beraber köy köy dolaşarak parasız olarak yiyip içmekte ve köylülerin erzaklarını ve paralarını ellerinden zor ile almakta idiler. Yol kesip adam soydukları olağan hadiselerdendi (SEHH, vesika 216, s. 425).

yetişmiş olan Gedik Mehmed Paşa ile Cirid aşiretine mensup Cirid-oğlu gibi isimler de katıldılar[34]. Yüz kişiden başlayıp gittikçe büyüyen gruplar halinde dolaşan *saruca-sekban*lar Sivas'dan Bolu'ya kadar olan bölgedeki köy ve kasabaları yağma ve hasara uğratarak halkın gidiş gelişini de önlediler; tedibe gelenler bir şey yapmağa muvaffak olamadılar. Üzerlerine gönderilen Büyük Cafer Paşa onları Anadolu-dan uzaklaştırmak için Rumeli'ye-sefere-sürmek emri ile geldi. Reisleri Yeğen Osman (Paşa)'a Karahisar sancağı ve *Ser-çeşme*'lik ünvanı verilerek Rumeli'ye geçirildi[35]. Bir müddet sonra Yeğen Osman Paşa-nın adamlarından Sivas vâlisi Gedik Mehmed Paşa, üzerine *nefîr-i âm* tayin edildiğini ileri sürerek ayaklandı. Fakat üzerine gelen *nefîr-i âm* askerî kendisine katıldı[36]. *Saruca-sekban* eşkıyalarından olup Yeğen Osman Paşa'ya mensup ve Cirid Türkmen aşiretinden Cirid-oğlu da bu sıra Çorum sancak beyi olarak bulunuyordu[37].

Anadolu halkı *sekban* ve *saruca*'lardan o derece huzursuz olmuş ve nefret etmiş idi ki, onlara karşı hükûmet tarafından bir tedbir alınmasını ve imha edilmelerini bekliyordu. *Saruca-sekban*, diğer ismi

[34] Bunların üzerine tâyin edilen *Anadolu müfettişi* Büyük Cafer Paşa ve Bitlis Hanı büyük bir kısmını 1686 da imha ettiler (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 243).

[35] D. Cantemir, *The History of the Othman Empire*, London 1735, II, 354; Silâh-dar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 269-272; Raşid. *aynı eser*, II, 606; Yeğen Osman Paşa adamlarını ve akrabalarını fırsattan istifade ederek birer mevkie tâyin ettirdi; dayısını Rumeli Beylerbeyi, Gedik Mehmed'e Sivas beylerbeyiliği, Boz-oğlan ve diğerlerine de birer tuğlu ünvânını temin etti; diğer yetiştirdiği adamları da etrafa saldı. Rumeli'de olmasına rağmen Anadolu'da bulunan akrabalarına yazmak suretiyle istediklerini yaptı-rıyordu. Tenkile ilk önce akrabalarından başlanarak yetiştirmelerine, daha sonra 27 bölük-başı ile 117 tanınmış reis ve 2000 den ziyade *saruca sekban* -Anadolu'da- temizlendi. *Nefîr-i âm* emirleriyle halkın desteği de bu hususta temin edilmiş idi. 1689 şubatında Yeğen Osman Paşa ve kendisine bağlı -aşirete mensup- kimseler ile beraber Makedonya'-nın İpek kasabası civarında yakalanıp boyunları vuruldu (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser* II, 354, 355 356, 357, 358, 360, 361, 363, 365, 409- 418, 423-425; Raşid, *aynı eser*, II, 36-37, 40, 45-48 68, 70, 77-78; P. Rycaut, *The History of the Turks*, 333-334).

[36] Büyük çapta tahribat yapmağa başlayan Gedik Mehmed Paşa'yı tenkil etmek için, konar-göçer Türkmen oymaklarından istifade edilmiştir. Cirid ve Beydili Türk-menleri de üzerlerine tayin edildiler. Bilhassa Beydili aşiretinden ayrılan bir kuvvet sayesinde yenilerek imha edildi. (Cevdet ts.-Dahiliye ks. nu. 9997; Raşid, *aynı eser*, II, 74-76; D. Cantemir, *aynı eser*, II, 354-360; P. Rycaut, *aynı eser*, s. 334-336; Silâhdar Mehmed ağa, *aynı eser*, II, 447-448, 450-452).

[37] Önce Yeğen Osman Paşa'ya katılmış fakat onun katlinden sonra Gedik Mehmed Paşa ile birleşmişdir. Sefere gitmek bahanesiyle Üsküdar (Kartal) civarına kadar gel-mek cesaretini gösterdi. Fakat karşıya geçmesine izin verilmeyince geri çekilerek tek-rar Gedik Mehmed Paşa ile birleşti. 5000 kadar türedi taifesi ile etrafa korku saldı. Gedik Paşa'nın katlinden sonra oymağı içine kaçmıştır (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, ,II 447-449, 451; Raşid, *aynı eser*, II, 37-38, 73; Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 152 a).

ile *türedi* taifesi halkın bu nefretinden çok çekiniyordu. Ahali hükûmetten yardım geleceğinden -bilhassa bu sıkışık zamanlarda- ümidini kestiği için *geçmişdeki uzun senelerin verdiği tecrübe ile kendi aralarında saruca-sekban eşkıyasına karşı bir müdafaa tertibatı meydana getirmişlerdi*[38]. 1688 kasım ayı sonlarında Anadolu'nun her tarafına *nefîr-i âm* emirleri yazıldı. Eli silâh tutan her şahıs, voyvodalar, şehir kethudâları, köy zabitleri maiyetinde olarak asker taifesiyle beraber *saruca-sekban*ları buldukları yerde imha etmek yetkisine sahib oldular. Hattâ bu hususta Şeyhülislâmdan fetvâ dahi alındı[39]. Kendi mücadelesini yapan halkın yardımı ile kısa zamanda imha edildiler. Ancak bunlar zaman zaman canlandılar ve imhaları için 1696 da yeni bir ferman daha verildi[40].

[38] İkişer üçer ay şehirlere kapanırlardı; bazı köy ve küçük kasabadaki halk ise *ailelerini ve mallarını büyük şehirlere nakledip etraflarına şaranpolar (istihkâm) çekip hendekler kazıp mazgal delikleri koyduktan sonra münasip yerlerine de parmak kapılar yaparak, etraflarına karakollar tayin ettiler;* bir yerde levend bayrağı görünce silâhla karşılayıp korunurlardı. Türedi taifesi de boş köyleri yakarak onlara mukabele ederlerdi. Hükûmet bunlar hakkında *nefîr-i âm* ilân edince bütün mevcudiyetleriyle bu teşebbüsü desteklediler. Bir çok yerlerde sefer için *nefîr-i âm* emri okunduğunda ahali «*bu eşkıya dururken sefere gitmeyiz, kadınlarımızı ve çocuklarımızı fâhişe şeklinde bayrakları altına götürüp, malımızı gâret ve hasarat etmeleri muhakkaktır. Bunların hesabları görülüp vücudları ortadan kalkdıktan sonra sefere gideriz dediler. Her vilâyetden bu şekilde arz ve mahzar gelince, vilâyet tahrib etmekden başka ellerinden bir şey gelmez, hiç bir tarihde levend (saruca-sekban) taifesiyle memleket açıldığı görülmüş değildir, bize kul lâzımdır diyerek hepsinin toptan imhası ve saruca-sekban nâmının cihandan kalkması hakkında ittifakla karara varıldı*» (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 402-403).

[39] Raşid, *aynı eser*, II, 70, 74-76; Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 358-359, 402-404, 452; Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 151 ab; Etrafa yayılan emirnâmelerde şu hususlar özellikle kayıdlı idi: «*Vezir-i âzam* ve *beylerbeyi ve ümerâ-ı muhassılîn emvâl mütesellimleri* kapularında bundan sonra *saruca-sekban* bayrağı asılmayıp, kapularında *divânegân* ve *gönüllüyan, fârisân, azabân* bayrakları açılıp kapularda bulunan zikr olan bayraklar altına iltica edenler nefer yazılıp kendi hallerinde olanların evvelki suçları afvolunacakdı. Saruca-sekbanların yerine Silâhdar Mehmed Ağa'ya göre *(aynı eser*, II, 452) *beşli* namiyle suvari kuvveti yazılması emredildi. Diğer bazı kaynaklarda ise (Mustafa Nuri Paşa, *aynı eser*, III, 83), *tüfengci* ve *deli* tâifelerinin kullanılması emredildiği kayıdlıdır.

[40] Bu tarihden sonra meydana gelen -özellikle harp zamanları- ayaklanmalarda *saruca-sekban*'ların yerini alan *levend*'ler büyük rol oynayacaklardır. XVIII. asırdaki -Anadolu'da- halk hareketlerinde daima bu *levend* tâifelerine tesadüf edilecektir. *Levend*'ler 1776 da ortadan kaldırılmışlardı (Cevdet, *Tarih*, II (İstanbul 1309) s. 40-43; M. Çağatay Uluçay, *aynı eser*, s. 78-79).

I. BÖLÜM

KONAR-GÖÇER HALKIN İMPAPARATORLUK İDARESİNDEKİ DURUMLARI VE HUKUKÎ NİZAMLARI

Osmanlı cem'iyetini teşkil eden unsurlardan birisi de ilk nazarda göze çarpmamalarına rağmen aşiretler yahut konar-göçer halkdır. Yaşadıkları hayat tarzına göre mevsimden mevsime yaylâk ve kışlak arasında daimî olarak hareket etmektedirler. Yaylâk ve kışlak bölgeleri bazen birbirlerinden çok uzakta bulunmaktadır. Erzurum yaylalarına, Fırat nehrinin çıktığı yerlere yaylâmağa giden bir oymak, kışlak için Suriye çöllerine kadar inmekte idi. İktisadî hüviyetleri itibariyle hayvancılıkla meşgul olan aşiretler biraz da sürülerine otlak bulmak endişesiyle zamanlarının mühim kısmını değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Bunda sahib oldukları at, koyun, keçi, katır ve deveden ibaret sürülerine otlak ve su bulmak kadar, onlara bağlı hayatlarını idame ettirmek endişesi de muhakkakki saklıdır[1]. Konar hâle geçecekleri zaman çadırlarını yazın köyler, harabeler veya eski iskân mahalleri yakınına kurarlar, kışın ise kasabaların civarında bulunurlardı[2]. Osmanlı hükûmeti gibi merkeziyetçi idare tarzı güden ve reâyasını daimî inzibat altında bulundurmak amacında bulunan bir hükûmetin daimî bir yaylâk kışlak hareketine tâbi topluluğun -yerleşik halka nazaran- başı boş diyebileceğimiz hayat yaşamalarına neden müsaade ettiği sorusu hatıra gelmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu

[1] Bir kısım konar-göçer halkın sığır da yetiştirdikleri, muhtelif zamanlarda yapılmış olan müşahedelerden anlaşılıyor (Tavernier, *A new Relâtion of the inner part of the Grand Seigneur's Seraglio*, London 1677, 39; E. Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, London 1747 30; R. Pococke, *A new description of the east and Some other Countries*, London 1743-1745, c. II, ks. 1, s. 207; Buckıngham, *Travels in Mesopotamia including a Journey from Aleppo to Bagdad*, c. I. (London 1827), s. 9-10, 35, 75, 232).

[2] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX (İstanbul 1938), 341, 368; Alex Russell, *The Natural history of Aleppo*, I. (London 1794), s. 388; Buckıngham, *aynı eser*, I. 35.

içine aldığı bütün yabancı nizamları ve tesirlerini telif ve değiştirerek bünyesine uydurmuş ve böylece ortaya bütün genişliği ile bir Osmanlı nizamı ve teşkilâtı meydana çıkmışdır. Osmanlıların menşeinin Oğuzların Kayı boyu olduğu da malûmdur[3]. Bundan başka aşiretlerin bir kısmını topraklarına kattığı Anadolu beyliklerinden, bir kısmını da Akkoyunlu devletinden tevârüs eden Osmanlılar, bunlardan türlü yollardan istifade ediyorlardı. Özellikle, bir bakıma yerleşik halk ile bunların iktisadî bakımdan bir bütün meydana getirdiklerini de söyleyebiliriz. Rumeli'nin türkleşmesi için, hükûmet tarafından yapılmış olan insan kütlelerinin nakledilmeleri keyfiyeti-çoğu konar-göçer olmak üzere- malûmdur[4]. Daimî bir yaylâk-kışlak hareketi dolayısiyle bir yer tutmamaları yüzünden, bunların göçebe sayılıp sayılmıyacağı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Hayatları incelemeye tâbi tutulduğu zaman göçebe sınıfına dahil edilmiyecekleri görülmektedir. Yaylakda hayvanlarını otlatmakda, dolayısiyle hayvancılıkla uğraşmaktadırlar; kışlakda ise kondukları yerde ekinlik yâni bir nevi basit ziraat yapmaktadırlar. Görüldüğü gibi göçebe lâfzının verilmesi de isabetli değildir. Bunların hayat tarzlarını yerleşik hayat ile göçebelik arasında bir ara şekli diye tarif edebiliriz. Resmî kayıdlarda ve kanunnâmelerdeki *konar-göçer* tabiri bir terim olarak bunların hayat tarzlarını pek güzel ifade etmektedir[5].

Bunların hayatlarını iyice tanımak için daima içinde yaşamış oldukları çadırlarını incelemek lâzımdır. Yurd veyahut ev denilen çadırları sâdece, çabuk kurulup çabuk kaldırılacak cinstendir. Türk aşiretlerinde umumiyetle üç türlü çadır vardır: 1- Keçi kılından mutaf (el tezgâhı) işi, dokunmuş sonra birbirine dikilmiş direkli kara çadır, 2-Pamuktan dokunmuş veyahut keçeden yapılmış müdevver çadırlar-derimevî çadırlar, 3- Koyun kılından döverek yapılan keçe çadırlarki ismine alaçık veya alaycık denir[6]. Kürdlerde, keçeden yapılmakta olup muhitte bulunan kamışlardan da istifade edilir; Kara çadır

[3] Bu mesele hakkında bk.: Fuad Köprülü, *Osmanlıların etnik menşei meseleleri*, *Belleten*, VII (Ankara 1943,), s. 219-303.

[4] Selâhaddin Çetintürk, *Osmanlı imparatorlugunda yörük sınıfı ve hukukî statüleri*, DTCFD, II (Ankara 1943), 109-110; M. Tayyib Gökbilgin, *aynı eser*, s. 13-18.

[5] Göçebelik meselesi ve yaylak-kışlak hareketleri hakkında bir de bk.: F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen â l'époque de Philippe II*, Paris 1949, s. 41-42, 43-44; XVII. asır ortalarında yazılmış olan Yeni-il defteri (MAD ts. nu. 6159) dikkatle incelendiği zaman bu husus daha açık bir şekilde görülmektedir.

[6] Ali Rıza (Yalgın), *Cenupda Türkmen oymakları*, Ankara 1933, ks. II. s. 57-58; *Kara keçili aşireti*, Tahir Bey matbaası (İst) 1321, s. 6; Kemal Güngör, *Cenubî Anadalu yörüklerinin Etno-antropolojik tedkiki*, Ankara 1941, s. 48-49.

tâbir edilir. Arablarda ise deve tüyünden dokunmaktadır[7]. Çadırların direklerine cağ, zahirelerin konduğu yere sitil denir[8]. Çadırın hususî bir dahilî taksimatı vardır[9]. Çadırlar, sonradan yerleşik hayata geçtikleri zaman bazılarının inşâ ettikleri evler için bir model olmuştur.

Hayatlarında mühim rol oynıyan diğer vasıtalar at ve deve gibi binek vasıtası ve eşyalarını nakletmekde kullandıkları hayvanlardır. Oymak halkı gömleğinden çuvalına kadar her şeyini kendi dokur; umumiyetle *kendi kendine yeten aşiret içinde kapalı bir iktisadî hayat sürerlerdi*[10]. Sahib oldukları hayvanlardan çeşitli şekillerde istifade ettikleri gibi çobanlık ve muhtelif sanatlar ile de uğraşmakda idiler[11].

A — içtimaî teşkilâtları

İl yahut ulus ismi altında gruplandırılan konar-göçer halk, sırasiyle boy (aşiret), oymak (cemaât), oba (mahalle) bölümlerine ayrılmıştır. Boy ve oymakların başında bir *bey* (Arablarda *şeyh*) bulunuyordu[12]. Bir boya *bey* tâyini-ırsî olmıyan teşekküllerde-,o boyu teşkil eden grupların başında bulunan kethudâ ve ihtiyarların bir şahsı boy beyi olarak kabul edecekleri hakkında kanaatları açıklandıkdan sonra, hükûmet tarafından onaylanmakta idi; bunun için hükûmet tarafından o şahsın tayin edildiğine dair beylik beratı verilirdi[13]. Fakat Rişvan gibi bazı teşekküllerde boy beyliğininin berât ile değil, ancak boy aristokrasisini teşkil eden kimselerin - kethudâ, ihtiyar ve söz sâhibleri eliyle seçildiğini ve-istedikleri şahsı boy beyi yapabileceklerini de ilâve etmeliyiz[14]. *Kethüdâ*'lar ise içtimaî ve idarî bakımdan tâbi bulundukları boy beyi tarafından tâyin edilmekde idiler.

[7] Alex Russell, *aynı eser*, I, 387-389; Araplarda, çadır keçi kılından dahi dokunur (Robert Montaigne, *Çöl Medeniyeti*, çeviren Avni Yakalıoğlu, İstanbul 1950, s, 19-30).

[8] Ali Rıza (Yalkın), *aynı eser*, s. 60.

[9] Çadır bölümü ve teşkilâtı hakkındaki bilgileri Ali Rıza Yalkın'a borçluyuz. Bk. Ali Rıza Yalkın, *Emirdağı ve Iğdır'da Karabağlılar oymağı arasında*, *Türk Folklor araştırmaları*, İstanbul 1955, sayı: 74, s. 1176-1177; Çadırda bulunan eşya hakkında bk.: Ali Rıza (Yalgın), *Cenubda Türkmen oymakları*, ks. II, s. 61; Ayrıca bk. J. Buckıngham, *aynı eser*, 1, 8-9, 27.

[10] Yeni müşahedeler için bk. Ali Rıza (Yalgın), *aynı eser*, ks. II, s. 61,

[11] Kemal Güngör, *aynı eser*, s. 44-48.

[12] Arab aşiret beylerinin (şeyh) azl ve nasbları ile Haleb valileri meşgul olmuşlardır (MD ts. nu. 135, s. 21). Arab kabilelerinin başında *çöl hâkimi* denilen bir şahıs vardı (MD, nu. 120, s. 74; MD, nu, 145, s. 26).

[13] Kendisine bağlı olanlara zulmedip nizama aykırı hareket ederlerse azledileceklerdi (MAD ts. nu. 2931, s. 334; MD nu. 120, s. 224; KK ts. nu. 5061, s, 22).

[14] MAD ts. nu. 8458, s. 352; Cevdet ts.-Dahiliye ks. nu. 3659;

Fakat *kethüdâ*'lar hakkında oymak ahalisinin kefâletleri lâzım olduğu gibi kanunen, tayin edilmiş olan vergilerini *has voyvoda*'larına vermeği taahhüt etmeleri de şarttı. Bundan sonra daha ziyade bu hususun hükûmet tarafından kabul edildiğine dair bir berât gönderiliyordu[15]. Eğer oymağı idarede acz gösterirler ve vergi toplamada ihmalleri olursa oymak halkının şikâyetleri ve *has voyvoda*'larının bu durumu onaylamaları ile azledilip yerlerine daha münasip birisi seçiliyordu[16].

Beyliğin ırsî olarak intikal ettiği boylarda, bey ailesinin yanı sıra bir *torun* grubunun mevcudiyeti görülüyor. Bunlar konar-göçer teşekküllerin idarecileri ile beraber bir aristokrasi teşkil ediyorlardı[17].

Konar-göçer teşekküller yapı itibariyle değişik topluluklar olarak görünmektedir. Bu bakımdan onların kuruluşları hakkında fikir verebilmek amacı ile şöyle bir sınıflandırmağa tâbi tutulabilir: 1 -Bir boydan ibaret olan -tek başına ve-müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar, 2- Bir boydan ayrılmış ve zamanla türeyerek sayıları dörtden onaltıya yahut daha fazla olan oymaklar grubu. Umumiyetle reislerinin ismi ile adlandırılmaktadır[18]. 3-Federâsyon şekli gösteren kuruluşlar; Ana teşekküllerinden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden meydana geldiği gibi, bir teşekkülden ayrılmış küçük grupların birleşmesinden de meydana gelebilir[19]. İkinci kısma giren kuruluşların daha

[15] MAD ts. nu. 7534, s. 693 (10 Cemaziyü'l-evvel 984 tarihli hüküm); Kanunlar, s. 123; -*Bozulus Türkmânına tâbi' Küşte cemaâtine ilhak olan Dânişmendlû cemaâti kethudâsı ile İsmail kethudâ arzuhal gönderip tahrîr olunan defter mucebince senede 3286 kâmil guruş maktu'larına beher sene voyvoda olanlara edâ ve teslîm eylemek üzere cemaât-i mezbure ahalisi kèfâletleri ile k e t h u d â t â y i n olunmağla müceddeden berât verilmek bâbında..*» 4 Cemaziyü'l-âhır 1086, MAD ts. (KEB) nu, 6565 s. 82.

[16] MAD, nu. 7533, s. 1251; MAD ts. nu. 2933, s. 28; MD nu. 122, s. 10. Azillerini icap ettiren hâllerde kadıların arzı ve halkın arzuhallerîyle o teşekküle dâhil diğer bütün kethudâların mahzarları ile azil ve nasb işinin tahakkuk etmesine dikkat edilmiştir (Cevdet ts. -Dahiliye ks. -nu. 8896); Kethudâlıkların tevcih edilmesinde sonradan bir bir değişiklik yapıldı: Aydın ve Ankara'da sâkin Boz-ulus Türkmânı maktu'u cemaâtlerinin kethudâlıkları, 1698 yılından itibaren müstahak olanlara yıllık vergilerini vermek şartiyle, muaccele ile kendi aralarında satılmağa başlandı *(Sûret-i telhîs-i müte'allik-i Türkmânân-ı Bozulus 'an sâkinân-ı Aydın ve Ankara sene 1110,* KK ts. nu. 2311 *s.* 49*)*.

[17] Bu aristokrasinin, konar-göçer halk arasındaki mümtaz mevki'i ve arzettiği önemden dolayı, bir kısım oymak mensupları *torunluk* ve *kethudâlık* iddiasında bulunmuşlardır (MD nu. 117, s. 47).

[18] Yakın zamanlarda Barak aşireti dört oymakdan mürekkep idi (Cahid Tanyol *Barak'larda örf ve âdet araştırmaları,* Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi,* İstanbul 1952, sayı 7, s, 89). Rişvanlı kabilesi ise bu şekilde -1713 yıllarında- 12 oymak idi. (MD nu. 131 s. 4).

[19] Meselâ, dört ayrı *kethudâlık* halinde ve herbirinin ayrı ayrı birer kethudâsı

ziyade yaygın olduğu görülmektedir[20]

B — Tatbik edilen idare tarzı ve hukukî nizamları

Konar-göçer halk, üzerinde bulundukları toprakların ayrıldığı şekle göre-yâni timar, zeâmet ve has-reâyası olarak bulunuyordu. Yörükler, umumiyetle timar- ve has- reâyası, türkmenler ise, has reâyası idiler.

Yeni-il Türkmenleri, Üsküdar'daki Vâlide Sultan evkafının reâyası idiler; bu sebepten kayıdlarda bazen Üsküdar Türkmeni veya Üsküdar evi şeklinde geçmektedir. Sivas'ın güneyinde bugünkü Kangal kazasının bulunduğu yerleri kaplıyorlardı. Yellüce, Mancınık, Alacahan, Yeni-il'in en meşhur yerleri idi.

Haleb Türkmenleri de aynı evkafın mukatasına dâhil idiler. Sivas taraflarına yaylağa çıkmakta ve orada Dulkadirli teşekkülleri ile beraber Yeni-il'i meydana getirmektedirler[21].

Dulkadirli ulusu geniş bir sahaya yayılmışdı. Maraş ve Elbistan bölgelerinden başka Kars (Kadirli), Kozan bölgelerine ve kuzeyde Bozok ve Sivas bölgelerinde yurd tutmuşlardı[22].

XVI. asır başlarında bazı teşekküller Ankara iline sokulmuşlardı [23]. Aynı gruba aid bir kısım teşekküllerde Şam civarına kadar uzanıyorlardı. Bunlara aid büyük oymaklara mensub bir kısım şubeler, Boz-ulus'un

olan başka isimler ile adlandırılan dört cemaât Cihan-beyli aşiretini meydana getirmekde idi (MD ts. nu. 534, s. 105).

20 W. Eberhard, Yüksek bir ziraat seviyesine sâhib bir yeri zabtetmeden önceki zamanda hayvancılık ile meşgul teşekküllerin iş bölümü yahut iş birliği esasına göre, daha doğrusu kültür esaslarına göre bir kuruluş taksimatı yapmışdır. 1-Değişik nizamları olanlar birleşdiler, 2-Bir federaşyona bir kabileye veya reisine bağlı değişik tipdeki sınıfların gurubu, 3-Kabilenin menfaatı için himayelerindeki göçebelerin arazilerinde kervan ticareti idare eden tüccar ve esnaf grubu göçebeler sahasındaki daimî sâkinleri meydana getirmektedirler. Bu grub, umumiyetle göçebe hâkimleri, danışmanı olarak fethedilmiş arazi içine doğru hareket ederler *(Nomads and Farmers in the south eastern Turkey, Oriens,* c. VI, ks. 1. (1953). s. 34-35).

21-Faruk Sümer, *XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da yaşayan Türk aşiretlerine umumi bir bakış, İktisat Fakültesi mecmuası,* XI, (İstanbul 1952) s. 512; Haleb türkmenleri ve Yeni il haslarına tabi bulunan oymaklar, yazın Arapgir, Canik, Divriği, Bozok, Çorum, Amasya ve Sivas sancaklarında yaylayıp, kışın Şam taraflarında konup göçerek kışlak yaparlardı (ATÂ, s, 69).

22 Faruk Sümer, *aynı eser,* s. 512; Zülkadriye'den ifraz edilen ve ifraz-ı Zülkadriye mukataası olarak anılan grub 1695 de Ümmî sultan'a has tâyin olunmuşdu (MAD ts. nu. 8458, s. 44).

23 Faruk Sümer, *aynı eser,* s. 515.

Dulkadirli kolunu meydana getirmişlerdir.

Sivas'ın batı, kuzey ve doğu taraflarında yaşayan Ulu yörük adlı bir teşekkül vardır. Kuzeyde Samsun ve Ankara bölgesine kadar yayılmışdı. Fakat Ankara yörüklerine katılmamışdı. Bunlarda oymak teşkilâtı bölük esasına dayanmakda olup bunlara mensub bazı bölükler Dulkadirli iline bağlıdırlar [24].

Boz-ulus, XVI. asırda Diyarbekir havalisinde yaşıyordu. Mardin'in güneyinden Deyr-i Zor'a kadar uzanan çöl bölgesinde kışlamakda, Diyarbekir ve Erzurum'a bağlı muhtelif yerlerde de yaylamaktadırlar. Yaylak-kışlak arasındaki mesafe uzak olduğu kadar ârızalıydı. XVII. asır başlarından itibaren Anadolu ve Karaman eyaletlerine-yaylak- kışlak için-gelmeğe başladılar. Karaman, Ankara, Aydın, Kütahya bölgelerinde yaşayanlar ve bulundukları yerlerin adiyle ayırd edilenlerden Ankara'dakiler, Keskin kazasında sâkin idiler [25]. Mukataaya verilerek idare ediliyorlardı. Karaman'da sâkin olanlar ise has reayası idiler [26].

Üç-ok'lu kolundan Ramazanlı ulusu ise, İskenderun'dan Alâiye kazası dahiline kadar yayılmışlar ve toplu olarak yurd tutmuşlardı.

Trablus-Şam [27], Şam ve Irak'da sâkin küçük topluluklar da vardır. Trablus-Şam'da bulunan Salur (Selluriyye) grubu yazın o civardaki dağlarda, kışın ise Tedmür vahasında bulunuyorlardı [28].

Çorum ve Tokat sancağı dahilinde Hoca hasları mukataasına tâbi Çunkar ve Çepni, Il-beyli oymakları grubunu da kaydetmeliyiz [29].

Konya ovasını yurd edinmiş olan At-çeken ulusu, Afyon ve Kayseri civarına kadar uzanıp Turgud, Eski-il, Bayburd diye üç idarî bölgeye ayrılmışdır. Bir kısmı İçel yörüklerinden, diğer kısmı ise Ramazanlı iline mensub olub, bunların bir kısmı da Moğol menşeli idi [30].

24 Faruk Demirtaş (Sümer), *Boz-ulus hakkında*, DTCFD, c. VII (Ankara 1949) s. 39, 43.

25 MAD ts. nu. 8458, s. 62.

26 Bunlara tâbi oymakların mikdarı on üçü bulmakta idi (MAD ts. nu 3472, s. 16). Aydın'daki grup, mukataaya bağlanmışdır (KK ts. nu. 2311-*Boz-ulus Türkmanları defteri*- s. 51).

27 Elli vergi hânesinden ibaret olan Döğer oymağı ile Altmış altı hânelik Kızık oymakları vardı (Faruk Sümer, *Boz-oklu Oğuz boylarına dâir* DTCFD, XI (Ankara 1953), 76; Aynı yazar, *Döğerler'e dâir*, TM, X (İst. 1953), 152).

28 Yirmi beş cemaatten meydana gelmişdir (Faruk Sümer, *Osmanlı devrinds Anadal'da yaşıyan bazı Üç-oklu Oğaz boylarına mensup teşekküller*, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, s. 457, 488-491); Şam ve Hama Bayadı da zikredilmelidir (Aynı yazar, *Bayadlar*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (İst. 1952), s. 393).

29 MAD ts. nu. 2931, s. 100.

30 Faruk Sümer, *XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış*, s. 515.

Anadolu'nun güney ve batı bölgesinde bulunan yörükler ile Rumeli'deki yörükler birbirlerinden -bazı bakımlardan- farklı bir durum göstermekte idiler. Rumeli'de bulunanlar İstanbul'dan Bender'e kadar bugünkü Bulgaristan, Yugoslavya hududu ve Tuna sınır olmak üzere geniş bir alan içinde sekiz grup halinde bulunurlardı. Devlet tarafından askerî ve idarî maksatlar için kendilerine hususî bir nizam verilerek teşkilâtlandırılmışlar idi[31]. Anadolu'daki yörükler için aşiret tâbiri kullanılmaktadır. İktisadî faaliyetlerine göre, yüncü, darıcı, ellici gibi adlar verildiği gibi Ankara, Afyon, Kütahya, Söğüt, Bolu gibi yaşadıkları yerlerin adlariyle de birbirlerinden ayrılırlardı[32]. Güneyde, Adana, Tarsus, İçel, Kars-ı Maraş, Sis sancaklarında bulunurlardı[33]. Yörükler diğer Türkmen teşekküllerine nazaran ziraate daha çabuk uymak kabiliyetinde olup, keza daha sür'atle yerleşik hayata geçebiliyorlardı.

Diyarbekir voyvodalığına tâbi önemli bir mukataa olan Çobaniyye-i Kara-ulus, kürd oymaklarının bağlanmış oldukları bir vergi dairesi idi. Ergani kazasında yurd tutmuş olan Badıllu (Batılu) diğer aşiretler ile beraber Diyarbekir eyaleti içinde Bitlis'de yaylayıp diğer yerlerde kışlamakda idi. XVI. asır başlarında Kara-ulus, Boz- ulus mukataasına bağlanmıştı[34].

İzzeddin tâifeleri grubu ise Kilis ve civarında bulunan Vâlide Sultan'ın hâslarına dâhil edilmişlerdi[35]. Kezâ Vâlide Sultan hâslarına dahil olan diğer bir topluluk da Rişvan hassı oymaklarıdır. Bunlar Malatya sancağı dahilinde yurd tutup Suriye çöllerine kışlamağa gitmekde idiler[36]. Lekvanik cemaâtleri Çorum sancağında bulunmakda olup hâs

31 Burada yörük grupları -hâsılatı esas olarak-seraskerliklere ayrılmış olup bunlar da yirmi beş kişilik -sonradan otuz- ocaklara bölünmüştür. Rumeli'deki yörükler hükûmet tarafından : 1-sahile yerleştirilip gemi yapımı ve malzeme temini, 2-yol geçid muhâfazası, derbendcilik, köprü tamiri ve inşâsı, 3-madenlerde, 4-nakliye işlerinde, 5-kale yapımı ve onarımında kullanılmışlardı. Rumeli'deki yörükler hakkında daha fazla malûmat için bk: Selâhaddin Çetintürk, *Osmanlı İmparatorluğunda yürük sınıfı ve hukukî statüleri*, DTCFD, II. (Ankara 1943), 103-107; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957.

32 Faruk Sümer, *aynı eser*, s. 515.

33 1720 yılında bu sancaklarda bulunan yörüklerin tahririnde on altı oymak bulunup perakendeleriyle birlikde sayıları otuz altıya çıkıyordu. Vergi bakımından 2.060 hâne, 1.031 mücerred, 80.874 koyun, 3.137 deve tesbit edilmiştir (MAD ts. « *Defter-i icmâl-i cemaâthâ-i yörükân der vilâyet-i Anadolu der elviye-i merkumîn*», *nu.* 2565, s. 4-9).

34 MAD ts.,-KBE-,nu. 6565, s. 108; Kanunlar, s. 144.

35 Kanunlar, 144; R. Pococke, *aynı eser*, II, ks. 1, s. 207.

36 MD nu. 134, s. 327; MAD ts. nu. 3472, s. 24; R. Pococke zamanında Fırat'ın çıktığı yerlerde yaylarlardı (s. 207).

reâyası idiler[37]. Bunlara tâbi dağınık olarak bulunan üç cemaât Rumeli'de bulunan Kavak ve Malkara kazalarında sâkindiler[38].

Bu teşekküller, gerek hâs şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine dahil olarak mukataaya verilmek suretiyle idare edildiği zaman başlarında hükûmet tarafından tayin edilmiş bir *voyvoda* bulunuyordu. Oymakların bağlı oldukları sancak beyinin dairesi gediklilerinden yahut mahallî hanedanlardan ahalinin de rızaları alınmak sureti ile bir kimse voyvoda tayin olurdu. Bu gibi konar-göçer teşekküllerin vergilerini toplamak inzibatlarını temin etmek için başlarına mahallî hükûmet adamlarının tayin ettiği ve merkezî hükûmet tarafından da onaylanan voyvodaların önemli fonksiyonları vardı[39]. Aşiret, mukataalara voyvoda tâyin edilen kimseye malikâne suretiyle verilmişdir[40]. Bu voyvodaların ismi umumiyetle *türkmen voyvodası* veyahut *türkmen ağası* şeklinde geçmektedir. Bu şekilde Boz-ulus, Kara-ulus ,At-çeken, Üsküdar türkmen *voyvodalık*'ları vardı. Bu voyvodalıklardan bazısının bir şahsın uhdesinde toplandığı da görülmüşdür[41]. Bazı yerlerde senede bir defa olmak üzere değiştirilip bir başkasına verildiği kayıdlıdır. Vazifesi hayvan başına verilecek vergi mikdarını evvelden tesbit için sayım yapmak ve vergilerini muntazaman toplamaktır[42].

Toplu bir halde yaşıyan ve birbirlerinden -bazı ahvâlde-bulundukları yerler ile ayırd edilen grupların kazaî ihtiyaçları için bazen müstakil kadılar tayin edilmektedir. Yani muhtelif teşekküllere idarî ve kazaî bir şekil vermek yoluna gidilmişdir. Kadılar, tayin edildikleri oymaklarile beraber şehirden şehire gezmekte olup muayyen bir yerle-

37 MAD ts. nu. 3472, s. 17, 37.

38 MAD ts. nu. 3439-KBAŞ-s. 58; MD nu. 132, s. 250.

39 Buna bir örnek olmak üzere ifraz-ı Zülkadriye voyvodası Yusuf Ağa'nın «*hâllerine nizâm verilmek üzere kaabız-ı emvâl olmak üzere*»voyvoda tâyinini gösterebiliriz (MAD ts, nu. 8458, s, 95).

40 Mamalu Türkmenleri voyvodalığı aynı şekilde Cabbar-oğlu Ahmed'e verilmişdi (MD nu. 139, s. 52).

41 Bazı kayıdlarda geçmekde olan *türkmen ağası* veyahut *voyvodası* bu voyvodalıklardan ayrı, onların üstünde bir voyvodalık gibi zannedilmekte ise de, bu bir şahsın birkaç voyvodalığı birden nefsinde toplamış olmasından ileri geliyor. Meşhur celâli Abaza Hasan bu şekilde türkmen voyvodalıklarını deruhte etmiştir (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III. (İstanbul 1314), 267; Naima, *Tarih*, V. (İstanbul 1280), 275-76; R. Pococke, *aynı eser*, c. II, ks.1,s. 208).

42 Çağatay Uluçay, *Koçi Beyin Sultan İbrahim'e takdim ettiği risâle ve arzları*, *Zeki Velidî Toğan Armağanı*, İst. 1950-1955, s. 195; Ayrıca *Büyük türkmen ağalığı*, *Küçük türkmen ağalığı* şeklinde geçen tabirler, bunların ait olduğu hasların büyüklük ve küçüklüğüne göre kullanılmış olsa gerektir (Silahtar Mehmet Ağa, *aynı eser*, II. 353, 414).

ri yoktu. Buna bir misal olmak üzere Yörükân-ı Ankara kazası kadılığını zikredebiliriz[43]. XVI. asır ortalarından itibaren Yeni-il ve Haleb türkmenleri birer kaza teşkil ediyorlardı[44]. Karaman vilâyetindeki Atçeken bölgesi de Eski-il, Baybuıd ve Turgud adlarında üç kazaya ayrılmışdı[45]. Boz-ulus teşekküllerinde de hukukî işlere bakmak için bir takım kadılar vazife görmüşlerdir; fakat Boz-ulus'a idarî bir şekil verilmesi sonradan olmuştur[46]. Keza Danişmendli türkmenleri de bunun için hukukî bir organa sâhib idiler[47]. Konar-göçer gruplardan teşkil edilmiş bir hayli -idarî teşkilât bakımından- kaza ve nahiye bulunmakta idi[48]. XVIII. asır başlarında Boz-ok, Amasya ve Çorum sancaklarında sâkin ve müstakil bir kaza olan Ekrad-ı Lek kazasını[49], Boz-ok sancağındaki Çepni-i Çunkar kazasını bir örnek olmak üzere kaydetmeliyiz[50].

C— İktisadî Faaliyetleri

Yaylak-kışlak hareketlerine tâbi konar-göçer hayat tarzı onların ziraat ile meşgul olmalarına engel is ede tedricî dahi olsa kışlak ve yaylaklarındaki otlaklarında ve bir kısım köylerde iptidaî çiftçilik yapıyorlardı[51]. Yazın yaylakda hayvancılık ile meşgul idiler. Fakat esas *iktisadî hüviyetleri çobanlık* yani *hayvancılık* idi. Sâhib oldukları geniş sürüler -koyun, keçi, deve, at ve hattâ katır ile Osmanlı İmparatorluğunun bazı bölgeleri için -bu hususta duyulan- ihtiyaçları gideriyorlardı[52]. İstanbul, et

[43] Kâtib Çelebi, *Cihannüma*, İst. Müteferrika matbaası 1145, s. 644.

[44] Kanunlar, s. 75; ATA, s. 27, 32, 41.

[45] Faruk Demirtaş (Sümer), *Osmanlı devrinde Anadolu'da Kayılar*, Belleten, Ankara XII, 585.

[46] ATA, s. 99; Faruk Sümer, *Boz-ulus hakkında*, s. 517.

[47] MAD ts. nu. 6415, s. 59; Kütahya kazasında bulunan yörüklerden, kaza organına olan ihtiyaçlarından dolayı Bozkış ve Kılcan (قلجان) müstakil kadılığı teşkil edilmiştir (İbrahim Gökçen, *Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*, İstanbul 1946, s. 72).

[48] 1143 (1730/31) Yılına ait sefer için Anadolu vilâyetinden istenilen *beldârân* ve Rumeli vilâyeti *sürsât* bedelini tesbit eden defterde (MAD ts. nu. 3431, s. 55, 61, 67—68, 70-71, 78, 81, 83,) bu şekilde teşkil edilmiş kazalara tesadüf edilmektedir: Kütahya sancağına bağlı Yörükân-ı Selendi, Bolu sancağında Yörükân-ı Taraklı, Kastamonu sancağında Yörükân-ı Araç, Boyabad ma' Yörükân, Sivas sancağında İnallu, Şarkiyân-ı pâre, İçel sancağında Bozdoğan, Adana sancağında Kara-İsalı, Trablus-Şam vilâyetinde bulunan Türkmânân-ı Salluriyye kazalarını kaydetmeliyiz.

[49] MD nu. 132, s. 286.

[50] MD nu. 135, s. 57.

[51] Buckingham, *aynı eser*, I. s. 232; R. Pococke, *aynı eser*, c. II, ks. 1, s. 158-159.

[52] 1540 tarihlerinde Boz-ulus ve ona bağlı Zülkadriye, Kara-ulus oymakları grubu ile Şam, Ekrâd-ı İzzeddin ve diğer dağınık ulusların sâhib oldukları koyun mikdarı 1.998.246 idi (Kanunlar, s. 143-144).

ihtiyacının bir kısmını bunlardan temin ediyordu [53]. Teşekküllerin bazıları özellikle koyunculuk ile şöhret bulmuşlardı ki bunlar arasında Yeni-il ve Haleb türkmenlerini kaydetmeliyiz [54].

Osmanlı toprakları içinde yapılan kara nakliyatının en mühim vasıtasını at, deve ve katır teşkil ediyordu ki, bunlar ticaret kervanlarında, daha ziyade harb zamanlarında-mühimmat nakliyatında kullanılan en emin vasıtalardan olduğu için çok kıymetli idiler. Ordu, ihtiyacını ekseriyetle konar-göçer teşekküllerden temin etmekte idi [55]. Bazı oymaklarda at yerine deve yetiştirmenin daha revacta olduğu görülüyor. Akça-koyunlu gibi bir kısım oymaklar özellikle devecilik ile şöhret sahibi idiler [56]. Hattâ, deve yetiştirmek türkmen oymakları arasında o kadar yayılmış idi ki deve cinslerinden birisine *türkmen devesi* ismi verilmişdi [57].

At yetiştirmenin ve biniciliğin konar-göçer kavimler arasında, özellikle türklerde, yaygın olduğu ve millî gelenekleri arasında ne kadar büyük bir yer tuttuğu mâlûmdur. En süratli binek vasıtası olduğundan çok büyük önemi vardı. At, bazı konar-göçer oymaklardan binek hayvanı olarak satın alındığı gibi, diğer bir kısmından da damızlık olarak mu-

53 ATA, s. 32-33,41 ; Ahmet Refik, *Onaltıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, s. 79-80, 95; MD, nu. 146, s. 106; fakat bazen oymakların, koyunlarını başka yerlerde satmış olmaları yüzünden çekilen sıkıntı üzerine merkezî hükûmetten bu husus ile ilgili yasak emirleri gönderilmişdir. Keçi ile koyun ticareti ve sürücülüğü (celeblik) türkmen ve yörükler arasında özellikle revaçta idi. Bir çok kimseler bununla meşgul oluyorlardı (MD nu. 115, s. 422; ATA, s. 37,44).

54 ATA, s. 58, 76-77; Rakka eyâletinde ve Hama ile Humus arasında yerleştirilen oymakların 388.777 adet koyun ile 1.957 adet deveye sâhib bulundukları, 1692 de yapılmış olan bir sayım ile tesbit edilmişdir (MAD ts. nu, 8458, s. 56, 61, 63-64). Kezâ 1659 da yapılan bir sayıma göre Dânişmendli türkmenlerinin sâhib bulundukları koyun mikdarı 196.311, deve mikdarı ise 1252 idi (MAD ts. nu. 7574, s. 25). Boz-ulus teşekkülünün 1675 de vaki-kısmî- sayımında 204.621 koyun, 9.138 deve tesbit edilmiştir (KK ts. nu. 2638, s. 56).

55 Abdullah bin İbrahim el-Üsküdarî, *Vakıat*, Topkapı Sarayı-Revan Köşkü Ktb., nu. 1225, III. 84/b; Adana şer'iye sicilleri, Adana müzesi, nu. 126, s. 22; Edib Ali Bâki, *Şer'iye Sicillerine göre Afyonkarahisar'da XVII ve XVIII. asırlarda mechul halk tarihinden*, Afyon 1951, s. 67; XVIII. asırda vukubulan İran seferleri dolayısile cepheye mühimmat nakletmeleri için, oymak beylerine ve bulundukları idarî bölge âmirlerine bu hususta ki-at, deve, katır- isteklerini hâmil olan hükümleri mühimme defterlerinde takip etmek mümkündür (MD, nu. 133, s. 175; MD, nu. 134, s. 58, 150, 158-159; MD, nu. 136, s. 44, 59; MD, nu. 138, s. 33; MD, nu, 139, s, 126, 158, 281, 483).

56 MD, nu, 133, s. 236.

57 Başbakanlık Arşivi Fekete ts. nu. 131; Türkmen devesinin diğer cinslere nazaran daha fazla yük taşıma kabiliyeti vardır. Her bir yanında 198-200 kilo arasında yük taşıyan bir hayvandır (Alex Russell, *aynı eser*, II, ks. 1, s. 206).

bayaa edilirdi[58]. At yetiştirmekle en ziyade şöhret kazanan uluslar arasında olan Karaman-ili'nin kuzeyinde Haymana, Turgud ve Kayseriye uzanan geniş yayla bölgesinde yarı göçebe bir hayat yaşıyan Atçeken ulusu idi[59].

Hayvan ticareti -özellikle koyun, keçi- türkmenler arasında çok yaygın bir halde idi. Bu ticareti bazen vasıtalı bazen de vasıtasız olarak kendileri yapıyorlardı. Kârlı olan hayvan ticareti onlara büyük bir gelir temin etmekte idi[60].

Konar-göçer ahaliyi sâhib oldukları maddî kültür bakımından da bir sınıflandırmaya tâbi tutabiliriz:

A—Sâhib oldukları hayvanlardan türlü yollardan istifâde şekilleri vardır. Yoğurt, yağ, peynir, yapağı yapımı ki ihtiyaçlarının fazlasını kondukları yere yakın bir pazarda satarlar yahut başka birşey ile değiştirirlerdi[61].

B—Avcılık.

C— Dokumacılık: bu hususdaki bütün ihtiyaçlarını kendileri temin ederlerdi. Bu sanat onlar arasında çok canlıdır. İmal ettikleri şeyler, halı, çuval, heybe, çul ve kilimdir[62]. Bunlar arasında türkmen kilim ve seccadelerinin şöhreti malûmdur.

D—Dericilik[63].

Muayyen yerlerde ve evvelden tesbit edilmiş zamanlarda kurula gelen pazar yerleri, muhtelif oymakların yapmış oldukları çeşitli maddeleri ve diğer eşyayı birbirlerine yahut civarındaki köy ve kasaba

58 Alex Russel, *aynı eser*, I, 390, II, 175; Ahmet Refik, *aynı eser*, s. 86.

59 Hamid Hadzıbegiç, *Le traite d'Âli Çavuş de Sofıa sur l'organisation des Tımar au XVII-éme siécle*, Glasnik, S. N., II. (Sarajevo, 1948) 158; Faruk Sümer, *Anadolu'da Üç-ok'lu Oğuz boylarına mensup teşekküller*, s. 442-443; Aynı yazar, *Osmanlılar devrinde Anadolu'da Kayılar*, s. 585-587; Haymana ve Atçeken taifesinin kanunları için bk. *Kanunnâme*, M. Cevdet Yazmaları, nu. K/223, 34 b.

60 ATA, s. 10-11; bk. not 53.

61 Ayrıca bazı sancak beyleri, bölgelerine dahil olan her obadan birer okka yapağı, birer tulum peynir alırlardı. Maliye memurları oymak halkı yaylakta iken her obadan birer keçe ve birer tulum peynir alırlardı; konar-göçer halk beylerbeyi hakkı içinde her yıl altı yüz batman (=4.400 kg) yağ salmak zorunda idiler (Kanunlar, s. 141-142; Faruk Sümer, *Boz-ulus hakkında*, s. 41).

62 R. Pococke, *aynı eser*, II. ks. 1, s. 207; (Ali Rıza) Yalgın, *Cenupta türkmen oymakları*, ks. IV. (Adana 1934), s. 47-49.

63 Kemal Güngör, *aynı eser*, s. 44 v. d.

halkına satageldikleri en uygun ticaret mahalleri idi[64].

Bir kısım oymaklar da zamanın harb levazımâtını imâlde maharet sâhibi idiler. Bunun için vergi ve rüsum yerine, bu imâl ettikleri ok ve yay gibi silâhları cebehâneye teslim etmekten ibaret bir mükellefiyetleri vardı[65].

D— Tâbi oldukları vergi nizamı

Osmanlı cemiyeti vergi bakımından ikiye ayrılmakta idi. Birincisi vergiden muaf olup *askeriye-ilmiye* sınıfı, diğeri ise vergi mükellefi olan *raiyyet* idi. Konar-göçerler raiyyet kısmına tabi bulunuyorlardı. Vergi mükellefleri, *bennâk*[66], *mücerred*[67], toprağı ve davarı olan kendi kendine yeten *hâne*'den ibarettir.

Kanunnâmelerde keçilerden de alındığı kaydedilen *âdet-i ağnam* (*koyun resmi*)ın hesaplanmasında kuzulu koyun kuzusu ile beraber bir kabul edilir[68]. Koyunların sayısı 300 olduğu zaman *sürü* tâ-

[64] Çukurova'da Ceyhan nehrinin sol taraflarında bulunan İsneyn pazarı bu şekilde bir ticaret yeri idi. Fakat zamanla eşkıya mahalli olduğu için muhafaza altına alınması uygun görüldü. Bir zaman sonra da bu pazar yerinin Kurt-kulağı adlı yere nakledilmesinde bu bakımdan faide mülâhaza edildi (MAD ts. nu. 8458, s. 87-88).

[65] Yörük tâifesinden Yaycı Bedir oymağı cebehâneye avârızları karşılığı 80 kabzâ ok ve yay vereceklerdi (KK ts. nu. 5061, s. 20; Kâmil Su, bu oymağın ismini Yağcı Bedir şeklinde okumuştur: *Balıkesir civarında yürük ve Türkmenler*, İst. 1938, s. 78, 85, 92-94, 141). Boz-ok sancağının Özer isimli köyünde bulunan Avcı türkmenleri öteden beri Maraş kalesi dizdarına 350 adet mızrak vermeği taahhüt etmişlerdi (MD. nu. 140, s. 364).

[66] *Bennâk*'ın umumî bir tarifi: tam yahut yarım çift arazisi olmayan fakat kâr u kisbe kaadir, evli, bir yerde yahut babasının yanında oturan kimsedir. Bu şekilde olanından 12 şer akçe, ekinli *Bennâk*'den 18 er akçe alınır. *Bennâk* hakkında daha fazla tafsilât için bk.: Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda reâyadan alınan vergi ve rüsumlar*, DTCFD, V. (Ankara 1947), s. 491-493; Halil İnalcık, *Osmanlılarda raîyyet rüsûmu*,Belleten XXIII, sayı 52 (Ankara 1959), s. 599 v. d.; Zamanla-özellikle XVII. asırda- para kıymetinin düşmesinden dolayı bu mikdarın kuruş olarak tesbit edildiği görülüyor; Dânişmendli türkmeninden her *Bennâk* başına dörder kuruş olarak tahsil edilmekteydi (MAD ts. nu. 7574, s. 100).

[67] *Mücerred*, bekâr olup kazancı yerinde olan kimsedir. *Kanunnâme*'ye göre (Belediye Ktb. M. Cevdet yazmaları, nu. K. 557, s. 130) her *mücerred*'den 6 akçe alınır. Bu mikdar, para kıymetinin değişmesine ve muhtelif yerlere göre değişmektedir. Dânişmendli oymaklarından üç kişiden bir kuruş olarak kabul edilmişdir (*Aynı defter*, s. 100; Halil İnalcık, *aynı eser*, s. 587-8).

[68] Yerliden, yörükden, eşkincilerden ve yüzdecilerden alınan mikdar olmak üzere bir kaç cinsdir. Yerli ve Yörükden iki koyunu bir 1 akçe olmak üzere alınır. Koyun ve keçileri kırılıp 24 veya daha az kalırsa vergi alınmayıp bu hâle *kara* denir. Yalnız yılda on iki akçe *kara resmi* istenir (Neşet Çağatay, *aynı eser*, s. 485-487; Kanunlar, 144; M. Tayyib Gökbilgin, *aynı eser*, 47-48). Padişah ve vüzerâ haslarından koyun başına 1 akçe, timar ve zeamet köylerinden iki koyuna 1 akçe olarak tesbit

bir edilir ve beş akçe *ağıl resmi* alınır. Bazen bunun yerine bir koyun veyahut bir kuzu verildiği de olur[69]. Sürü sâhiblerinin timar yahut mirî yaylaklarda yaylayan sürüler için yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde sürü rbaşına, diğer yerlerde ise koyun başına bir resm alınmaktadır. Doğu illerinde ise sürü başına 33 akçe alınır. Bazı yerlerde bir sürü âlâ, evsât, ednâ olarak sınıflandırılır ve vergisi de buna göre verilir. *Kışlak resmi* de aynı şekildedir[70]. *Âdet-i Çoban-beyi* ve *âdet-i resm-i kışlak-ı berriyye* için her yüz koyundan yirmişer akçe alınmaktadır[71]. Bunlardan başka, *otlak resmi* (*şanü'l-mer'a*)[72], *resm-i çift*[73], *resm-i dönüm* (*zemîn*)[74], *arus*

edilmişdir (*Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, Millî Tetebbular Mecmuası*, sayı 3, İst. 1331, s. 542). Diğer bir *kanunnâme*'de yalnız padişah haslarına mahsusdur. Sâir timar, beylerbeyi ve sancak haslarından ve vakıfdan iki koyundan 1 akçe alınır diye kaydedilmektedir (Belediye Ktb., M. Cevdet yz., nu. K. 557, s. 129). Fakat zamanla râyicin yükseltildiği görülmektedir. 100 koyundan beşer akçe ve ayrıca her deveden 30 koyun olarak hesab edilmişdir ki bir buçuk kuruşa eşittir (MAD ts. nu 3439, s. 114; nu. 7574, s. 100).

69 M. Cevdet yz, nu. K. 557, 120; Neşet Çağatay, *aynı eser*, 485; Kanunlar, s. 45, 77.

70 Alâ sürüden bir koyun, evsâttan 1 şişek, ednâdan 1 tuylu *otlak hakkı* için alınmak kanundur (Kanunlar, s. 67, 82, 134, 142, 175, 190; Neşet Çağatay, *aynı eser*, s. 509-510).

71 Kanunlar, s. 144; 1541 tarihli Çemişkezek sancağı Kanun-nâme'sinde üç yüz koyuna bir koyun yahut otuz akçe alınması tespit olunmuştu (*Aynı eser*, s. 190).

72 Hayvanı hangi timar sınırı içinde otlarsa, timar sâhibine 17 şer akçe *otlak resmi* vermek *kanun-ı kadîm*'dir. Bazı yerlerde diğer sancakdan gelen vasat koyundan 15 akçe, ednâdan 10 akçe, âlâsından 20 akçe alınır. Sancak içindeki sürüden otlak resmi alınmaz (Kanunlar, s. 12, 26).

73 Bir *çiftlik* yahut bunun yarısı kadar arazi tasarruf eden raiyyet kaydolunmuş köy ve şehirde oturan islâm reâyânın ziraat ettiği araziden yılda bir defa alınan şer'î rüsumdur. *Resm-i çift* bir çok yerlerde değişiklik gösterir. Konar-göçer ahali dağdan veya boş araziden bir *çiftlik* yer ihyâ eder zirrrta açarsadaha az, aynı yerde köylü ihyâ ederse daha fazla resm alınır. Konar-göçerler reâyâya aid bir yerde ziraat ederlerse o yerin deftere, yazılı mikdarını verirler (Neşet Çağatay, *aynı eser*, s. 495-501; Halil İnalcık, *aynı eser*, s. 581- 582; *Kanun-nâme*, Belediye Ktb., M. Cevdet yz., nu. K. 557, s. 141). Boz-ok kanunnâmesinde, *memalik-i Osmaniyede yörük tâifesinden resm-i çift alınmayacağı* kayıdlıdır (Kanunlar, s. 128).

74 *Bennâk* kaydolunan halk bir mikdar arazi ziraat ederse bunun için *zemin resmi* verir. Eğer *zemin resmi*, *bennâk* resminden fazla ise yalnız zemîn resmi, alınır. Bir mikdar arazi ziraat eden mücerredlerden aynı şekilde alınır. Timar sâhibi, reâyâsının tam veya yarım *çiflik* arazisini ölçer, fazlasından *dönüm resmi* alır. Çift veya dönüm resmi bağlanmamış mezrâada ziraat edenlerden de dönüm resmi alınmaz, fakat mahsulünün onda biri alınır. Bir konar-göçer başka sancaktan gelip bir timara yerleşip ziraat etse *zemîn resmi* verir (Neşet Çağatay, *aynı eser*, s. 504-505; Kanunlar, s. 6; Halil İnalcık, *aynı eser*, s. 582).

(*gerdek*) *resmi*[75], *yâve akçesi*[76], *bad-ı heva*[77] gibi vergi ve rüsumlar vardı.

Vergi ve rüsumları vermek hususunda zaman zaman anlaşmazlıklar oluyordu. Bazı teşekküller kışlak ve yaylaklarının, nüfus artışı ile kendi kendilerine yetmemesi ve iktisadî durumlarının bozulup ellerindeki sürülerin salgın hastalıklar yüzünden kırılması, sebebile kanunî vergi mükellefiyetlerini yerine getirememek durumuna düşüyorlardı. Bu durumun devamı, bir kısmının etrafa dağılmasına sebeb oluyor ve daha iyi şartlar altında yaşayanlarla aralarında bir eşitsizlik yaratıyordu. Vergilerini veremiyecek durumda olanların şikâyetlerine -itirazlarına- son vermek için konar-göçerlerin de istedikleri gibi o bölgede derhal sayım yapılıyordu[78]. Zira, evvelce yapılmış olan bazı tahrirlerde, halkdan ödeyemiyecekleri miktarda vergi istendiği görülmüştür. Hükûmetin yaptırdığı bu kısmî sayımların sebebleri, hem vergi adaletsizliğini önlemek hem de vergiden kaçan mükellefleri tesbit etmek düşüncesinden ileri geliyordu. Bazı oymaklar vergi vermemek için asker sınıfına mensup olduklarını iddia ediyorlardı[79]. Konar-göçerlerden, *tekâlif-i örfiye*'den başka -hâs reayasından müteaddit emirlere rağmen alınmaması icap eden-*tekâlif-i şakke* (*zahîre baha, kaftan baha, devriyye, selâmiyye, toprakbastı, cürm-i diyyet, imdad-ı hazeriyye, derbend* ve *geçit akçesi*) taleb edilmesi ancak *tekâlif-i örfiye*'yi vermek iktidarında olan bu insanların, bunları tediye etmemek için türlü bahaneler göstermelerine

[75] *Gelin resmi* de denir. Bir kız veya dul evlenirken kadıya verilen nikâh resminden başka timar sâhibi yahut sancak beyine verilen resimdir. Kızdan 60 akçe, bazı yerde 100 akçe, kadından 30 yahut 40 akçe alınmakta idi. Rüsumu, kız veya kadının babasının kayıdlı olduğu yerin sâhibi alır. Kız başka bir boy halkından birisine veriliyorsa o zaman nikâhda sipahiye 200 akçe verilir. Kadın ise bu resmin yarısı verilir (Neşet Çağatay, *aynı eser*, 506-507; Kanunlar, s. 68, 129; M. Tayyib Gökbilgin, *aynı eser*, s. 45-46).

[76] Manâsı, sahibsiz tutulan hayvan demektir. *Yâve (kaçkun)* sonradan bulunmuş olan hayvan ve kölenin sâhibinden alınan vergidir (Faruk Sümer, *XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irakda yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış*, s. 58; M. Tayyib Gökbilgin, *aynı eser*, s. 46-47). *Yâve* vâki olunca bunu, bulundukları yerin timar sâhibi, bulundukları yer timar değilse boy beyi alır (Kanunlar, s. 13, 123).

[77] Bir kimsenin mal, mülk ve davarına zarar veren kimseden alınan vergidir (Faruk Sümer, *aynı eser*, s. 518). Bunu bulundukları yer timar ise sipahileri, değil ise boy beyleri ve has voyvodaları tahsil ederler (Kanunlar, s. 52, 86, 136).

[78] 1661 yılında Aydın ilinde kışlayan türkmen oymakları, 1659 da üzerlerine yüklenmiş olan 959 riyal kuruşa itiraz ederek 600 kuruşunun afvını istediler (MAD ts. nu. 7574, s. 8, 76).

[79] Boz-ulus'a bağlı bazı oymaklar 1662 de yapılmış olan sayıma *askerilik* iddiası ile itiraz etmişlerdi (MAD ts., nu. 2935-KBAŞ-s. 88).

sebep olacağı tabiidir. Osmanlı cemiyetinde vergiden muaf olarak istisnaî muamele gören 1-*askerî*, 2-*ilmiye* diye iki sınıf mevcuttu. Bazı oymaklar iskân edilmelerine çalışıldığında yahut arttırılan rüsumlar yüzünden zor duruma düşünce vergi ve iskân memurlarına ya *seyyidlik* yahut *askerîlik* iddiasında bulunuyorlardı[80].

E — Görevleri

Bu görevler bir kaç gurupta mütâlaa edilebilir:

1—Madenleri ilgilendiren muhtelif işlerde görevlendirilmişlerdi. a) Madenlerin eşkiyalardan muhafaza edilmesi, b) elde edilmiş madenlerin nakledilmesi keyfiyeti[81], yahut madenlerin ihtiyacı olan odun ve kömür gibi maddeleri madenlere nakletmek[82], c) madenlerde-bizzat maden elde edilmesinde-çalışmaları ki bunun mukabilinde *avarız-ı divaniye*'den muaf tutulmuşlardı. Çoğunlukla şap (tuz), güherçile madenlerinde çalışmışlardır[83].

2— Ordunun nakliyat işlerinde kullanılmışlardır[84].

3— İç ayaklanmaların bastırılmasında yahut emniyet sağlıyan inzibat kuvveti olarak kullanıldılar[85]. Bu görev bir idare adamının maiyetinde olabildiği gibi müstakil olarak da kendilerine verilebilirdi[86].

80 MAD ts. nu. 8458, s. 11; KK. ts., nu. 5061; MD, nu. 111, s. 336; zaman zaman, bir kısım şehir, kasaba halkı hatta köylüler vergi mükellefiyetlerinden kurtulmak için, *seyyid* ve *asker* olduklarını iddia etmişlerdi (Naima, *Tarih*, VI. (İstanbul 1280), s. 402, 404; M D, nu. 134, s. 148; MD nu. 138, s. 402-403; MD, nu. 139, s. 91, 448; Cevdet ts.-Dahiliye ks. nu. 7742; J. Sauvaget, *Alep*, Paris 1941, p. 196-198).

81 Ahmet Refik, *Osmanlılar devrinde Türkiye madenleri*, İstanbul 1931, s. VI-VII; MD, nu. 33, s. 217; ATA, s. 22-23; Meselâ Ergani madeninden elde edilen bakırın, Tokat ve Diyarbekir kalhânelerine nakledilmesine Pehlivanlı oymağı memur edilmişdi (Cevdet ts.-Dahiliye Ks.-nu. 552).

82 MD nu. 140, s. 319, hüküm: 2.

83 MAD ts. nu. 7534, s. 704; KK ts. ,nu. 63, s. 496; Saruhan ve Kütahya'daki güherçile madenlerine Bolu müsellemleri tayin edilmişti (ATA, s. 28). Bu hususda Rumeli'deki yörükler için bk.: Selâhaddin Çetintürk,*Osmanlı İmparatorluğunda yürük sınıfı ve hukukî statüleri*, s. 112; Tayyib Gökbilgin, *aynı eser*, s. 64, 78.

84 MD nu., 133, s. 286; KK nu. 2476, s. 35; Meselâ Bağdad Seferinde ordunun pirinç ve peksimet malzemesi nakline Yeni-il türkmenleri memur edildiler (MAD nu. 235; ATA s. 77). Rumelide'ki yörükler de ayni şekilde seferlerde kullanılmıştır (Selâhaddin Çetintürk, *aynı eser*, s. 112).

85 MD III, s. 20, 21; Celâlî isyanları sırasında ve saruca-sekban eşkiyalarının tasfiye edilmesine konar-göçer teşekküllerden çok istifade edilmiştir (Naima, *Tarih*, II, 318, *aynı eser* VI. s. 369; Sâfi, *Zübdetü't-tevarih*, Veliyüddin Ef. Ktp. nu. 2429, 102 a; MD, nu. 98, s. 210; MD, nu. 135, s. 113, 270; ATA, s. 77-78).

86 ATA, s. 6, 53-54; Defterdar Mehmed Paşa, *aynı eser*, 275/a.

4— İkinci Viyana seferinin senelerce devam etmesi bir çok cephelerde muharebelerin daima yeni kuvvetlere ihtiyaç göstermesi yüzünden, hükûmet tarafından, evvelcede zaman zaman istifade edilen konar-göçer halkın yeni bir kuvvet olarak muharebelere iştirak ettirilmesi düşünüldü. 1686 da vâki olan sefer için Anadolu'daki muhtelif teşekküllere-hükûmetin tayin ettiği mikdar kadar-asker göndermeleri hususunda emirler gönderilmişti[87]. 1690 da Rumeli ve Anadolu'daki konar-göçerlere o yıl yapılacak sefer için davet-nâmeler gönderildi[88]. Fâzıl Mustafa Paşa'nın şehid olduğu Slankamen (20 ağustos 1691) meydan muharebesinde Anadolu Beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşa'nın emrinde sağ kolda bulundular. Muharebelerde muharib olarak bulunmaları daimî bir şekilde olmamıştır.

5— Derbend ve geçidleri muhafaza etmek[89].

[87] Yavuz Sultan Selim zamanında doğudaki muharebeler için Kara hisar ve Kütahya yaylalarına çıkan timarlı olmayan yörüklerden 500 kişi asker alınmış ve sefere iştirâk ettirilmişti (Kâmil Su, *aynı eser*, s. 1-3). Danişmendli türkmeninden 400, Kilis erkânından 500, çöl hakiminden 400 kişi istendi (İbnülemin ts. -Dahiliye ks, nu. 257; ŞD, nu. X, s. 103; Raşid, *aynı eser*, I., 497; P. Rycaut, *aynı eser*, s. 235). Fakat bunlar bu kadar askeri gönderecek kudretleri olmadığını ileri sürerek itirazlara başladılar. Hattâ bir kısmı sefere gelmedi (ŞD, nu. XI, s. 239; KK ts., -KBAŞ- nu. 2935, 116, 187).

[88] Selâhaddin Çetintürk, *aynı eser*, s. 115-116; sefere iştirak edeceklerine dair söz verdiler. Hattâ bu hususta bir hüccet dahi tanzim edildi. Sefere katılacak 2940 nefer Anadolu'dan ve 2299 tüfenk-endâz Rumeli'deki *evlâd-ı fâtihan*'dan olmak üzere tesbit edildi (MD nu. 99, s. 81-89; nu. 100, s. 89-90; ATA nu. 79-90). Bundan üç ay sonra verilen bir emirde sefere iştirake söz verildiği halde hâlâ gelmeyen oymaklardan bahsediliyordu. Bu emrin bir ay sonra da te'kid edildiği görülmektedir (MD nu. 100. s. 9; ATA s. 90-91).

[89] Selâhaddin Çetintürk, *aynı eser*, s. 112; XVIII. asır başlarından itibaren, konar-göçerlerin derbendlere iskânı ve derbendcilik yapmaları hususunda yeni bir nizam verildi (MAD, nu. 8458, s. 42, 79; KK, nu. 2311, s. 24; MD, nu. 130; s. 53; MD, nu. 130, s. 87). Derbendler için bk. s. 17, not 31, s. 45, not, 78, 80.

II. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSKÂN SİYASETİ

Osmanlı imparatorluğunun teşekkülü tarihi, göçebe türk oymaklarının boş toprak bularak yayılma ihtiyacının da doğurduğu bir askerî istilâ olup, bu kalabalık nüfusun yer ve yurd değiştirmesi ve yeni ülkelerde vatan kurma faaliyetinin tarihi olarak kabul edilmektedir[1]. Bu görüş son zamanlarda genişlemenin muhtelif devirlerinde, nüfus hareketlerinin farklı tesirler altında cereyan ettiği şeklinde, tenkide maruz kalmıştır. Bu tenkide göre, Sırbistan, Arnavutluk ve diğer yerlerin fethinde toprak arayan büyük kütleler görülmediği gibi, Yukarı Makedonya ve Teselya'da yerleşenler de küçük gruplar teşkil etmekte idiler. Ancak Paşa livasında ve Meriç nehri havzasındaki yerleşmeler, fethedilen yerlerin türkleştirilmesi şeklinde, evvelce iddia edilen Osmanlı iskân siyaseti için birer delil olabilir[2]. Teşkilâtlı bir devlet idaresinde yapılan göç ve yerleşme hareketleri, hükûmetin tatbik etmekte olduğu iskân metodlarının icab ettirdiği nizam ve kaidelere göre yapılmakta idi. Bu metodlardan bir kısmı, Prof. Ömer Lûtfi Barkan tarafından incelenmiştir.

Osmanlı devletinin ilk devirlerinde, batıya doğru olan yerleşmede, bir çok köylere isimlerini veren, *boş ve ıssız yerlerde yerleşip oraları imar ve iskân eden dervişler ve onların faaliyet merkezi olan zaviyeler kendiliğinden bir kolonizasyon ve iskân hareketini temsil ediyordu*[3]. Askerî istilâlarla beraber oymak ve topraksız köylüler veya sürgünlerle gelen dervişler, az çok mensubu oldukları tarikata bağlı teşkilâtlı bir hareket olarak boş yerlere yerleşiyorlardı. Orada bir zaviye kur-

[1] Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler*, *İktisât Fakültesi mecmuası*, XI. (İst. 1949-50), s. 544.

[2] Halil İnalcık, Barkan'ın büyük kütlelerin muhacereti, Anadolu'da biriken ortaasya göçmenlerinin garba akını şeklinde formüle ettiği kuruluş devirlerinin iskân siyaseti, nazariyesine yukarıda özetlediğimiz şekilde itiraz etmektedir. Ona göre Rumeli'nin fethinde muhaceretlerin büyük kısmını kendiliğinden akan nüfus değil, devlet tarafından zorla sürülen ve çoğunluğu konar-göçer olan unsurlar teşkil ediyordu (*Türkiye'nin iktisadî vaziyeti*, *Belleten*, XV. (Ankara 1951), 641-642).

[3] Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler*: II. *Kolonizatör Türk dervişleri*, *Vakıflar Dergisi*, II. (Ankara 1942), s. 285.

duktan sonra, yavaş yavaş onun etrafında yapılan inşaat ve yerleşmelerle bir köyün meydana gelmesine âmil oluyorlardı. O köyde, bu zaviyenin bir kültür ve tarikat merkezi olduğu aşikârdı. Halen, Türkiyede bir çok köyün taşıdığı isimler, onların kurucuları olan kolonizatör dervişleri bize öğretmektedir. Bu zaviyelerin şeyhliği ve mümessilliği görevi, zamanla devlet teşekkül edip geliştikçe bir memuriyet şekline girmiş ve sonunda soysuzlaşmıştır[4].

Fethedilen ülkeleri iskân ve imar için, idarî ve malî birer müstakil müessese mahiyetinde olan arazi vakıfları tesisi, devletin eskiden beri tatbik ettiği ve geliştirdiği bir usûldü. Bu usûl, uzun zaman muvaffakiyetle tatbik olunarak içtimai ve iktisadi hayatın canlanmasına sebeb olmuştu[5]. Vakıf yolu ile bataklık ve ıssız yerlerde mâmureler meydana getirilerek o yerler şenlendirilmişti. Bu mâmurelere yerleştirilmek üzere getirilen halk, «*resm-i bennâk ve caba ve avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden*» muaf tutulmuştu. Buralara getirilen halkın, işçi, tüccar, esnaf ve sanatkâr gibi çeşitli zümrelerden olması dikkate alınmıştı. Vakıf yolu ile bir çok büyük arazide sulama tesisleri ve ziraî ıslahat yapılmıştı[6].

Sistemli bir şekilde yapılan tehcir ve yerleştirme usûllerinin diğeri de *sürgün* ismini taşır[7]. Bu usûl kuruluş devrinde büyük ölçüde kullanılmıştır. Devlet lüzum gördüğü zaman mükellefiyetleri olmıyan halk üzerine mükellefiyetler koyduğu gibi, onları icab eden yerlere yerleşmek üzere gönderebilirdi. Her köy ve kasaba büyüklüğüne göre on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyetinde kalırdı. Rodos adası feth edildiği zaman, adanın şenlendirilmesi için, memleketin muhtelif yerlerinden bazı kimseler, bir nevi insan vergisi şeklinde adaya sürgün edilmişlerdi[8]. Aynı şekilde Kıbrıs'ın fethinden sonra bu usûle müracaat edilerek adaya sürgün yapılmıştı. Reaya'nın gelmesini teşvik için, adanın münbit topraklara sahib olduğu, geleceklerin her meslekten ayrı ayrı seçilmesi lâzım geldiği, iş yapacak sağlam insanlardan olması, özellikle toprak sıkıntısı çekenlerin gitmesi tavsiye edilmekte idi. Zamanla sürgün gitmek pek ağır geldiğinden gönüllü olarak çok az kimse istenilen yere gitmişti. Bazı köyler sürgün emrine icabetten kaçındıkları için etrafa dağılmışlardı. Bir kaç

4 Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser,* 261-292.

5 Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser,* s. 354.

6 Ömer Lütfi Barkan, *aynı eser,* s. 358.

7 Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İktisat Fakültesi mecmuası,* XI. (İstanbul 1949-50) s. 544.

8 *aynı eser,* s. 546-547.

kişi göndermek mecburiyetinde kalan yerler işsiz ve zararlı kimseleri seçmekde, böylece sürgün emri suçluların sürülmesi mahiyetine girmişti[9]. Bu şekilde 1712 de İçel, Alâiye ve Teke dolaylarında şakavette bulunan Yörükler, Kıbrıs'a sürgün edildiler[10].

Şimdiye kadar incelenmemiş olan diğer sistemli bir iskân metodu da, *derbend* ve *geçit*'ler vasıtası ile tatbik edilmekte olanıdır. Askerî ve ticarî yolların muhafazası ile beraber halkın emniyetini sağlamak için *köprücü, su yolcu* ve *derbendci* gibi *geri hizmet sınıfları* mevcuttu. *Derbendci* ve *köprücü* tayin edilmiş bulunanlar, gördükleri hizmetler karşılığında *avarız-ı divanî* ve *örfî tekâlîf*'den muaf tutulmuşlardı. Bu görevleri ifa etmek için Osmanlı İmparatorluğu dahilinde binlerce köy *derbendcilik, suyolculuk* ve *köprücülük* hizmeti ile mükellef kılınmışdı. Fakat, XVI. ve XVII. asırlarda cereyan eden içtimaî buhranlar İmparatorluğun iç bünyesini alt üst ederek çiftçi halkın çoğunluğunu teşkil eden köy toplumunun etrafa dağılmalarına, bu arada *derbendcilik* ve *köprücülük* hizmetleri ile mükellef köylerin boşalmasına sebeb olmuştu. Derbend ve geçit teşkilâtları canlandırılmak istenildiği zaman, başka bir yol takib edildi. Bu defa derbend ve geçit hizmetine tayin edilen kimseler, arazisi olmayan başı boş reaya arasından seçildi. Bu kimseler konar-göçer oymak mensubları olduğu kadar topraklarını kaybetmiş köylülerden de olabilirdi. Bu, derbend teşkilâtı için yeni bir nizam demek oluyordu. Bu nizam tahtında, konar-göçer, başı boş kimselerin derbendci tayin edilerek, derbendlerde iskân edilmeleri, kendilerine *evler inşa edebilmek, ziraat yapabilmek için toprak verilmesi keyfiyeti yeni bir iskân siyasetini ortaya koymakta idi.* Başı boş kimseleri bir derbend başında yerleştirerek onlara arazi veren, vergiden muaf tutan hükûmet, mukabilinde, onlardan *derbendcilik* hizmetinin ifasını istiyor, böylece bir iç iskân meselesini hal ediyordu. Her derbend mahallinde az zaman sonra birer iskân yeri doğarak, köy haline inkılâb ediyordu[11].

Osmanlı İmparatorluğunda devlet idaresi bir çok zümreleri kendi meslek ve vazifesine bağlamıştı. Bir çok meşguliyetler ve meslekler babadan oğula geçen bir mükellefiyet halinde devam ediyordu. Bu bakımdan bir kimse için meslek veya yer değiştirmek büyük kanunî zorluklar arzediyordu. Çiftçi halk için çiftini çubuğunu bırakıb başka yere gitmek yasaktı. Buna cesaret edenler şiddetle takip edilirlerdi. On yıl

[9] *aynı eser*, s. 553-557.

[10] MD, nu, 145, s. 263, 406; MD, nu, 147, s. 132; ATA, s. 143-144.

[11] Bunun için bk, s. 26; *Osmanlı Imparatorluğunda derbend teşkilâtı* konusu üzerinde dört yıldır çalışmış bulunuyoruz. İskân ve kolonizasyon metodu olarak derbendler, Doçentlik tezi olarak hazırlamış olduğumuz bu eserin mühim bir faslını teşkil etmektedir.

içinde yakalanırlarsa yerlerine ve işlerine iade edilirlerdi. Ziraat yapmadıklarından dolayı öşürden zarar eden hükûmet, toprağını boş bırakanlardan tazminat mahiyetinde *çiftbozan resmi* veya *leventlik akçası* alırdı. Bir çiftlik sahibi tarafından satılamaz veya parçalanamazdı. Mirascı bırakmadan ölenlerin toprakları tapuya verilirken akrabaları tercih olunacağına göre, çiftçi halkın iktisadî bünyesi her türlü tazyika karşı korunmuş oluyordu. XVI. asır sonralarında meydana gelen ictimai buhranlar Anadolu, Rumeli ve Suriye'de binlerce köyün boşalmasına ve harap olmasına yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun temelini teşkil eden çiftci halkın ve topraklarının bu şekilde harap olması iktisadî buhranlar serisinin sonucu olarak kabul edilebilir. Bu şekilde bir çok çiftci, köylerini ve topraklarını bırakarak ya şehir ve kasabalara gelmişler, yahut diğer bir köye göç etmek zorunda kalmışlardı. Bir kısım da sarıca-sekban guruplarına katılarak, kendilerinin uğradıkları muamelelere başkalarını maruz bıraktılar. XVII. asırda Osmanlı devleti böyle bir duruma son vermek mecburiyetinde idi. Zira devletin en büyük geliri zirai ekonomi üzerine bina edilmiş bulunuyordu. Bu meselenin halli bir iç iskân siyasetinin gerçekleşmesi ile mümkün olabilirdi. Bu harabe yerleri şenlendirmek için bulunan yol, harab ve raiyetsiz köylerin isteyen kimselerin uhdesine verilmesi idi. Böylece muhtelif köyler, haricden *topraksız insanlar getirip o yerleri şenlendirmek ve ziraate açmak* şartiyle, defterde vermekle mükellef olduğu maktu malı da o yerin ait olduğu voyvodasına vermeği tekeffül eden kimselere veriliyordu. Hükûmet tarafından teşvik edilen bu usûl ile bir kısım köyler yeniden iskân ve imar edilip, topraklar ziraata açıldı. Fakat bu usûl az zaman sonra bazı kimseler tarafından kötüye kullanıldı. Vüzera ve ümerâ hâsları yavaş yavaş kaldırılarak o yerler Padişah hâsları arasına katıldı [13]. Güney, orta ve doğu Anadolu ile kuzey Suriye'de iltizama dahil mirî mukataanın çoğu, her yıl köylerinin bir başka şahsa verilmesinden dolayı murabahacılar elinde perişan oluyordu. Bunu önlemek için bu toprakların kaydı hayat şartıyla arzu edenlere satılması uygun görüldü [14].

Harab köylerin raiyet getirilerek şenlendirilmesi ve toprakların ziraata açılmasının daha geniş bir şekilde yapılması elzemdi. Feci bir iç mücadelenin hatıra ve izlerini taşıyan *bu yerleri tamir edip oralara, merkeziyetçi bir devlet nizamı ile bağdaşamıyan konar-göçer hayat tarzları yüzünden yerleşik halk da zarar vermelerini sona erdirmek,*

[13] Belin, *Türkiye iktisadî tarihi hakkında tetkikler*, çeviren M. Ziya, İstanbul 1932, s. 172-173.

[14] Belin, *aynı eser* s. 173.

diğer şakavet unsurlarına ve daha büyük zararlar meydana getiren göçebe gruplarına karşı yerleşik halk ile ekili toprakları ve hayvanlarını muhafaza düşüncesi iledir ki -tezimizin konusunu teşkil eden- *konar-göçer halkın yerleştirilmesi cihetine gidildi.* Bahis konusu olan bu yerleşme, bu günkü Türkiye ile kuzey ve batı Suriye topraklarında vuku bulmuştur.

Balkan Yarımadasında vuku bulan muharebeler bir çok yerlerin harap olmasına ve oralarda sâkin hıristiyan ahalinin başka yerlere göç etmelerine sebeb olmuştu. Belgrad ile Niş arasında oturan reaya bu şekilde başka yerlere göç etmişlerdi. Devlet, Belgrad ile Niş arasında oturup başka yere bu şekilde göç etmiş halkdan yerlerine dönmek istiyenlere mülklerini iade ettiği gibi ziraat için tohumluk buğday ve öküz de verdi[15]. Fakat buna rağmen bir kısım hıristiyan halk sırplar-Avusturyalılara tabi olarak Macaristan topraklarına göç edip, oralara yerleştiler. Avusturyalılar fethettikleri yerlerden çekilirken asker sıfatı ile yanlarında bulunan Sırplar da onlarla gitmek zorunda kaldılar. Bu çekilme hıristiyan reaya arasında özellikle Sırplar arasında bir panik yaratdı. Zira Avusturya işgâli altında bulunan yerlerde bir kısım sırplara büyük yardımda bulunmuşlardı. 1692 de Osmanlıların tekrar gelmelerinden evvel Priştine, Prizren, Üsküp, İpek, Vulçetrin, Trebçe, özellikle Niş ve civarındaki yerler ahalisinin zengin, hali vakti yerinde olanları Belgrad'a doğru göçe başladılar[16]. Belgrad'da 40.000 kadar göçmen toplanmıştı[17]. Fakat Osmanlıların Fazıl Mustafa Paşa idaresi altında süratle ilerlemeleri Belgrad'da bulunan göçmenlerin güç duruma girmesine sebeb oldu. Bunlar Belgrad'ın Osmanlılar tarafından geri alınmasından iki üç gün önce Avusturya ordusunun da yardımı ile Tuna ile Sava nehirlerinin öte tarafına süratle nakledildiler. Avusturya İmparatorluk ordusunun süratle çekilmesi Sirem'deki sırpları da paniğe uğratdı. Bunların bir kısmı da göç ettiler. Göçmenler 1683 yılına kadar Osmanlı-Avusturya hududunu teşkil eden hatta kadar geldiler. Hatta bir kısmı da Ostrogon'a ilerlediler. Sırpların Tuna'dan geçmek için

[15] Silahdar, *aynı eser*, II, s. 539.

[16] Avusturya imparatoru Leopold, neşrettiği beyannâme ile Patrik Arseniye Çarnoyeviç idaresindeki göçmenler, Sırp ve Bulgar halkını silahlandırarak ordusuna iltihaka davet etmişti. Bu beyannâmelerde kendilerine Türk idaresi altında tanınmış itikad serbestisine ve imtiyazlara hürmet edeceğini bildirmekte idi (Duşan Y. Popoviç, *1690 büyük Sırp göçü*, Belgrad 1954, s. 27-20).

[17] Patrikden maada üç de metropolit vardı. Yapılan bir toplantıda Viyana'ya gönderilecek bir temsilciye vekâlet vererek, İmparatordan evvelce ifade edilmiş şartların istenmesi ve ona Macar ve Sırp kralı diye hitap edilmesi gibi mütalaalar vardı (Duşan Y. Popoviç, *aynı eser*, s. 30-32).

10000 kayık kullandıkları mubalâgalı şekilde kayd edilmiştir[18]. Bunlar Avusturya hükûmeti tarafından yerli halkdan ayırd edilmek sureti ile şehirlerde ikametlerine izin verilmiyerek varoşlarda yerleştirildi[19]. Muhtelif yazarlar tarafından, göçmenlerin mikdarı 40000-70000 arasında olarak ifade edilmiştir. Bu göç sonunda Priştine civarında 360 köy boşalmıştı. Niş-Belgrad arasındaki Şumadiya ve Morava civarındaki Pomoravlye bölgeleri tamamen boşalmıştı[20].

Osmanlılar Suriye'de ilk hakimiyet devirlerinde memleket asayişini temin edebilmek için kudretli arab aşiretlerini tutuyorlardı. İsimleri Fadl ve Mevalî olan bu aşiretler hükûmet ve yerleşik halk ile büyük bir ahenk içinde yaşıyorlardı. Fakat, XVII. asrın ikinci yarısında bu muvazenenin güneyden gelen baskı sebebi ile müstevliler lehinde bozulduğu görülüyor. İsimleri Şammar ve Aneze olan bu aşiretler, Fadl ve Mevalî'lerin kuvvetlerini zaafa uğratarak, hemen hemen Suriye'nin doğusunu kontrolleri altına almışlardı. Fakat bu değişiklik oraların sekenesine pahalıya mal oldu. Bir çok meskûn yer sahipleri tarafından terk edildi, ve o yerlerden bir kısmı bölgenin ziraî durumu aleyhine olarak müstevli aşiret ve onların sürüleri tarafından işgal edildi. Buraları kendilerine üs edinen aşiretler, baskılarını ileri doğru devam ettiriyorlardı. Hükûmet buna karşı bir set kurmak için tafsilatını ileride göreceğimiz bir nevi hudud yerleşmesi teşkil etmiştir[21]. Esasen daha evvelce bazı yerlere türk oymakları yerleştirilerek arab aşiretlerinin baskılarına mani olmak cihetine gidilmiştir[22]. Şimdi bu, sistemli bir şekilde yapılıyordu.

Konar-Göçer halkın kendiliklerinden yerleşmeleri:

Osmanlı İmparatorluğunda, konar-göçer halk yalnız hükûmet baskısı ile yerleşmemişlerdir. Zamanla kendileri de yerleşmek ihtiyacını hissederek kendilerine uygun gelen yerlerde yerleşmişlerdi. Yerleşik

18 Duşan Y. Popoviç, *aynı eser*, s. 34-39.

19 Duşan Y. Popoviç, *aynı eser*, s. 39.

20 En büyük kısımları Ostrogon, Budin ve Saint Andrea'da iskân ettirildi. 12000 Saint Andrea, 6000 kişi Budin civarında yerleştirildi (Duşan Y. Popoviç, *aynı eser*, s. 41-44).

21 Norman N. Lewis, bu meseleyi, 1800-1950 yılları arasında olmak üzere incelemiştir (*The Frontier Settlement in Syrie, 1800-1950, İnternational Affairs*, XXXI. (1955) s. 48, 50 vd.). Yazar, XIX. asırda vukua gelen hudud yerleşmesini, ekonomik şartlar ile beraber idarenin düzelmesi ve nüfus artmasını meydana getirdiğini, yarı göçebe aşiretlerinde bu arada yerleşmeğe başladığını kayd ediyor. Geniş bir devre içinde incelediği bu meselede, Osmanlı kaynaklarını bilmemesinden olsa gerek tenakuzlara düştüğü görülüyor. Osmanlıların Suriye'de tatbik etmiş olduğu idare sistemini ve takip ettikleri iskân siyasetini bilmediği için aynı meselenin, XVII. asırda Osmanlı devleti tarafından sistemli bir şekilde ele alındığını fark edemiyor.

22 Bk. *Tahrir defteri*, nu. 417 (Kanunî devri).

hayatın kendilerine cazip gelmesi ile birlikde, devam edegeldikleri konar-göçer hayatın iktisadî bakımdan kısır oluşu onları buna zorlamıştır. Türkiye'de halen mevcut binlerce köyün taşıdığı isimler bu köylerin o ismi taşıyan boy ve oymaklar tarafından kurulduğunu gösteren bir delildir[23]. Yaşama şartları iyi olan toprakları buldukları zaman yerleşik hayatın da cazibesiyle yerleşmişlerdi. Fakat bunda ruhî amilin de rolü unutulmamalıdır. Yerleşme mahallerinden çoğunun yaylak-kışlak yerleri olduğu dikkati çekmektedir. Bu yerler umumiyetle harab ve terk edilmiş yerlerin yanında idi. Şehir iskânından farklı olarak toprak mahsulleri yetiştiren toprak parçası ile bir birlik teşkil eden kır iskânı birbirine zıt iki tip halinde görünür: dağınık yerleşme, toplu yerleşme. Konar-göçerler, iskân coğrafyasının kır iskânı bölümüne giren kom, mezraa, ağıl, mandıra, yaylak ve dîvan gibi dağınık yerleşme şekilleri meydana getirmişlerdir ki bunlar, dağınık yerleşme ile toplu yerleşme arasındaki geçiş şekillerindendir[24]. İskân coğrafyasının üzerinde hâlâ münakaşalar cereyan eden bu meselelerinden bahsedecek değiliz. Yaylakda hayvancılık, kışlakda ise basit çiftçilik yapan ve artık yarı yerleşik bir hayat yaşıyan oymakların zaman ile parçalara ayrıldığı görülmektedir. Ana gurupdan 10-50 hanelik kısımlar hâlinde veya ayrı ayrı aileler halinde bulundukları yaylak ve kışlak mahallerinde evler inşâ ederek yerleşmişler, fakat bu yerleşmede dahi yaylak kışlak hareketine tâbi olmuşlardı. Önce çadırları ile ikamet ederken zamanla muhitte bulunan maddelerden (saz, ağaç, toprak, taş) istifade ederek evler (yurdlar) yapmışlardır; ve çok defa yaptıkları evleri ve teşkil ettikleri köyü yaylağa gittikleri zaman terketmektedirler[25]. Fakat bazı yerlerde şehir ve kasaba, hattâ kale harabesi buldukları zaman bunlardan da istifade yolunu bulmuşlardır[26]. Bu şekilde belirli bir müddet için yerleştikleri yerlerde çiftçilik yapmakda, fakat kışlak-yaylak hareketlerine bağlı olan hayatları yüzünden altı ay da

23 Bunun için bk. H. Nihal-Ahmed Naci, *Anadolu'da Türklere dâir yer adları*, TM, II. (İst. 1928), 243-259.

24 Bk. Ali Tanoğlu, *İskân Coğrafyası esas fikirler, Problemler ve metod*, TM, XI. (İst. 1954), s. 11-14, 32.

25 Güney bölgesinde kurulmuş olan 40 haneli Zi-oğlu (?) köyü yaz gelince sakinleri tarafından yaylağa gidilmek üzere terk edilmekte idi. Antalya ile Manavgat arasındaki Güvercinlik kalesi civarında 40—50 adet saz örtülü ev topluluğu yazın sakinleri tarafından boş bırakılıyordu (Evliya Çelebi, *aynı eser*, IX, s. 291).

26 İçel ve Çukurova bölgelerinde bulunan Alâiye'ye bağlı Tekehisarı kalesinde 70-80 hanelik Türkmen köyü vardı. Fakat temmuz ayı gelince yaylağa gittikleri için boş kalırdı. Kezâ, Çanakçı ve Alara kalelerinde bazı türkmen grupları ancak 6 aylık bir süre için sâkin olmaktadırlar. Adana-Maraş arasındaki Sarvanlı kalesi de aynı şekilde Sarvanlı

ay da yaylakda kalmak üzere yerlerini terketmektedirler, şu kadar ki gelecek mevsim tekrar gelmek üzere.... Tam bir yerleşik hayata geçtikleri zaman dahi bu yaylak-kışlak hareketlerine biraz da iklim tesiri ile devam edegelmişlerdir. Bir boyun hem yaylak ve hem de kışlak mahallerinde olmak üzere iki kısma bölünüp bu iki ayrı yerde -hattâ üç, dört yerde- yerleştikleri çok görülmüşdür. Anadolu'daki oymaklara aid isimleri taşıyan köy ve meskûn yer isimleri bunun bir delilidir. Konar-göçer halkın, özellikle İçel, Çukurova, Hatay ve doğu bölgelerinde bu şekilde teşkil ettikleri münferid- yerleşme mahalleri fazladır. Bu yerlerin bir çok boylar tarafından kışlak-yaylak olarak kullanıldığı da bu arada göz önüne getirilmelidir[27]. Bazen bir oymakdan ayrılan küçük bir kısım, başka bir yere giderek beğendiği toprak üzerinde yurd tutup, çiftçilik yapıyordu[28]. Hattâ, Arap memleketlerinden birine giden Dulkadırlı yörüklerinden bir kısmı orada yerleşerek ziraat yapmakta idiler[29]. Yörük ismi altında toplanan batı ve güney Anadolu'da bulunan oymakların büyük bir parçasının bu zamanda -XVII. asırda- yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır[30]. Doğuda Rişvan oymağının bir kısmı da

türkmenleri tarafından kullanılmaktaydı (Evliya Çelebi, *aynı eser*, IX, 290, 294, 342, 364).

27 Evliya Çelebi, bu hususta bize mühim sayabileceğimiz kayıdlar vermektedir: Meselâ Anteb altında bulunan ve Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği zamana yakın bir tarihte inşâ edilmiş olan Kara-melek köyü gibi (IX, 330); Çukurova'dan Nur ve Ramazan-oğlu yaylalarında bulunan Erdem-oğlu, Hacı Alâeddin-oğlu, Mersin-oğlu, Mezîd-oğlu köyleri ile 70 hânelik Kara İsa köyü isimlerinin de ifâde ettiği gibi aynı ismi taşıyan boy ve oymaklar tarafından meydana getirilmiştir. Bu zikredilenler, Evliya Çelebi'nin (IX, s. 149-150, 327-328) ziyaretinden hayli zaman önce yerleşik hayata geçmişlerdi. Keza, İzoli aşiretinin bir kısmı XVII. asır sonlarında Harput şehrine yakın yerde isimlerini taşıyan 200 hânelik bir câmili, zeâmet halinde idare edilen köylerini tesis edeli muhakkak çok zaman geçmişti (Evliya Çelebi, *aynı eser*, IV, 20).

28 Kâmil Su, *aynı eser*, 31-32; 1693 yıllarında Boz-ulus'a tâbi Süleyman Hacılu oymağından Mehmed, kardeşi ve ona tabi olanlar 30 seneden beri Karaman toprağında ziraat etmekde idiler (MAD ts., nu. 8458, s. 128). Keza 1662 de Kıncılı (?) oymağından ayrılan küçük bir grup Boz-ok sancağında Süleymanlı-i sagîr nahiyesinde 20 hanelik emlâk sâhibi olmuşlardı (MAD ts., nu. 7458, s. 41).

29 *Kanun-nâme*, Veliyüddin Efendi Ktb. nu. 1970, 94a.

30 MAD ts., nu. 6890 da Karaman, Mut, Bozkır, Aladağ, Manavgat, Teke sancağında Kızıl-kaya, İbradı; Hamit sancağı dahilinde İshaklı, Hoyran, Bolvadin; Menteşe sancağında Köyceğiz, Kaş, Elmalı, Sığacık, Güzel-hisar, Kestel nahiyelerinde ve Manisa sancağı kazalarında yerleşmiş oldukları köyler ile beraber kayıdlıdır. Hoyran ve etrafında bulunan 36 köy, Kâtib Çelebi zamanında yörükler tarafından iskân edilmiş olarak bulunuyordu. Kara-ağaç bölgesindeki Yörükler Kâtib Çelebi tarafından iskâna mensup şeklinde ifâde edilmektedir ki yerleşik hayata henüz uymadıklarını gösteriyor (*Cihannumâ*, s. 640-341).

XVII. asırda yerleşmek üzere idi[31]. Fakat bazen oymaklar yerleşme arzularını kendi zihniyetlerine göre anlamakta, tatbik etmekde ve halletmek istemektedirler. Bu da yerli halk ile aralarında anlaşmazlık çıkmasına ve çoğu defa yerleşiklerin zarara uğramasına sebep olmaktadır[32]. Kilis kürdleri diye isimlendirilen Şeyhlü, Amikî, Okçu-İzzeddinli oymakları bahis konusu olan zamanda, hemen hemen yerleşmiş bir durumda idiler; zira Kilis, Azaz ve sâir mahallerde evleri, bağ, bahçe ve çiftlikleri mevcut olup aynı zamanda tarla ziraati de yapmakta idiler. Fakat, bunların rahat durmıyarak şakavette bulunmaları ile mal ve mülkleri ellerinden alınıp 1705 de satılmıştı[33]. Yerleşenler 4-5 kişilik gruplar halinde de müsait buldukları bir yere temelli olarak yerleşiyorlar ve bunlar bazen bâkir toprakları ziraate açıyorlardı[34]. Tokat voyvodalığına tâbi Zile hâssı oymakları toprağa bağlanalı hayli zaman olmuştu[35]. Bu konuda elimizde daha hayli ka-

31 Meselâ Behisni kazasına bağlı Sığraz (?) köyüne yerleştiklerini kaydedelim. 1677 de Rişvân-zâde İbrahim idaresinde 800 kişi ile, Hısnı Mansur kasabası ve köylerinde cebren oturmuştur. Adı geçen kaza ahalisi, durumlarının fecâatini merkeze yazdılar; 1686 mayısında bu hususun eski hâline ircâ edilmesi, yani Rişvanlıların yine Sığraz köyüne nakledilmeleri için müfettiş Paşa'ya ve Hısnı Mansur kadısına emir verildi (ŞD, nu. X, s. 40).

32 Gündeşlü türkmenlerinden Dedeşlü oymağı Demir-hisarı kazasına tâbi Kızıl-viran ve Bakdi (?) köylerinde 1688 deki kış zamanı zorla gelerek halkı evlerinden çıkarıp ve kendileri oturmakda, ayrıca ahırlarında toplamış oldukları saman ve otları da hayvanlarına yedirmekte idiler. Bu sebebden 20 kadar köy halkı barınamayıp köylerini terkettiler; kaza dahilinde ancak 6 köy mâmur kalıp, onlar dahi Dedeşlü oymağından mutazarrır olmakda idiler. Bu husus için verilen hüküm 16 Mayıs 1692 tarihini taşımaktadır (MAD ts., nu. 8458, s. 55).

33 Bir müddet sonra Kilis ve Azaz kazalarından bazı kimseler emlâk ve arazilerimizi fuzulî zabt eylediler diye geri alınması hakkında birer ferman tedarik ederek satılan yerlerin sâhibi olduklarını iddia ettiler (MAD ts., nu. 3472, s. 39).

34 Manisa kazasına tâbi Yund dağı nahiyesinde Eğri köy, Çalışır (?), Arpacılar, Haleb köy ve diğer köylerin ahalisi, çiftlik ve ağıl sâhiblerinden bazı şahıslara aid olan meşelik ve kara çalılık yere kadar uzanan dağ bayırının bir kısmına yerleşip ahalisini yerlerinden kovan yörükler, oraya toprakdan damlar (ev) inşâ edip, tarlalar meydana getirip 3-4 seneden beri-yukarıda ismi geçenlerin iddiasına göre- şakavet halinde olmaları ile zikrolan yerlerin halkının şikâyetleri üzerine, yaptıkları evler yıktırılıp İçel'e yerleştirilmeleri hakkında 1708 Mart ayında Aydın, Saruhan sancakları muhassıl-ı emvâli Nasuh Paşaya hüküm gönderilmiştir (MD, nu. 115, s. 538).

35 Meselâ İlbeyli'ye bağlı Kethudâlı köyü (MAD ts, .nu. 6549, s. 93) ve 1697 yıllarında Kızıklu, Akça-koyunlu, Kara-Muklu, Ergilü, İzzeddin oymakları da bu şekilde bâzı köylere yerleşmiş yahut dağınık iskân tipleri meydana getirmişlerdi (MD, nu. 110, s. 6; ATA, s. 114).

yıdlar bulunmaktadır[36]. Bunlara Mevâlî araplarından ve Benî Halid aşiretinin Maaretü'n-Numan, Hama ve Humus kazalarında ziraat ile meşgul olarak konup göçmekden feragat ettiklerini, yani yerleştiklerini ilâve etmeliyiz[37].

Şehir hayatının canlılığı konar-göçer halkı şehre de çekmiştir. Büyük ölçüde olmamakla beraber şehirlere de yerleşmişlerdir. Bunun dağınık bir şekilde, ayrı ayrı kimselerin şahsi teşebbüsleriyle yapılmış olan yerleşmelerden ibaret olduğunu kaydetmeliyiz. Şehirlere yerleşmek kararı kendilerine aid olmakla beraber idarî makamların bu hususla ilgili müsaadeleri lâzımdı[38]. Çeşitli sebepler yüzünden bir çok şehirlerde kalabalık gruplar teşkil etmişlerdir. A. Russell'ın zamanında Halep şehrinin dış taraflarında yerleşmiş, özellikle ziraat ve kervanlarda deve sürücülüğü yapan kimselerden meydana gelmiş bir türkmen mahallesi olduğu gibi, bir kürd sokağı dahi vardı[39]. Şam şehrinin kenarında vâki türkmen mahallesi sâkinlerinin çoğu arab, kürd ve iskânları emr olunan türkmenlerden müteşekkildi. 1699 da Şam kazasının sayımında türkmen oymaklarından Zenfer üzerinde 9, Karık üzerinde 16 ve Karaca-koyunlu üzerinde ise 5 avârız hâne kaydı olduğu tesbit edilmişti[40]. Sipahilerin bir kısmının menşeinin oymaklar olduğu iddia edilirdi ki bunların ekserisi kasaba, şehir ve köylerde yerleşik olarak yaşarlardı; bunlar vergiden muaf oldukları halde, bazen mensubu olduğu iddia edilen oymak tarafından, üzerlerine konmuş olan vergiyi müştereken vermek talebi ile karşılaşıyorlardı[41]. Adana şehrinde çeşitli sebepler

[36] 1709 tarihli vesikalarda isimleri itibariyle başka türkmen oymaklarını hatırlatan Dânişmendlü, Haydarlu, Hobyarlu (?) köyleri arazisini Boz-ulus'a bağlı Armutlu oymağı ahalisi ziraat etmekde ve öşür resmini dahi vermekde idiler (MD, nu. 116 s. 239). Gerger kazasına bağlı Huşaşır (?) köyünde Mîr Veys (?) aşiretinin bir kısmı sâkin idi (MD, nu. 130, s. 383).

[37] «*Siz reaya oldunuz deyü remiyyeleri ahâra tevcih olunmayup...*» MD, nu. 130, s.428.

[38] Hacı Bahaeddinli'ye bağlı Şeyhlü oymağından Abdülhalim b. Esseyyid Hacı Hüseyin, Doğan-hisarı halkı ile beraber tekâlif-i örfîyeyi vererek cemaâti içinden ihraç ve bu kasabada oturması için Doğan-hisarı kadısına 3 Temmuz 1712 de hüküm gönderilmişdir (MAD ts., nu. 3439,-KBAŞ-s.326).

[39] *aynı eser*, I, s. 164-165.

[40] Fakat bâzı eşkıyalar ile birleşmiş olmaları üzerine, türkmen, kürd ve arab topluluklarının türkmen mahallesindeki haneleri tahrib edilerek yeniden tahrir yapılması, reayasının ayırd edilmesi, hâricten gelen oymakların iskân mahallerine nakledilmeleri için Şam beylerbeyi ve *Emir-i hac* Nasuh Paşa'ya 1709 Haziran ayında bir hüküm gönderilmişti (MD, nu. 116, s. 129).

[41] Meselâ İfrâz-ı Zülkadriye ahalisi, Aksaray kazasında yüz yıldan fazla ikamet eden sekiz hane hakkında bu şekilde iddiada bulunarak öşür bedelini birlikde vermeyi

ile yerleşmiş hayli konar-göçer menşe'li insan vardı[42]. İfrâz-ı Zülkadriye'ye mensup olup İstanbul'da sâkin olan insanların mevcudiyetine de işaret edelim[43]. Bunlardan başka Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Malatya, Maraş, Payas ve sâir şehirlerde dahi-XVII. asır sonlarında-çoğunlukla yerleşmiş bulunduklarına işaret ile iktifa etmeliyiz.

A—1691-1696 yılları arasında konar-göçer halkın hükûmet tarafından iskân edilmesi ve bunun sebebleri

1- Konar-göçer ahalinin merkeziyetçi bir devlet nizamı ile bağdaşamayan hayat tarzları yüzünden yerli halka büyük zararlar vermelerini sona erdirmek endişesi

Hükûmet tarafından kendilerine ayrılan yaylak ve kışlak mahallerine gidip gelirken, evvelce vermiş oldukları taahhüd senedlerine rağmen daima yerli halkı mutazarrır etmişlerdir. Bu, ekili toprakları çiğnemekden başlar, mahsulleri ve hayvanları gasbetmeğe, hattâ evleri tahribe kadar varırdı. İnsan kaçırdıkları, yaraladıkları, öldürdükleri, olağan işlerdendi. Seferler dolayısiyle Anadolu, muhafazasız veya inzibatı için az kuvvet kalırsa, meydanı boş bulup kaydettiğimiz zararları yaparlardı; büyük kütleler halinde harekete geçtikleri zaman bir çok köy ve kasabayı tahrib ederlerdi[44]. Adeta *çoban ile saban arasında bir mücadele* diyebileceğimiz bu hareket, görünüşe göre, göçer-evli *seyyar kütlelerin tahribkâr zaferleriyle sona eriyordu.* İktisadî fonksiyonları hayvancılık olan bu halk ile çiftçilik yapan yerleşik halk arasındaki mücadelenin Türkiye'nin bünyesinde yapmış olduğu tahrib edici tesirin nekadar büyük olduğu tahmin edilebilir[45]. İşte bundan dolayı

teklif etmişlerdir (MAD ts., nu. 8458, s. 44). Fakat sonradan yapılan araştırmada bunların konar-göçerlik ile ilgileri olmadığı anlaşıldı.

[42] Hacılar kürdlerinden Müderris Kürd Üveys, Rakka'ya, aşiretinin bulunduğu mahalle nakle memur olmuş idi. Adana valisinin arzı ile 1709 da Adana'da ikametine müsaade edildi (MD, nu. 116, s. 63). Keza ilmiyeye mensup olduğu anlaşılan-Dânişmendlü'ye tabi-Kara Ali Efendi halkı ifsâd etmesi sebebinden, oymağının bulunduğu mahalle nakl ve iskân için emir verildiği halde, sonradan mağduriyetine dayanarak kendi halinde olmak üzere Adana'da oturmasına-1709 Şubatında izin verilmişti (MD, nu. 116, s. 63).

[43] Hâs aklâmından 124 nefer ifraz-ı Zülkadriye'nin perakende halkından... (MAD ts, nu. 8458, s. 94).

[44] MAD ts., nu. 7534, s. 269; ŞD, nu. XI. s. 110, 286, 362; ŞD, XII, s. 49, 85; SEHH, s. 90-91, 95-96, 291-292; ATA, s. 57, 59, 72, 93.

[45] SEHH, s. 291-292, 334; Çağatay Uluçay, *Saruhan oğulları ve eserlerine dair vesikalar*, İstanbul 1940, s. 69-70, 73-74; ATA, s. 56, 73-74.

hükûmet sefer zamanlarında dahi iç emniyeti korumak hususunda büyük bir hassasiyet gösteriyordu. Bunlar arasındaki mücadelenin esas itibariyle yaylak ve kışlak davâsından meydana geldiğini ilâve edelim. Her oymağa yaylak-kışlak yerlerinin hükûmet tarafından gösterildiği malûmdur. Bu mesele oymaklar arasında dahi bir anlaşmazlık konusu idi[46]. Bu, nüfuslarının artması yüzünden yaylak ve kışlakların kendilerine yetmemesinden olduğu kadar, tayin edilmiş yerlerin otlak ve su durumunun kifayetsiz olmasından da meydana çıkmakta idi[47]. XVII asır başlarında ve sonlarına doğru bazı ulusların doğu Anadolu'dan batıya göç arzusunda bulunmaları, bu ihtiyacın zoru ile olmuştu. Bu arzuda Suriye'nin kuzeyine doğru baskınlarını artıran Aneze ve Şammar yayılışı da önemli bir rol oynamıştı.

İktisadî buhranlardan meydana gelen içtimaî düzensizlik, gayet tabiî bunlar üzerinde de tesir yapıyordu. Ekseriya harb zamanı meydana gelen buhranların sebeplerinin büyük bir kısmı vergi meselesi üzerine toplanmaktadır. Harb zamanları üzerlerine konan olağan üstü zamanlara aid vergilere ve idare adamlarının türlü bahaneler ile aldıkları para ve eşyaları vermeğe dayanamıyacak kadar zayıf gelirleri olan oymakların, bunları ödeme hususunda mukavemet edecekleri, hiç olmazsa başka yerlere gidecekleri tabiî idi. Bu ahvâlde, vergilerini vermemekte inad etmeleri, onların devlet tarafından eşkıya ilân edilmelerine sebep

[46] Balıkesir civarında olan Akça-pınar ile Beticek-Oluk yaylakları için Avcılar ve Kaşıkcılar isimli oymaklar münazaâ halinde idiler (Kâmil Su, *aynı eser*, s. 10-11). Bozulus'un Erzurum ve Diyarbekir'de bulunan Eğri-sarı, Kayalı-göl, Sarı-Veli, Kara-pınar, Mescidli-yurd, Çukur-yurd, Dor-yurd, Baş-pınar, Sulak-minaresi (?), Kızıl-pınar vesair yaylak yerlerine hüccetli, tapulu vilâyet defterine rağmen, Rişvanlı oymaklarından bazı kimseler müdahale etmişlerdi (MAD ts., nu. 7534, s. 392).

[47] Tokat voyvodalığına tabi olan İl-beyli oymağı, yaylağa olan ihtiyaçlarından dolayı, kanuna aykırı olarak, Erzurum sancağındaki Kuruçay nahiyesinde bulunan çiftlik köylerinin bazı mevkilerini yüzelli yıldan beri kendilerine yaylak edinmişlerdi (MAD ts., nu. 3449-KBAŞ-, s. 18). Boz-ulus'a tâbi bâzı oymaklar Diyarbekir altında olan kışlak-yaylak yerlerine gitmeyip Anadolu eyaletindeki yerlerde kışlak ve yaylak yapmakta idiler (ATA, s. 67-68). Haleb türkmenleri ve Yeni-il haslarına tâbi oymaklardan bir kısmı birkaç yıldan beri *âdet-i kadîme* muhalif olarak Anadolu, Karaman ve Rum eyâletlerinde yaylayıp kışlamakta idiler. Bu duruma son vermek üzere ilgili vilâyet kadılarına, beylerbeyilerine ve voyvodalarına 26 Aralık 1613 ve 25 Ocak 1614 tarihli hükümler gönderilmişdi (ATA, s. 67-71; Buna rağmen önlenememiştir: bk. SEHH s. 322-323, 384-385). Yeni-il toprağında müstakil yaylakları varken Rum eyâleti dahilinde Karayel mahalline ağırlıkları ile gelip ekili toprakları hayvanlarına yedirmekte, evleri yakmakta olan Barak, Bayındır, Duresinlü (?), Rişvan oymaklarının, bundan sonra müstakil yaylaklardan başka yere gitmemeleri için, 1686 Haziran ayında ilgililerin dikkati çekilmiştir (ŞD, XI, s. 362).

oluyordu [48]. Biz buna vergi toplamağa gelen memurların vergilere ek olarak halkdan cebren sızdırdıkları miktarları da ilâve etmeliyiz [49]. Bu gibi çeşitli elemanların tahriki, yerleşmek üzere olan, yahut intibak etmekte olan bazı oymakların konar-göçer hayata olan özlemlerini tazeliyordu. Tâyin edilmiş *yaylak-kışlak*larını terkederek, diğer boylar içine saklanmak veya yerli halka ayrılmış olan yerlere gitmekden başlıyarak, vergi vermemeğe kadar giden nizama aykırı hareketleri, zamanla artık tam bir şakavet hareketine bürünüyordu. Oymaklar, münferiden eşkıyalık ve hasarat yaptıkları gibi, başka gruplara da katılıyorlardı; bu gruplardan kastettiğimiz *sekban ve saruca*'lardır [50].

Bir kaç kişiden başlayarak 4-500 hattâ bir kaç binden ibaret guruplar halinde etrafa *salgın* salarak köy ve kasabalar arasında gidip gelmelere mâni olup, yol ve seyahat emniyetini ortadan kaldırdılar [51]. Bunun ticaret emniyetini kaldırıp, onu büyük ölçüde sekteye uğrattığını söylemeğe lüzum yoktur. Basit iş ziyaretlerinden büyük ticaret kervanlarına kadar, bütün ticarî faaliyeti sekteye uğrattılar [52]. Bu eşkıyaların saldığı korku yüzünden güney-doğu Anadolu'daki bazı şehirlerde hanların çok metin yapıldığını Evliya Çelebi [53] kaydetmektedir ki nekadar mübalâğalı olsa, duyulan ticarî endişeyi hissettirmesi bakımından dikkate şayandır. Cebel-i Sincar'da bulunan Yezidîler, Mardin köylerini daima basıp ticaret erbâbının yollarını keserlerdi [54]. Özellikle ticaret kervanlarının vurulması, tüccarların bu işle ilgili olanlarının haklı

48 Şikâyet ve ahkâm defterlerinde bu hususta birçok kayıt bulunmaktadır: SEHH, 110-111, 295-296, 385, 408; ŞD, XI, s. 482; MAD ts., nu. 2933-KBAŞ-, s. 104; ayrıca bk. Giriş, s. 2-4.

49 Kâmil Su, *aynı eser*, s. 32-33; İbrahim Gökçen, *aynı eser*, s. 62-83; ŞD, XI, s. 217, 410, 522. Hattâ bâzen oymak ketḫüdaları da idareciler (ehl-i örf) ile beraber kendilerine tâbi olan reayanın rüsumlarını alıyorlardı (ŞD, XI, s. 212; Kâmil Su, *aynı eser*, s. 41). Hısn-ı Mansur kazasındaki Rişvan tâifesinden 1685 yılından beri üç yıldır mutad olan vergilerden maâda ve defterde aykırı olarak yılda ikibin yedişer kuruş aylık, zamime namiyle yüzelli bin koyun alınmış, ayrıca her bir yüz koyundan altmış buçuk kuruştan harcırah, bundan başka her yüz davardan *dalya* (?) namiyle bir veya iki koyunları *hâs voyvodası* tarafından alınmıştı (ŞD, XI, s. 302).

50 ŞD, XI, s. 304; bunun hakkında bakınız: Giriş, s. 7-10.

51 ŞD, XI, s. 110, 503; ŞD, XII, s. 49, 51; ŞEHH, s. 93-94, 435-436, 442.

52 Tavernier, *aynı eser*, I, s. 70; Cornelius Le Bruyn, *Travels to the Levant*, London 1702, s. 264; Kervanların yerlerine sâlimen varması için tehlike bölgesine yaklaşıldığı zaman, kervanın bir kaç parçaya ayrılarak muhtelif yollardan ilerlemesi prensibi takib ediliyordu (Tournefort, *A voyage into the Levant*, London 1718, II, s. 180-181, 325).

53 *Aynı eser*, IX, s. 342.

54 Melek Ahmed Paşa, 40.000 askerle bunları tedibe çalışmıştı (Evliya Çelebi, *aynı eser*, IV, 65).

endişelerini icap ettiriyordu[55]. Bu hususta yapılan seyahatler büyük bir korku içinde geçiyordu[56].

Yaylak-kışlak mahalleri arasındaki gidiş geliş esnasında ekili toprakları hayvanlarına çiğnetip mahsüllerini yedirmeleri, daima tekerrür eden hâdiselerdendi. Bunların, bazen bütün bir bölgenin ekili yerlerini tahrib ettiği dahi olurdu. Fakat sekban ve saruca eşkıyaları ile beraber köyleri, kasabaları hattâ şehirleri dahi basıyorlar; ekili yerleri bağ, bahçe ve tarlaları korkunç bir şekilde harab ediyorlardı[57]. Bunun oralarda yaşayan halk için ne kadar öldürücü bir darbe olduğu tahmin edilebilir[58]. 1687-1689 yıllarında bu hareketler gittikçe çoğalmağa başladı, her taraftan merkeze şikâyetnâmeler geldi [59]. Mahsuldar bir vilâyetin bu sebepten dolayı kıtlık çektiği dahi görülmüşdü[60]. Böyle

[55] 1679 da Sivas civarında, Bağdad kervanı basılarak 36.000 kuruşluk eşya, 39 yük buğday vesâir eşya gasbedildi (ŞD, XI, s. 334). Bu vurgunun Alaca-han kurbunda olduğu diğer bir vesikadan anlaşılıyor (MAD ts., nu. 2935-KBAŞ-, s. 442).

[56] Kürd eşkıyası gece uyumakta, türkmen eşkıyası gece dahi faaliyet halinde bulunduklarından etrafa büyük dehşet saçmakta idiler (Tournefort, *aynı eser*, II, s. 329).

[57] ŞD, XI, s. 68, 320; SEHH, 435-437.

[58] Köylerdeki evleri, bu arada 18 câmi yıkıp, köy köy dolaşarak hayvan ve mahsûlleri gasbettiler. Boz-ok sancağında bulunan kasabaların ahâlisi türkmen eşkıyasının istilâsından çok zarar gördükleri için, onları muhafazaya Mamalu oymağı memur edildi; yalnız sancak dahiline girmeyip yaylak ve kışlaklarına gidip geleceklerdi (1688: ŞD, XII, s. 96; İbnül Emin ts-Dahiliye ks. nu. 726). Padişah hâslarına mensup halkdan, Millî oymakları, yol kesen eşkiyadan olup, 1679 yılında bir kısım çiftliklere ait toprakları zapt, emvâl ve erzakları gasbettiler; bu mukataaya dahil ahâlinin çoğu etrafa dağılarak civarlarında bulunan Haleb, Antep ve Antakya kazalarında oturmaya başlayınca mukataanın geliri noksan geldiği gibi Haleb, Şam ve Maraş taraflarına gidip gelme imkânı da ortadan kalktı (1688 Kasım ayı tarihini taşıyan vesika: ŞD, XII, s. 85).

[59] Şikâyet defterlerinde, bu şikâyetler hakkında mahallî idare adamlarına, mes'elenin tasfiye ve tanzimi üzerine müteaddit hükümler yazılmıştır. Rakka beylerbeyisine ve Anteb kadısına hüküm: evâsıtı Cemaziyülevvel 1099 (ŞD, XI, s. 68); Koçhisar ve .... kadılarına evâhır-ı Cemaziyülevvel 1099 (*aynı defter*, s. 110); Rakka beylerbeyine ve Selendi sancağı beyi ve Sıvas ili ve Tozanlı ve Yıldız-eli ve Firuz kadılarına ve Anteb mütesellimine ve Yeni-il voyvodasına hüküm, evâsıtı- sâfer 1099 (*aynı defter*, s. 362); Karaman beylerbeyine ve Konya mollasına ve Koçhisar ve Karaman kadılarına hüküm, evâil-i Ramazan 1099 (*aynı defter*, s. 503; ŞD, XII, s. 85); Maraş beylerbeyine hüküm, evâsıt-ı 1100 Safer (ŞD, XII, s. 96; İbnül Emin ts-Dahiliye ks. nu. 726).

[60] Maraş sancağının münbit topraklarına sahip olan Pazarcık ve Keferdiz nahiyeleri, Çepni oymağı'nın istilâsını takip eden olaylar sonucunda kıtlık felâketine uğradı (İbnül Emin ts.-Dahiliye ks. nu. 839). 1688-89 yıllarında türkmen oymaklarından Bozkoyunlu, Bozkoyunlu Murtaza, Herikli, Pîr Budakoğlu, Dimleklü, Hardallı, Beğmişlü, Karaşeyhlü, Araplu Musa, Kızıl Ahmed ve diğerleri Beydili ile beraber Hısnı Mansur kasabasında, keza Bozkoyunlu, Kara-Eşmelü ve diğer oymaklar da Elbistan kazasındaki ekili yerleri, köyleri tahrip ettikleri gibi yüzlerce insan da katlettiler (ŞD, XI, s. 286; MD, nu. 98, s. 214; ATA, s. 79).

bir ahvâlde, ahalinin bir çok defalar yaşama şartlarına tahammül edemeyip yerlerini terkederek sağda ve solda dolaştıkları, hattâ başka yerlere göç ettikleri görülmüşdür. Bunlara mukavemet edebilmek için bazı şehirlerin etrafı surlar ile çevrilmişti[61]. Yerleşmiş durumda bulunan oymakların bir kısmı dahi konar-göçer eşkıyaların tecavüzlerinden dolayı yerlerini terkedip etrafa dağılmak zorunda kalmışlardır[62]. Türkmen ve kürd gruplarının Rakka, Haleb, Maraş taraflarında daha ziyade dolaştıkları ve hasarat yaptıkları için bölgenin ve civar yerlerin idarecileri, Rakka valisinin emrinde olarak bu meselenin halledilmesine memur edilmişlerdi[63]. Fakat alınan bütün sıkı tedbirlere ve hattâ elebaşılarından bir kısmının tedib edilmelerine rağmen, kısa bir zaman sonra tekrar ayaklandıkları ve bu arada bir çok zararlara sebebiyet verdikleri de kaydedilmelidir[64]. Boyların ayaklanmaları bazen birden, bazı ahvâlde de birbirini tâkiben yahut aralıklı oluyordu. Yerleşik halk ile olan mücadeleler bir tarafa, bu ayaklanmalar mahallin idarî otoriteleri olduğu kadar merkezî hükûmeti de hayli meşgul etmişdir. Şimdiye kadar yaptıkları, idareciler tarafından şakavet olarak vasıflandırılan hareketlerin hükûmet tarafından bastırılmalarına ve bunun bazen fecî bir şekilde olmasına rağmen, bu görev ile sorumlu kimselerin yerlerine avdet ettikten sonra, bunların tekrar harekâta başladıkları görülüyordu. Tedip ve sürgün gibi cezaların bir hal çaresi olmayacağı da meydanda idi. Hükûmet bunları Anadolu'da, evvelce mamur iken içtimai buhranlar sonunda harab olmuş ve ahalisi tarafından terkedilmiş topraklara yerleştirmekde karar kıldı.

2- Harab ve boş yerleri îmar etmek ve yeniden ziraate açmak

XVI. asır sonlarından itibaren meydana gelen içtimaî buhranlar, Türkiye'nin bir çok yerlerini harab bir hâle getirmişdi. Celâlî isyan-

61 Güneyde Kilis şehrinde olduğu gibi (Evliya Çelebi, *aynı eser*, s. 330).

62 Sivas sancağında Şarkpâre kazasına dahil Olkaman (?) ve Akkuzulu oymakları türkmen ve levend tâifelerinin tagallüblerinden etrafa dağılıp perişan oldular, köyleri harab ve yerleri de boş kalmıştı (İbnül Emin ts-Dahiliye ks, nu. 857).

63 Arab ve türkmen aşiret ve eşkıyaları Suriye'nin kuzey taraflarında daha evvel hayli büyük tahribat yapmışlardı. Bab kasabası Evliya Çelebi zamanında (III, s. 144), türkmen ve arab eşkıyalarının mekânı haline gelmişdi (Ayrıca bunun için bk.: s. 44-45; MD, nu. 100, s. 32; ATA, s. 92).

64 MAD, nu. 8458 s. 127; Türkmen topluluklarından Beğmişlü, Araplu, Kara-Şeyhlü, Döğerli, Kadirli, Simre, Boz-koyunlu, Dimleklü, Çepni, Mamalu oymaklarına mensup

ları ve onların bir devamı mahiyetinde olan *levend, saruca, sekban* olarak isimlendirilen hareket, fasılalara rağmen devamlılık gösteriyordu ki tahribatın genişliği de buradan ileri gelmiştir. Kanun, bir raiyetin zulm ile dahi yerini terkedip başka bir yere gitmesini menetmekte idi. Bunda göz önünde tutulan mesele, bu hususun gerek vergi bakımından gerekse memleketin ziraî durumu bakımından vahim sonuçlar doğurması ihtimalinden dolayı idi. Göç edeli 10 yıl geçmemiş derbend ve evkaf reâyasından hariç olan reâyanın eski yerlerine derhal iâde edilip tekrar iskân edilmeleri gerekiyordu; aksi hususa müsaade edilirse memleketin harab olacağı durumu gözönünde tutuluyordu[65]. Kanun-nâme'lerdeki bu şekilde kayıtlı olan hususların, hükûmet tarafından muhafaza ve takib edilmesinde büyük bir dikkat gösterilmesine rağmen, halkın bulundukları toprakları terkederek daha iyi yaşama şartları olan yerlere firar etmeleri, daha doğru bir deyim ile göç etmeleri, ne gibi şartların onları buna mecbur ettiğini ortaya koymaktadır[66]. Harab ve boş bir halde bulunan köylerin hemen hemen çoğunun zeamet ve timar köyü olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır. Hatta, hâslara tabi köyler arasında dahi, bu akibete uğrayanlar çokdu. 1607 yıllarında Kilis'den Haleb'e kadar olan yerlerde bulunan köyler hemen hemen tamamen virane idi[67]. Bu mesele, devleti ve devrin bazı yazarlarını da meşgul etmiş, onları bunun sebeblerini araştırmağa ve düşünmeğe zorlamıştı[68]. Kâtib Çelebi[69], 1635 tarihine kadar gezdiği Osmanlı ülkelerinde ekseri

olanlar yolları ve geçid yerlerini kestikleri gibi bir çok insanı da katle teşebbüs ettiler. Bu arada tesadüf ettikleri Darende kasabasında oturan halkın malları ve zahirelerini dahi gasbettiler; bunlar 3 yıl evvel de Bağdad kervanını vurmuşlardı (MD, nu. 100, s. 104; ATA, s. 93-94).

65 *Kanunnâme*, M. Cevdet yz. nu. K. 557, s. 137; Defterdar Mehmed Paşa, *Nesâyihü'l-vüzera ve'l-ümerâ*, *Ottoman statecraft*, yayınlayan ve tercüme eden Walter Liwingston Wright Jr., Princeton University, Oxford 1935, s. 74; bu hususta bir de bk. Ömer (Lütfi) Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfların hukuki statüsü*, *Ülkü Mecmuâsı*, IX. (Ankara 1937), s. 108-110.

66 Bu husus için şimdilik bk. Mustafa Akdağ, *Celâlî Fetreti*, DTCFD, XVI. (1958), s. 67-74.

67 Abdülkadir, *Vekâyinâme*, Wien Bibl. Nat., nu. 1053, 240 b.

68 Koçi Bey zamanında, Celâlî isyanlarının birinci devresinde, Anadolu, Sivas, Haleb, Şam, Urfa, Diyarbekir, Erzurum, Van ve Musul eyâletleri tahrib edilmişti (*Koçi Bey risalesi*, neşr. Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1939, s. 49). IV. Murad Revan Seferine giderken Kayseri ve sair Anadolu memleketlerini hâlî ve harab bir halde gördü (Naima, *aynı eser*, III, 236).

69 Kâtip Çelebi, *Düstûrü'l-amel li ıslâhi'l-halel*, İst. 1280, s. 127-129.

köyleri harab görmüştü. 1658 yıllarında vukubulan Celâlî hareketinde Bursa'dan sahile kadar olan yerlerin ahalisi Üsküdar civarına iltica etmişlerdi. Bunun gibi diğer yerlerde de sahib oldukları para ve eşyayı eşkiyâya teslim edip topraklarını terkedenler hayli yekûn tutuyorlardı[70]. Evliya Çelebi'nin[71] gezdiği sıralarda, çok hareketli ticaret ve ziraat yerlerinden olan Harran kasabası ve kalesi, Ane şehri, Fırat kenarındaki Bâlis kasabası ve bunlara bağlı olan köyler, Haleb eyâletine bağlı Bâb kasabası harab bir halde bulunuyordu.

1691 yılında, Türkiye'de ve Suriye'de, harab ve ahalisi tarafından terkedilmiş bulunan yerler hakkında resmî kayıdlara sahip bulunmaktayız. Suriye'de bu tahribatın geniş olması yeni aşiret kuvvetleri etrafında gruplanan ve yeniden teşekkül eden bedevî baskısı sebebi ileydi. Osmanlı hakimiyetinin ilk devirlerinde hükûmet ile bir ahenk halinde yaşıyan Fadl ve Mevalilerin kudretleri nüfus kesafetinden dolayı Arabistan'dan dışarı yayılan Şammar ve Aneze aşiretleri tarafından tahrip edilmişti[72]. XVII. asrın hemen yarısında Şammar aşiretinin Necid'den gelip Suriye çölüne hâkim olmalarından 20 sene sonra Anezeler de harekete geçtiler. Anezeler, Şammarları diğer bazı bedevilerin yardımı ile Fıratın öte tarafına attılar[73]. Harab ve terk edilmiş köyler, onların aralarındaki mücadelenin izleridir. Rakka eyâletinin Urfa sancağında Suruc nahiyesi ile Harran nahiyesi, Fırat'a akan Belih nehrinin ve ona tabi küçük nehirlerin ihtiva ettiği yerler, Rakka eyâletinin güney kısımları, Balis nahiyesi, Haleb eyâletinde bulunan Münbiç nahiyesi, Urfa kazasında bulunan Boz-âbâd nahiyesi, Adana eyâletinde bulunan Ayas, Berendi ve Kınık, Payas, Misis nahiyelerinde bulunan Demir-kapı'dan Misis'e kadar olan arazi; Hama ile Humus sancakları arasında bulunan yerler ve Barin nahiyesi ve civarı, Boz-ok sancağındaki Akdağ, Emlâk, Budak-özü, Süleymanlı-i kebîr kazaları dahilinde bulunan yerler, Tokat sancağı dahilinde bulunan bir kısım topraklar; Kütahya eyâletine[74] dahil Hamid sancağında Keçi-borlu, Urla nahiyeleri, Geyikler kazasına bağlı Pınar-başı nahiyesi, Karahisar-ı sâhib sancağında Sandıklı, Honas, Dazkırı, Şeyhler, Çöl-âbâd nahiyelerinde bulunan köyler ile bunlara Tokad sancağı dahilinde ve Diyarbekir eyâletinde bu-

70 Naima, *Tarih*, VI, 328-329, 338.

71 *Seyahat-nâme*, III, 146, 161, 164-165, 167.

72 A. Hourani, *The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIII th century*, *Studia Islamica*, VIII. (1957), s. 94.

73 Reckendorf, *Aneze* maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

74 Kütahya eyâletinde bulunan ve ismi geçen yerlere dahil köyler, saruca-sekbân, eşkiyalarının tahribatı sonucunda harab olarak boşalmıştı (MAD ts., nu. 8458, s. 51-52).

lunan bir çok harab ve terkedilmiş toprakları da ilâve etmeliyiz [bk. Anahtar harita].

Hükûmet buna bir çâre bulmak, yani buraları imar etmek, Kanunî tabiriyle *şenlendirmek*, ahali getirip yerleştirmek için bazı tedbirler düşündü. Buraların *raiyetsiz -ahalisiz-* olması, harab ve ziraat yapılmadığı için gelir elde edilememesi vilâyet idarelerine ve dolayısiyle hükûmete zarar ve ziyan vermekte idi. Bu sebepten dolayı bu gibi köyler, isteyen kimselere verilmeye başlandı. Bu yerlere hariçden halk getirip şen ve âbâdan etmek, ziraate açmak şartiyle, defterde vermeğe mükellef olduğu maktu' mal ne ise, oranın voyvodasına vermek üzere arzu edenlere veriliyordu[75]. Fakat bu faaliyetin daha geniş bir şekilde yapılması elzem idi. Türkiye'nin bünyesinde derin açılmış birer yara halinde duran ve fecî bir iç mücadelesinin hatırasını ve izlerini taşıyan bu yerleri tamir edip, yeniden ahali getirip, yerleştirmek için Fazıl Mustafa Paşa'nın düşüncesi muhakkak ki çok akîlâne idi. Buralara yerleştirilecek insanlar da konar-göçer halkdan, yani türkmen ve kürd oymakları ile Arap göçebelerinden seçildi.

3 — Diğer şakavet unsurlarına ve daha büyük zararlar meydana getiren göçebe grublara karşı yerli ahaliyi, ekili toprakları ve hayvanlarını muhafaza endişesi

Muharebe zamanları sefere giden idarecilerin yerine bırakılan kimselerin ve kuvvetlerin kifayetsiz oluşu, bu durumu fırsat bilen zümrereler için en uygun zamanın meydana gelmesine sebeb oluyordu. Hükûmet tarafından asayişi muhafaza, ahalinin ve yolların emniyetini muhafazada muhakkakki büyük bir yer işgal etmiştir[76]. Bu bakımdan muharebe zamanları daimi olarak bu işle memur kimselerin bulundurulması çok önemli bir konu idi. Bu mesele büyük ticaret ve kervan yollarının geçtiği yerlerde özellikle güney-doğu Anadolu, Suriye'de daha hayatî bir mahiyet taşıyordu[77]. Emniyeti temin için halk hareketlerine sahne olan yerlerde olağan üstü bir durum varsa, *teftişçi* veya *müfettiş* lâkabı ile üstün selâhiyetleri olan bir kimse gönderiliyordu.

[75] 1686, 1687 ve 1688 yıllarına ait bulunan «*kuyudât-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyet*» defterlerinde bir çok berat kaydı bulunmaktadır (MAD ts., nu. 2933, 2935, 6374).

[76] Buna hac mevsimi dolayısı ile hacı kafilelerini eşkıyaların, özellikle göçebe arab aşiretlerinin taarruzlarından muhâfaza etmek için, mevsim devamınca muhafız kuvvetler kullanıldığı da ilâve edilmelidir.

[77] Güney-doğu Anadolu ve kuzey Suriye'deki ticaret ve kervan yolları şebekesi için şu esere bakılmalıdır: Franz Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, II. (Leipzig 1926), s. 29-31, 32-37, 38-40.

Zaten Türkiye'de asayiş ve nizam meselesi ile çok yakından ilgili bazı teşkilâtlar mevcût idi. Fakat bu devirde kısmen zaafa uğramışlardı. *Derbend, beldâr* gibi yol, geçit ve köprü emniyeti ile vazifeli olanlar yerlerini terketmişlerdi. *Derbend* teşkilâtındaki nizam bozukluğu özellikle kaydedilmelidir[78]. Bozok sancağı dahilinde bulunan Sivas'a dahil ve güney-doğu taraflarında bulunan derbendlerin nizamlarının bozulmuş olduğunu, derbendçilerin ise yerlerini terkettiklerini kayd ile iktifa edelim.

Konar-göçerlerin hâlî ve harâb yerlere iskân edilmeleri ile, daimî bir muhafız kuvvetinin yerli halkı eşkiyalara karşı korumaları endişesi de güdüldü.[79]. Onlara ayrılmış olan yerlerin, eşkiya tahribatından dolayı harab ve boş olduğu hatırlanırsa, bu hususda hükûmetin tatbik etmek istediği programın manası daha iyi anlaşılır. Suriye'de Aneze ve Şammar arab aşiretlerinin baskısı ile harab ve terkedilmiş yerlerin iskânı ile birlikde, Haleb-Şam ticaret yolunun emniyetinin temini hususunu birlikde mülâhaza etmek lâzım geldi. Bu düşünce iledir ki, bunun yanısıra çok mühim derbend ve geçid hizmetlerinde dahi konar-göçer oymaklara mensup kimselerin kullanılması uygun görülmüştür[80].

B — 1691 yılında vâki olan iskân harekâtının nizamları

Hükûmet tarafından girişilmiş olan iskân hareketi, nizam-nâme veya kanun-nâme şeklinde tertip edilmiş olmayıp, bu hususta verilen emir,

[78] Kanuna göre geçit ve *derbend* hizmetine tayin edilenler devamlı olarak mevkilerinde bulunmak zorundaydılar. Buna karşılık kendilerine *tekâlif-i örfiye, tekâlif-i şakke ve avarız-ı divaniye*'den muafiyet tanınmıştır. Bunlara tanınmış olan hak ve muafiyetler, bölgelere göre küçük farklar göstermektedir. Başka bir bölgeye geçip gittikleri yerlerin *avârız hane*'sine yazılıp vergi ve rüsumlarını öderlerse kendilerine ilişilmezdi. Aksi halde eski yerlerine sevk edilirlerdi (Abdurrahman Vefik, *aynı eser*, I, 110-111; Ömer Lûtfi Barkan, *Kanunlar*, s. 275, 281; Derbend teşkilâtı için şimdilik bk. Hikmet Tongur, *Türkiye'de genel kolluk, teşkil ve görevlerinin gelişimi*, Ankara, 1946, s. 103-105). *Derbendciler*, eşkiyaların devamlı hücumlarına dayanamadıklarından dolâyı yerlerini terk ettikleri gibi salgın hastalıklardan da kırılmışlardı. Geride kalanlar ise beklenen yapamıyacak duruma düşmüşlerdi (MAD ts., nu. 7574, s. 70; nu. 8458, s. 68; nu. 534, s. 53. Derbendler hakkında bir de bk. Ömer Lûtfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıflarının hukukî statüleri*, s. 103).

[79] MAD ts., nu. 534, s. 10-11.

[80] Urfa ile Birecik arasında Çarmelik, Ayas ile Berendi arasında Kurd-kulağı, Misis, Antakya-İskenderun arasında ve Bağras nahiyesindeki Kara-mort, Kırşehir civarında Kesik köprü, Yeni-İl'e bağlı Han-ı cedid, Sivas'a tabi Alaca-han va Hasan Çelebi derbendlerine muhtelif oymaklardan görevlendirilen gruplar, hem derbendcilik yapmak,

hüküm ve sâir talimatlar içinde dercedilmiş olarak bulunmaktadır. Merkezden ilgili vilâyetlere yazılan talimat, emir mahiyetinde olan hüküm ve fermânlar ile birlikde, hareket ile fiilen meşgul vali, kadı gibi idare ve hukuk adamlarının bu konuda yazmış oldukları muhtelif arz ve hüccetler, özellikle bu mesele hakkında tertib edilmiş olan iskân defterlerinden iskân hakkındaki nizamları derlemiş bulunmaktayız. Nizamlar teferruatta ufak tefek değişiklikler göstermekle beraber esas bakımından aynıdır.

Yerleşme arzusu besleyen oymaklar için evlerini inşa etmek ve ziraat yapabilmek için toprak tahsis edilecekti. Konar-göçer hayatı terkedip[81], silâhlarını bırakıb, kendilerine gösterilen yerlerde evler yapmak, çiftçilik ile uğraşmak, yerleştirme nizamının ana hükümlerindendi. Hükûmet bakımından, reâyanın mümkün olduğu kadar fazla toprak işlemesi ve dolayısiyle fazla gelir alması kendi faidesi iktizası olduğu için, ayrılmış olan arazide ziraat edip etmediklerini sıkı bir şekilde takib edecekti. Ziraat yaptıkları yerlerde elde ettikleri ürünler için, topraklarının verim derecesine ve kanunen tayin edilmiş hadde göre bir vergi vermek zorundadırlar. Bu arazinin durumuna göre beşte birden yedide bire (*hums'dan sub'a*) kadar değişmekde olup[82], bağ ve bahçeler için her bir *cerîb-i şer'î*'sine[83] göre vergi ve rüsumu alınmaktadır. Güvenilir kimseler, oymaklara başbuğ tayin edilmekte böylece aralarında çıkacak veya çıkması ihtimali olan kanuna aykırı hareketlerde mesulleri oymakların söz sahibi kimseleri vasıtası ile yakalıyarak hâkime teslim edeceklerine oymakların ihtiyarları ve iş erleri vasıtası ile hükûmete karşı birbirlerine kefil olmaktadırlar. Bulundukları bölgeyi her hangi bir eşkiya istilâsından yahut zarar vereceklerden muhafaza etmek kendilerinden beklenen en mühim vazifelerden biridir. Bu muhafaza görevi adeta bir çeşit milis, daha doğrusu, *derbendçi* ve inzibat kuvveti hüviyetine girmiş olduklarını telkin etmektedir. Bu sûretle idare adamlarının her hangi bir sebeble vazifelerinde bulunmaları halinde senelerce devamlı tazyik altında mâmur bölgeleri harabeye çeviren eşkiyaya ve

ve hem de en mühimmi derbend civarında yer göstererek onları ziraat yapmağa teşvik etmek, boş araziyi ziraate açmak gayesiyle derbendci kaydettirildiler.

81 —«.... *türkmânlık'dan çıkup Âyas ma'a Berendi ve Kınık kazâlarında sâkin olup zirâat edüp* ....» MAD ts., nu. 8458, s. 131-132. Buradaki *türkmenlik* tâbiri, konar-göçer kelimesiyle eş manâdadır.

82 Anadolu eyaleti ile Hama ve Humus sancakları arasında yerleştirilenlerden yalnız beşde bir (hums); Şavi ve Simek aşiretlerinden üçde bir (sülüs) alınır; Bozok sancağında bu husus, bunlara nazaran farklıdır (bk. s. 58, 63).

83 Arazi ölçüsüdür. Bunun için bk. Walter Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 65-66.

güneyde arab göçebelerine karşı daimî bir muhafız olarak kullanılmalarındaki faide meydandadır. Bu hizmetlerine karşılık olmak üzere, bütün *avârız-ı divaniyye*[84] ve sâir raiyet resimlerinden muaf addedilip, kendilerinden bir şey istememek şeklinde olmak üzere, bu madde açıklanıyordu. Sürülerini yaylağa çobanları ile gönderip kendileri ise aileleri ile birlikde yaz ve kış iskân mahallerinde kalacaklar; icap ettiği zaman mahallî idare adamlarının davetine derhal uyarak, onların bayrağı altına koşarak icab eden görevi yapacaklardı[85].

Bu talimat ve nizamların dercedilmiş oldukları hüküm, hüccet ve fermanlar 1691 yılının Ocak ayından itibaren başlamaktadır. Buna dair elimizdeki kayıdlarda en eski tarihli vesika 11 Ocak 1691 (10 Rebîülâhır 1102) dir. Bundan sonra 16, 21, 22 Ocak (=15, 20, 21 Rebîülâhır), 3, 22, 25, 28, 29 Mart (=gurre-i Cemaziyülâhır, 2, 21, 24, 27, 28 Cemaziyülâhır), 12,18 Nisan, (=12, 18 Receb), 11 Mayıs (=11 Şaban), Haziran başları (=evâil-i Ramazan 1102) tarihini ihtiva eden hüküm, ferman ve hüccetler gelmekte ve diğerleri bunları tâkiben devam edip gitmektedir[86]. Muhtelif iskân bölgelerine aid olmak üzere, yukarıda işaret edilen tarihleri ihtiva eden ve bu meseleyi ilgilendiren vesikalar arasında bir tanesi esas olmak üzere aralarındaki farklar gösterilmek suretiyle aşağıya kaydediyoruz. Daha iyi anlaşılması için her hükmün başına konmuş olan harfler tarafımızdan ilâve edilmiştir:

a) *Rakka eyâletinde vâki' olan kadılara.... ma'lûm ola ki Rakka eyâletinde vâki' olan nehr-i Belîh kenarında Ağça-kal'a ve ʿAyn-ı Rîz'-den Rakka'ya varınca ol nevâhide olan kura' ahalileri bundân akdem zulm u ta'addi ve tekâlîf-i dîvânînün kesret-i tevârüdünden ve urbân tâifesi eşkiyasının istilâsından perâkende ve perişan, arâzileri hâlî emâkinleri bi'l-külliyye harâb olup cânib-i mîrîye ... bir nesne hâsıl olmadığından gayri ol havâlilerde mürur u 'ubûr iden ebnâ-i sebîl dahi sâlîm olmadığından gayri mevâzi-i merkumeyi şen ve âbâdan ve ebnâ-i sebîli emn ü tatmîn eylemek lâzım olmağla*

b) *Büyük Türkmân tâifesinden Üsküdar evine tâbi' bi'l-cümle Begdili ve sâir cemâ'atlerden ve Boz-ulus mandesi Türkmânlarından mevâ-*

84 İmdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazeriyye, avârız, bedel-i nüzül, peksimet - bahâ, zahîre - baha, kürekçi bedeli... vs. gibi.

85 MAD ts., nu. 534, s. 9-12, 42-43; aynı tasnif, nu. 8458, s. 4-6, 34, 38-40, 45, 49, 57, 87, 88, 95, 127, 296-297; İbnül Emin ts.-Dahiliye ks., nu. 931, 988, 1291, 1475; Ali Emirî ts.-II. Ahmed ks., nu. 2116; Cevdet ts.-Dahiliye ks., nu. 14093; A-DVN, 1108; MD, nu. 101, s. 11, 47; MD, nu. 102, s.208-209; ATA, s. 95-97, 105.

86 MAD ts., nu. 8458, s. 38-40, 42, 44-46, 48, 50-51, 126-127; MAD, nu. 534, s. 9-11, 20, 43; MD, nu. 101, s. 11, 47; ATA, s. 95-97.

zi-i mezkûrede arâzi kasr-ı yed ve ziraat ü hırâset eylemek içün sâkin ve mütemekkin olmağa talib ü râgıb olanlar men' olunmayup

c) *Fîmâba'ad beynlerinde taayyün ve kesb eylemiş mu'temed ihtiyarları cemâ atlere baş u buğ ve mîr-i aşiret olup*[87]

ç) *İçlerinde fesâd ve şakavet ider olur ise kendüler ahz ve hâkime teslîm eylemek*

d) *Üzere ihtiyarları ve iş erleri ma'rifetiyle biribirlerine tekeffül idüp*[88]

e) *Zira'at u hırâset eylemek içün her birisine arâzî ve ikamet içün mesken tahsis kılınmağın*[89]

f) *Ziraat eyledükleri arâziden hâsıl eyledükleri mahsûlâtdan arâzilerinün tahammüllerine göre hums'dan sub'a varınca lâzım olan humslarun veyahut sub'larun*[90], *bağ, bahçe ve bostanlarından bi-hasbi'ş-şer' iktiza iden hukuk-ı arâzilerün cânib-i mîrîye edâ idüp*

g) *Ol havâlideki Arab ve sâir eşkiya* (türkmen ve kürd) *mazarratlarından gereği gibi muhafaza ve ahalisi ve ebnâ-i sebîli emn ü mutmâin eylemek şartiyle*

h) *'Avârız-ı dîvâniyye ve sâir rüsûm-ı ra'iyyet* (tekâlif-i örfiyye ve şakke'den) *bi'l-cümle üzerlerinden ref', muâf ve müsellem olup kat'an bir nesne ile mütâlebe olunmayup ve*

i) *Mevâşîlerin mu'tadları üzere yaylâlarına götürdüklerinde kendüler götürmeyüp ehl-i 'ıyâlleri ile kendüler sayf ü şitâda mevâzi-i mezkûrede sâkin olup ancak çobanları ile gönderüp kemâkân ra'i itdürmekde kimesne mâni' olmamak üzere*

j) *Türkmen cemâ'atleri cümle 3200 nefer erlü ve bundan ma'da*

87 MAD ts., nu. 534, s. 43.

88 Bunun için kefâlet senedi tanzim edilip, *(nezr'e kat' olunmak)* böyle bir durum meydana geldiği zaman, senedlerinde vermeği taahhüt eyledikleri kadar parayı hazineye vermek zorunda idiler (MAD ts., nu. 534, s. 12). Türkmen aşiretleri için böyle kefâlet senedleri tertib olunması daima olağan işlerdendi. Bu senedlerin derlenmesinden, bazen defterler meydana geliyordu (Meselâ bk. *Defter-i Nüzûrat-ı Türkmânân tâbi'i kalem-i muhasebe-i evvel*, MAD ts., nu. 3912).

89 Kütahya ve Bozok sancaklarındaki iskân hareketinde oymakların taşdan binâ yapmaları uygun görülmüştü (MAD ts., nu. 8458, s. 25, 127; İbnül Emin ts.-Dahiliye ks. nu. 1117, 1475; Cevdet ts.-Dahiliye ks., nu. 1955; MD, nu. 135, s. 57, 136, 282; MD, nu. 137, s. 19).

90 Anadolu eyâleti ve Hama, Humus sancaklarına yerleştirilen oymaklardan yalnız humsları (MAD ts. nu. 534, s. 10; aynı ts. nu. 8458, s. 56-57, 61; bk. s. 46 not 82), Urfa'ya bağlı Çitili nahiyesinde Südüs (altıda bir) alınıyordu (*aynı defter*, s. 38-39). Ayas, Berendi ve Kınık kazalarında önce hums'dan sub'a kadar alınması kaydı 16 Ocak 1696 (10 Cemaziyülahır 1107) den itibaren Hums'dan alınmak üzere tashih edilmişti (MAD ts., nu. 8458, s. 45, 50).

İlbeglü aşâirinün yirleri umum üzere Belîh kenarında olan nevâhide sâkin olup

k) *Rakka vâlilerine tâbi' ve emrine muti' olalar*

l) *Kurb-dârları ve civarında olan eşkıya üzerine varmak gibi bir emr iktizâ eyledükde vâli-i mezbûra müta'baât ile ma'an edây-i hidmet eylemek üzere*

m) *Bir ferde dahl ü taarruz itdürmeyesiz*[91]

n) *Eğer ita'at itmeyüp yaylağa gitmek isterler ise Behısnı ve Hısn-ı Mansûr ve Göynük ahalisine ve Küpeli Hasan ve Ya'kub Beg-oglı Halil Beg aşiretleriyle makarrların sedler, Elbistan ve Malatya sahralarına salıvirmemek içün emr-i şerîf virilmişdür.*

Bu emirnâmenin taşıdığı manâyı özetliyelim:

1) Harab ve boş yerlerin yeniden îmârı ve ziraate açılması ve kaybedilmiş zirâî gelirin kazanılması

2) Oymakları konar-göçer hayattan (türkmânlık'dan) çıkarıp yerleşik hayata intibak ettirmek

3) İç emniyet bakımından güneyde, özellikle kuzey Suriye'ye doğru baskı yapan Aneze ve Şammar gibi arab kabilelerinin istilâlarına karşı âdeta bir muhafaza kuvveti sıfatiyle inzibat işlerinde kullanmak.

C - İskân hareketlerini yöneten daire (idareciler)

Tasarlanmış olan iskân hareketini fiilen idare eden, bu işle vazifeli bir takım memurlar vardı. Hep birlikde mütalâa edilirse bir komisyon (*iskân dairesi*) veya büro teşkil eden memurlar şunlardır:

1) Evvelden tesbit edilmiş olan nizamı tatbik etmekle görevli birinci şahıs, iskân mahallinin aid olduğu idarî âmirin derecesine göre, **vâli** yahut **sancak beyi** ile hukukî bakımdan **kadı** yahut **nâib** idi. Ancak bazı iskân bölgelerinin arzettiği özellik dolayısiyle valinin, oymak halkının ruhiyatından ve işlerinden anlaması muhakkakki çok lüzumlu idi[92].

2) **İskân kâtibi**: İlk zamanlar lüzumlu görülmemiş idi. Sonradan boy ve oymakların her hususları ile ilgili olması lâzım gelen bir memura olan ihtiyacın sonucunda bir iskân kâtibi tayin edildi[93].

91 MAD ts., nu. 534, s. 10-11; MAD, nu. 8458, s. 4, 48, 135.

92 Rakka eyâletinde vali Rakka'da, kadı ise Urfa'da oturuyordu. Vali'nin emrinde bulunan alay beyleri kendisinin en yakın yardımcısı idi (MAD ts., nu. 8458, s. 275).

93 7 Temmuz 1693 de Urfa gümrüğü mukataası malından verilmek üzere günde 15 akçe ile oymakların tahrir işinde hizmeti geçen bir zat kâtip tayin edildi. Aynı zamanda Rakka eyâletinde vaki bütün mukataaların kâtipliğini de yapacaktı. Tahrir olunan

3) **İskân mübaşiri**: Valinin yanına yardımcı, bazen bizzat bu işin mes'ul adamı olarak merkezden gönderilirdi [94].

4) **İskân-başı**: İdareciler tarafından, yerleştirilen oymaklar ve boylar üzerine tayin edilen ve onların durumlarını, ruhiyatlarını çok iyi bilmesi lâzım gelen ve daimî bir şekilde onlarla temas etmesi gereken şahısdır. Bu vazifeye tayin edilen kimsenin göreceği iş, esas itibariyle Bâlis sancağı beyliği olmakla beraber -bu iş tâli olup- kendilerine, Rakka eyâletine iskân olunan boy ve oymakları ve eşkıyaları gözetmek şartiyle veriliyordu [95]. Bu makama tayin edilen kimselerin, özellikle oymak ve boylardan birine mensup olmasına dikkat ediliyordu [96]. İskân edilenler onun reyi ile zabtedilir, durumlarını ıslah veya tadil de onun fikriyle olur; iskân işinin mütehassıs elemanı olan *iskân-başılık*, hükûmet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilir, iskân oymaklarının kendisinden hoşnut olup olmadıkları -bazen gizlice- tedkik ettirilirdi [97].

5) **İskân beyleri ve kethudaları**: Bunların, iskâna memur her bir boy veya oymağı, kendilerine ayrılmış yerlere sevkeden boy beyleri ve kethudâlarından olması muhakkakdır. Herhangi bir meselede bir karar alınacağı zaman *iskân-başı* ile beraber bilir-kişi sıfa-

oymaklar kaydolunan her isim başına 1 rub' kuruş verip, toplanan paranın yarısının kâtibe verilmesi oymak idarecileri tarafından uygun görüldü (MAD ts., nu. 534, s. 13). Arzettiği hususiyetten dolayı, bu memuriyet Rakka eyâletinde vâki olan iskân hareketinde kullanılmıştır.

94 Dergâh-ı âlî kapucu-başısı rütbesinde olan bu mübaşirler, bazı ahvâlde Anadolu eyâleti, Bozok sancağı, Ayas, Berendi ve Kınık taraflarındaki iskân hareketini fiilen idare etmişlerdi (MAD ts., nu. 8458, s. 44-45, 142, 150; Ali Emirî ts.-II. Ahmed ks. nu. 13583; MD, nu. 191, s. 34).

95 Elimizdeki kayıdlara göre ilk tayin tarihi 1693 Şubat ayında olup, önce Bozkoyunlu oymağına mensup olan Fîruz-oğlu Şahin Bey ondan sonra da kardeşi Kenan Bey tayin edilmiştir (MAD ts., nu. 534, s. 15; MD, nu. 112, s. 111; MD, nu. 126, s. 43). Boz-koyunlu oymağı 1691de Rakka iskânına memur olmuştur (MD, nu. 102 s. 73-74; ATA, s. 101). *İskân-başıları, boy beyi* olmayan oymak mensuplarından tayin ediliyordu. «*...Yusuf Beg halen müceddeden iskân olan tevâifin boy begi olmayup mezkur Yusuf iskânlara başbuğ olmak ve eşkiya ve haram-zâdesini ve inkiyâdı olmayanlarun zabitine teslim itmek şartiyle ve ol mahalleri zabt u hırâset ve ebnâ-i sebili sâlimen ulaşdırmak şartiyle bu hidmet mukabelesinde mezkûr Türkmânlardan beher esâmi başına birer guruş olmak şartiyle her rechile mezkûr Yusuf yarar ve emekdâr ve zabt u rabta kaadir olmağla emr-i şerîf virilmek bâbında inâyet ricâ itmegin mucebince 'amel olunmak bâbında fermân-ı 'âlî sâdır olmaz emr virilmişdür. fî 1* Zilkade *sene 1122*» MAD ts., nu. 8458, s. 6.

96 *İskân başılık*, elimizdeki kayıdlarda 1229 yılına kadar çıkmaktadır (MAD ts., nu. 7, s. 92; MD, nu. 135, s. 475; Cevdet ts.-Dahiliye ks., nu., 7240).

97 MD, nu. 126, s. 43 hüküm 2.

tiyle konar-göçerlerle ilgili olan hususları iskân komisyonuna bildirirlerdi.

6) **Çöl beyliği (hâkimi)**: Haleb civarında bulunan arab aşiretlerine hükûmet tarafından tayin edilmiş, onların zabtırabt altına alınmasına ve diğer hususlara, aynı zamanda meydana çıkan, yol kesen eşkıyayı ortadan kaldırmakta sorumlu tutulan kimsedir. İdarî bakımdan Rakka valilerine bağlı olduğu halde yıllık tahsisatlarını Haleb mukataası malından almaktadırlar[98]. *Çöl beyi* yahut *Çöl hakimi* olarak anılan bu makam esas itibariyle, Haleb'in güneyindeki Selemiyye ve Deyr-i Rahabbe (veya Rahbe) sancaklarından ibaretti[99]. Şâvî ve Simek isimli arab aşiretlerinin iskânlarında ve diğer bâzı hususlarda fiilen *Çöl hakimi* Hüseyin Abbas meşgul olmuşdur[100].

7) **Mîmar**: Daimî olmamakla beraber, bu daire içine dahil edebileceğimiz mîmar, iskân yerlerinin susuz arazilerinde su çıkması ihtimali olan ve dolayısiyle ziraate elverişli arazinin keşf ve tahkikinde kullanılmaktadır. Suyun mevcudiyeti mümkün olan yerlerde, icab eden tesisatı yapmakla görevli olarak, gösterilen lüzum üzerine merkezden gönderilirlerdi[101]. Fakat her mahalde bu iş için ayrı bir mahallî mîmâr kullanıldığı muhakkaktır.

İskân işinin teferruatını inceliyen bu daire toplantı halinde valinin başkanlığı altında *iskân beyleri, kethüdaları, iskân-başı*, alaybeyleri, kadı, defterdar ve *iskân mübaşiri*'nden ibaret olarak bulunuyordu. Rakka ve Haleb eyaletlerindeki yerleştirme işinde bu daire daimî olduğu halde diğer yerlerdeki daire, iskân mübaşiri, kadı veya mahkemeye mensup bir kâtib yahut nâib'den meydana geliyordu. Kadrosu seyyal olup diğeri gibi bir devamlılık göstermiyordu. *İskân beylerini* de bunlara ilâve etmeliyiz; bunların üstünde de gâyet tabiî vali veya sancak beyi vardır. İskân yerleri, valinin kontrolu altında hukuk adamlarından ve iskân mübaşirlerinden müteşekkil bir dairenin çalışmasiyle tahrîr ve tesbit edilir; keza valinin başkanlığında olmak üzere iskân işi, aynı daire vasıtasile tatbik edilirdi[102].

98 MD, nu. 120, s. 74; Hikmet Tongur, *aynı eser*, s. 99-100.

99 «....*Çöl begligi ta'bir olunan Selemiyye ve Deyr-i Rahabbe* (Rahbe) *sancakları* ...» evâil-i Safer *1120* (MD, nu. 115, s. 568-569).

100 MAD ts., nu. 8458, s. 67; Naima, *aynı eser*, V., s. 39.

101 MAD ts., nu. 534, s. 69.

102 Nüfus sayımları da aynı şekilde yapılıyor; belli olmayan zamanlarda yapılan tahrirler ile iskânda mevcut olanlar tesbit edilerek vergi mikdarı açıkca belirtiliyordu (MAD ts., nu. 8458, s. 56, 59, 137, 142, 197). Arşivde yeni başlamış bulunan bir tasnife ait (D-BŞM: 2-VII-1105) olan bu vesikayı tetkik fırsatını arkadaşım Nail İnal'a borçluyum.

Zabitleri tarafından yerlerinde muhafaza ve gözlenen oymak ve boyların şer'î vergileri de bu şekilde yapılan sayımlarla tesbit ediliyor; vergiyi toplama zamanı gelince -kontrol mahiyetinde- iskân yerlerinde bulunan, bulunmayan belli oluyordu. Oymakların, boyların, idarecileri, iskân komisyonu ve vilâyet idarî cihazı-dolayısiyle vergi memurları-tarafından daimî bir kontrol altına alınmış oluyorlardı.

Boy ve oymaklar olduğu gibi, onların yerleşeceği yerler de aynı memurlar tarafından yapılan bir sayım ile tesbit ettiriliyor; keza yerleştirme işinde de memurlar bulunuyor ve bunun ardından merkeze, nasıl iskân edildikleri hakkında *mahallinde bu iskân dâiresi tarafından tesbit ve tanzim olunmuş iskân defterlerini*, acele olarak gönderiyorlardı. İşte tezimizin ana kaynakları arasında bulunan ve geniş ölçüde faydalandığımız defterler, bu çeşit iskân defterleridir[103].

[103] MAD ts., nu. 534, 8458, 9484; TD, nu. 835 gibi. Bk. Bibliyoğrafya.

III. BÖLÜM

TOPRAKLARIN DAĞITIMINDA TÂKİB EDİLEN USUL

Yerleştirme işinde iklim meselesinin, iskân komisyonu tarafından dikkat nazarına alınmadığı anlaşılıyor. Kendilerinin ve sâhib oldukları sürülerin suya olan ihtiyaçları, sıcak bir iklim içinde daha ziyade artmış olacakdı. Yazın serin, sulak ve otlak yerlere gitmek itiyâd ve zaruretinde olan bu insanların iskânları bahis konusu olduğu bazı yerlerde Rakka eyâletinde Harran, Belih nehri bölgesi, Haleb eyâletinde Menbiç nahiyesi, Hama ve Humus sancakları bölgesinde, daimî sıcak bir iklimin hüküm sürdüğü hava şartları göz önüne getirilirse su meselesinin böyle bir ortamda oynayacağı rol muhakkak ki diğer yerlerdekinden daha farklı ve mühim olacakdır. Eskiden beri, çiftçilik yapılmasını mümkün kılmak için buralarda, nehir, çay suları kanal ve bendler vasıtasiyle akıtılarak arzu edilen topraklara sevk edilegelmişti [1]. Bu sırada çoğu harab olmuş olan bendlerin yeniden tamiri veya yenilerinin ihdâs olunarak, sulanacak toprak mikdarını arttırmak ve dolayısiyle daha çok insan yerleştirmek, fazla mahsul elde edebilmeği mümkün bir hâle getirilmek istenecekdi [1a]. Bunların yanı sıra kuyuların oynadığı rol çok önemlidir. Nehir civarında bulunan topraklardan başka, su çıkması imkânı olan yerlere kuyu açmak suretiyle, hattâ eskiden açılmış fakat terkedilmiş, veya yıkılmış olan kuyu ve harklardan, susuz yerlerde faydalanmak yoliyle, buraları da yerleştirme bölgesi içine alınıyordu; bunun için mimârlara bu topraklar üzerinde keşf ve tahkikat yaptırılıyor, su meselesi hakkında verecekleri rapor bekleniyordu [2]. Kendilerine ayrılmış yerlere yerleştirildikden sonra ekecekleri toprakları sulama işi, evvelden tesbit edilmiş bir nizama bağlanarak, çıkması ihtimali olan herhangi bir anlaşmazlık önceden önlenmiş oluyordu. Boy ve oymaklar, Rakka eyâletinde sâhib oldukları toprakları sıra ile yani iki, üç hattâ daha fazla boy arasında, bir ay içinde her birine

[1] Orta-çağda Harran ve civarı mükemmel bir sulama şebekesine sahib idi (Bunun için bk. D. S. Rice, *Medieval Harran*, *Anatolian Studies*, II., London 1952, s. 37, 40); Kezâ Belih nehri, Fırat ile birleşinceye kadar bir sulama şebekesinin merkezini teşkil etmişti (G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1930, s. 103).

[1a] MAD ts., nu. 534, s. 54.

[2] MAD ts., nu. 534, s. 69, hüküm 2.

onar, iki oymak veya boy beraber ise büyüklüklerine göre birine on, diğerine yirmişer gün sulama müddeti olarak ayrılmışdı[3].

Hama, Humus sancakları ile Rakka eyâletinde, Harran nahiyesinde Belih nehri boylarında, Haleb eyâletinde Menbiç nahiyesinde vuku bulan yerleştirme hareketinde o tarafların arzettiği özellikden dolayı oymak, oymak ve her oymağın insan sayısına göre yetecek bir veya daha fazla sayıda köylere yerleştirildiği gibi, sahib oldukları hayvanları için de mezraalar gösterilmişti.[4] Bu köylerin eski hududları, yeni sâkinleri için de hudut ve sınır olarak kabul edilmişti[4]. Belih nehri ve ona tâbi nehir ve bendlerde yapılan toprak dağıtımı ve yerleştirme işinde Belih nehrinin akış yönü esas alınarak, doğusunda bulunan 9, batısında bulunan 12 nehirden geniş ölçüde istifade edilmişti[5]. Fakat diğer yerlerde, özellikle Kütahya eyâletinde ve Bozok sancağı dahilinde yapılan yerleştirmelerde; oymak oymak değil, bir köye iki hattâ 3-4 oymak beraber yerleştirilmişti. Bir boy veya oymağın bu şekilde 3-4 köye dağıtılması onları bulundukları yerlere daha çabuk intibak ettirmesi bakımından uygun görülmüştür. Böylece boy ve oymak gayreti gütmelerinin önlenmesi bir dereceye kadar düşünüldüğü gibi, bu şekilde parçalara ayrılmaları ile de, bir bahane bulup yerlerinden kolayca ayrılmaları ve derhal toplanmalarına engel olunması imkân dahiline girmiş oluyordu.

Gayet tabiî olarak yerleştirme bölgelerinde bulunan vakıf köyler bu işden hariç tutulmuştu; bir zarara uğramamaları için de ilgililere bu hususta kesin emirler verilmiş, ayrıca iskân defterlerine de açıkca kaydedilmişti[6].

Davet edildikleri, daha doğrusu gönderildikleri yerlere ilk olarak

[3] Tâbii bunda her oymak yahut boyun sahip olduğu insan sayısının da rolü vardı. Belih nehri civarındaki Sarı-bend'in suyu, her ay sıra ile ve her oymağa onar gün olmak üzere, Köçekli, Cerid, Heccelü oymaklarına ait toprakların sulanmasına ayrılmıştı (*aynı defter*, s. 37, 65).

[4] Bu bölgelerde, sonra getirilip yerleştirilen Cihan-beyli ve Rişvanlı oymakları arasında bölünmüş bulunan Şürce ve Delikli-taş köylerinin hududu için, doğudan batıya uzanan küme taşlar sınır tayin edilmişti (*aynı defter*, s. 113).

[5] Toprakların genişliğine ve yerleştirilecek oymağın nüfus ve büyüklüğüne göre, iki nehir arası bir oymağa verilip, nehrin batı veya doğu yönündeki arazi şeklinde kesin olarak tarif edilmişti (*aynı defter*, s. 10, 15, 33, 57).

[6] Harran nahiyesine bağlı Tel-Nasır köyünde bulunan Şeyh Tâhir adlı bir zatın bir çiftliği ile keza aynı nahiyede, Harran-burcu köyündeki çiftlik, İmam Mehmed Nasır tarafından mezarına türbedar olanlara hizmet ve ferağına sarf etmeleri şartiyle vakfedilmişdi. Harran şehri civarındaki Değirmen ve Seyyid köyü de Şeyh Cenâb-ı Harranî evkafına ait idi (*aynı defter*, s. 45, 48).

gelenlere ve çoğunlukla boy ve oymak beylerine, bunun mukabilinde en verimli topraklar verilmişti. Bunda diğer boy ve oymak reislerine karşı bir teşvik gayesinin bulunduğu da meydandadır[7]. Boy ve oymak beylerine diğer kimselerden daha fazla yer ayrılması ve en verimli toprakların verilmesi, konar-göçer halkın idare ve yerleştirilmesi hususlarında hükûmete yardımcı olan reisleri hoşnud etmek ve kazanmak niyetiyledir[8]. Dağıtılan topraklarda işleyecekleri topraklar ve elde edecekleri mahsuller için lüzumlu bir unsur olan değirmenlerin önemine de işaret etmeliyiz. Bu değirmenler -şer'î tekâliften olan- *resm-i asiyâb*'larını vermek şartiyle *bey* ve *kethüda*larına verilmişti[9]. Her oymak için ayrılan topraklar ayrıca onlar arasında da bir bölünmeğe tâbi tutuluyordu. Bu işde toprakların en verimli kısımları, boy ve oymak aristokrasisine ayrılıyordu. Arazi üç kısma ayrılmak suretiyle, her kısım, boy veya oymak içindeki gruplar arasında bölünmüşdür. Bu da konar-göçer halkın içtimâî sınıflarına göre topraklar: 1) Boy veya oymak *bey*lerine, 2) *torun*larına, 3) *reâya*'ya aid olmak üzere dağıtılmıştı[10].

A-Rakka ve Haleb eyâletleri dahilinde bulunan yerlere iskân

Verilen karar sonunda merkezden gönderilen hükümde, her bir boy üzerinde sayım yapılarak mevcudları tesbit edildikten sonra, keza evvelden tesbit edilmiş olan yerlere yerleştirilmeleri hakkında 21 Ocak

7 TD ts., nu. 835, s. 13.

8 İl-beyli aşireti beyi Halil'e Menbiç nahiyesindeki Merc-i 'Amir, Sungur, Dîre mezraası ve Göl-pınarı köyleri çiftlik olmak üzere verilip hâs defterine kaydedilmişti (MD ts., nu. 534. s. 72)

9 Yılda beş kuruştu (*aynı defter*, s. 19, 21, 27-28, 31, 36-37, 77). *Âsiyab (Değirmen) resmi* hakkında bk. Neşet Çağatay, *aynı eser*, s. 503-4.

10 «... *Boz-Koyunlu, Kılıç-beglü torunları ile reâyası beyninde olan taksimdür: Cemâ'ât-i mezbûre Boz-koyunlu Kılıç-beglü 399 nefer olup 106 neferi torun ve 193 neferi reâya olmağla cemâ'at-i merkûme nehr-i Belih [-i-Hıgâbendi üzerinde] iskân olunup lâkin zira'at ve hırâset eyledükleri zemînleri ve suları mu'ayyen olmamağla fî mâba'd zikr olunan bendin arazisinden yirmi kile zira'at olunur zemîn Mîr-i aşiretleri Şâhin beg ve Ken'an beg ve Kurd beg içün ve sekiz kilelik yer dahi.... bege istedükleri [yerler] ta'yîn eyledüklerinden sonra bend-i merkumda vâki' eğer su basar ve eğer su basmaz cümle arazi üç kısım olup sülüsânı re'ayaya ve sülüsân-ı âharı torunlarına âid olmak üzere cümle rızasıyle herkesin mâlına ve çiftine bîr [göz] ve su alup zira'at edenler vech-i meşrûha muhalefet ve minvâl-i muharreri tenâkusu her ne mahalden rücû' sâdır olur ise matbah-ı 'âmire'ye 500 guruş nezr virmek üzere karar ve hüccet-i şer'iyye olunmâğla işbu mahalle kayd u tahrîr olundı* (MAD ts., nu. 534, s. 64-65).

1691 tarihinde Rakka beylerbeyi Kadı-zâde Hüseyin Paşa ile birlikte Rakka eyâletindeki kadılara hitaben fermân gönderilmişti[11]. Aynı fermânın diğer bir sureti de meselenin son şekli ve tatbik edilecek talimatı da içinde olmak üzere, iskâna memur olan Üsküdar-evi türkmenlerine bağlı boy *bey*leri ve oymak *kethüdâ*larına gönderildi[12]. Fırat nehrine karışan Belih nehri kenarında bulunan Akça-kale, Ayn-ı Rîz'den Rakka'ya kadar olan yerlere, Büyük türkmen oymaklarından Üsküdardaki Vâlide Sultan evkafı hâssına tâbi olan Beğdili ve diğer oymaklar ile beraber Boz-ulus mandesi türkmenleri, evvelce açıkladığımız nizamın gerektirdiği şartlar çerçevesi dahilinde yerleştirileceklerdi[13]. Önceleri yalnız Beğdili oymakları iskân ettirilmiş iken, güneyden bastıran Arab aşiretlerinin istilâlarına karşı emin olmayıp ve karşı gelmeğe kuvvetleri kâfi gelmediğinden bunlara yardım edebilmeleri için, yanlarına başka boylar da getirilerek yerleştirildi[14]. Bunlar Üsküdar-evi türkmenlerine bağlı olan Bayındır, Musacalı, Lekvanik oymakları idiler[14]. 28 Mart 1691 tarihini taşıyan bir hüküm ile de Rakka bölgesinde ve Colab nehri çevresine iskân edilmek üzere Tatalu, Acurlu, Günce, Çepni, Kılıçlı, Çeçelü, Kazlı, Tuğlı, Şeyhlü, Elçi, Kubaş oymakları memur edildiler. İtaat etmiyerek iskân edildikleri yerlerden firarları halinde iskân bölgelerinden Anadolu'ya geçiş noktaları olan Behisni, Hısnı Mansur, Göynük kazaları ve diğer yerler ahalisine, onları, Elbistan ve Malatya sahralarına bırakmamaları hakkındaki tenbihi de hâvi olmak üzere hükümler gönderildi[15]. İskâna memur olan oymaklar şunlardı:

1) Haleb türkmenleri grubundan[16]: Kara-Şeyhlü Çene (جكه), Kara-Şeyhlü Hamdanlu (?), Kara-Şeyhlü Yadigâr, Kara Şeyhlü Yadigâr, Kara Şeyhlüye bağlı عاجيلر, Kara-Şeyhlü Durabeyli, Dimleklü (Dimeleklü), Karkın (Kargın), Hacılar, Dimleklü'ye tâbi Pîr Budak-oğlu, Beğdilli'ye bağlı Şeyhlü, Beğmişlü, Beğmişlü'ye bağlı Arablı Musa ve Arablı İbrahim, Boz-koyunlu ve ona bağlı Balabanlı, Boz-koyunlu Taş, Boz-ko-

11 20 Rebîülâhır 1102 de İstanbul'dan gönderilmişti (*aynı defter*, s. 10; TD ts., nu. 835, s. 6).

12 MAD ts., nu. 534, s. 11/1; TD ts., *aynı defter*, s. 6.

13 MAD ts., nu. 534, s. 10; TD ts., *aynı defter*, s. 6.

14 Adana ve Rakka beylerbeyi ve ber-vech-i arpalık Azez sancağına mutasarrıf olan Pulad; Sis sancağı beyi Receb-oğlu Halil Bey'e ve Yeni-İl ve Haleb Türkmenleri kadılarına hitâben 29 Mart 1691 (=20 Cemaziyülâhır 1102)de İstanbul'dan gönderilmiş olan fermân: MAD ts., nu. 8458, s. 45; TD nu., 835, s. 7.

15 MD, nu. 101, s. 11; ATA, s. 93-97.

16 MAD ts., nu. 8458, s. 63-64, 148-149; MAD, nu. 534, s. 8-9; TD, nu. 835, s. 4.

yunluyaî tâbi Firuz kethudâ, Bayındır Rüstem kethudâ, Bayındır Hacı Ahmed kethudâ, Bayındır Ramazan, Kadirlü, Sencen (سنجن) tâbi'-i Pir Ahmed, Mîr Hac'a (?) tâbi Sencen (سنجن), Kubaş, Adillü, Döğer, Döğer-i Seyfî Toğalu, Şeyhlü isimlerini hâvi olan ve toplamı otuzu bulan oymaklar gurubu ki 2400 neferden ibarettir.

2) Yeni-İl hâslarına bağlı olan oymaklardan iskâna memur olanları[17]: Musacalu tâbi-i İsa Kethudâ, Elvend Sultan kethudâ'ya tâbi Musacalu, Ömer kethudâ'ya tabi Musacalu, Tayfur kethudâya tâbi Musaclau, Ali kethudâ'ya tâbi Musacalu, Bayezid kethüdâya tâbi Musacalu, Avşar, Avşar torunları, Kabağılu Tokuzu, Çeçelü, Kara Çeçelü, Barak, Güneş, Çitaklu, Cumalu, Sencen (?), Veli Alilü, Kara-kocalu, Manilü (?) adlı sa yıları 18 i bulan oymaklar.

3) Lekvanik mukataasına bağlı: Lekvanik[17a] ve tevâbi'i, Hacılar, Akbaş, Kızıl-koyunlu, Cirintilü isimli 5 oymak.

4) Boz-ulus bakiyesi türkmenlere bağlı: İzzeddin, Köçeklü, Avşar, İnallu, Anterlü, Ömerlü, Çöpü, Karaca Arablı, Çağırganlu Şereflisi, Ömerlü isimli 9 oymak ki 800 neferden ibarettir.

5) Keskin ilinde sâkin Boz-ulus'a bağlı: Cirid, Köçekli, Yâbaltun, Tacirlü, Harbendelü, Çepni, Acurlu, Kara-Araplu isimli 8 oymak da 18 Mart 1692 tarihli bir fermân ile iskâna memur edildiler[18].

6) Evvelce Ergani nahiyesinde oturan Badıllı (Badili) aşiretinin Çankırı ve Ankara sancaklarında kışlayan oymaklarından toplamı 10 u bulan oymaklar Harran nahiyesine yerleştirilmişlerdi[19]. Bu oymaklar şunlardır: Arşuvanlu, Üstürgânlu, Çimkânlu, Azmanlu, Hacı Kırlı, Kurdikânlu, Mamavî, Mudanlu, Osmanlı (Otmanlı şeklinde de okunabilir)[18a] oymaklarıdır.

7) Eskiden Rakka'nın sâkinlerinden olup güneyden gelen Arab aşiretlerinin baskısı ve aralarında yaptıkları mücadele sonunda kudretlerini kaybederek etrafa dağılan Şâvî, Simek ve Benî Kays kabileleri 16 Ocak 1691 de iskânı kabul etmeleriyle[20] bunlara bağlı cemaâtlerden Şâvî ve Simek taifelerine tâbi 24 cemaât 3310 nefer Rakka civarında bulunan Belih'in batısındaki üç bend ile onuncu bendin suladığı

17 MAD ts., nu. 8458, s. 62, 146, 147; MAD, nu. 534, s. 9; TD, nu. 835, s. 5.

17a Lek grubu için bk. V. Minorsky, *Lek* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İst. 1957.

18 TD, nu. 835, s. 36; MAD, nu. 534, s. 42-43; MAD, ts. nu. 8458, s. 127.

18a Bu mesele için bk. H. Adnan Erzi, *Osmanlı devletinin kurucusunun ismi meselesi*, TM, VII-VIII (İst. 1942), 323-326.

19 MAD ts., nu. 8458, s. 126, 184-187; MAD, nu. 534, s. 8-9, 32; TD, nu. 835, s. 5, 36.

20 MAD ts., nu. 534, s. 12.

mezraa ve bükler[21] üzerine yerleştirildiler[22]. Burada eskiden veregeldikleri üçte bir üzerinden arazi vergisi vereceklerdi. Esasen Rakka civarında Fırat ve bu nehre dökülen Belih nehrinin bulunduğu yerlerde daha ziyade güneyde, ipek böceği elde edilen bük tabir olunan ağaçlık bölgelerin bâzısı eskiden beri Şâvi ve Simek tâifelerinin tasarruflarında idi. Fakat arap göçebelerinin istilâ ve şekavetinden dolayı, buralardan göç etmişlerdi. 16 Ocak 1692 de buralara iskân olmayı kabul etmeleriyle eski topraklarına, bük ve bendler havalisine yerleştirildiler. Keza bu aşiretlere tâbi olan bir grup da Haleb ile Rakka arasında ve Fırat nehri dirseğinde bulunan Bâlis nahiyesinde oturuyordu[23]. Bunların bir kısmı da defter harici olarak muhtelif yerlerde bulunuyorlardı ki, bâzı bükler bu aşiretlere tâbi olan Benî Useyd cemaâti tasarrufunda idi[24].

a-Belih nehri bölgesine yapılan iskân [Harita I]

Belih nehri batısında bulunan 12 adet nehir boyuna iskân edilenler: Hıyâbendî ile Sehlân nehirleri arasına, Boz-koyunlu'ya bağlı Kılıç-beğli ve Ali-beğli oymakları; Hîşe (bend) ve اوسكورلك nehirleri bölgesine Beydili'ye tâbi Beğmişlü ile Cumalı oymakları; ارده صيق ve Ebu Rakka nehirleri civarına Şeyhlü, Döğerli ve Sencen (Sıçan) oymakları; Tel Semin nehri bölgesine Döğer ile Kara Kocalı; El-Âs nehri civarına Beğdili'ye bağlı Kadirli oymağı; Dahbe (Halisad) nehri boylarına Kazlı oymağı; Hureyme (Harîme), Sâlihiyye (Çanakcı), Yeknib (Tammah) ve Remman nehirleri civarına Barak, Araplı ve Çağırganlı oymakları tahminen 1800 çift ve toplamı 1300 ü bulan efrad halinde yerleştirildiler[25]. Bu neferler, ismi geçen oymakların bütün nüfusları değildir. Buradaki neferler, vergi mükellefi olan kimselerdir.

Belih nehrinin doğusunda bulunan dokuz adet nehir-bir kısmı bend veya kanal-boyuna iskân: Birinci nehir olan Hammam nehrine Dimleklü oymağı, Huneyze nehrinin nihayetine kadar Musacalu oymağı; Cedid nehri dolaylarına Çeçelü oymağı; Debs (دبس) ile Atiyk nehirleri arasına Bayındır; Kabasakal (?) ve Sıçan-şehri nehirleri civarına Ka-

21 Irmak ve nehir boylarında bulunan ağaçlık bir yerdir. Buralarda bahçecilik bahis konusu olduğu yerlerde ise, özellikle ipek böceği yetiştirilirdi (*aynı defter*, s. 5). Dere kıyılarında sık çalılık, ağaçlık yahut ovalardaki fundalık, dikenlik yerlere de bu isim verilmektedir (bu kelime için bk: *Türkiye'de halk ağzından söz derleme dergisi*, I, (İstanbul 1934), s. 237-238; J. Redhouse, *Türkçe'den Ingilizce'ye lûgat*, İstanbul 1922).

22 TD ts., nu 835, s. 34, MAD ts., nu. 534, s. 57, 59; bk. Ek.

23 MAD ts., nu. 534, s. 57, 59; TD ts., nu. 835, s. 34; ayrıca bk. not 20, 21.

24 MAD ts., nu 534, s. 57. 59.

25 *Aynı defter*, s. 16-27; TD ts., 835, s. 18-20.

bağılu Dokuzu ile Çeçelü oymağı; Sıçan (Sincan ?) şehri nehri dolaylarına Tel Şammar ve Tel Zivan (?) nehirleri havalisine Avşar oymağı ve torunları; Sarıkamış köyüne Güneş oymağı yerleştirildi. Bunların toplamı 1800 tahmini çift ile 1231 nefer olarak tesbit edilmiştir[26].

b- Urfa sancağına bağlı nahiyelere iskân [Harita II]

Harran nahiyesi:

Cirid, Yab-altun, Köçeklü, Harbendelü oymaklarından başka, Harran kalesinin Rakka'ya açılan kapısına kadar, batıda Collab nehrine, doğuda Sülüklü'ye giden yolun iki tarafına Badıllı (Badili) ve ona bağlı Çimkânlu, Mamavî, Arşuvanlu, Hacıkırlı ve Osmanlı oymakları yerleştirildiler. Bunlar Harran etrafındaki köyler ile Harran'ın Urfa'ya açılan kapısından Arslan-taş'a ve Şeyh Harranî mezarından Urfa'ya açılan kapıya gelinceye kadar aradaki yerlere yerleştirilmişlerdi. Hepsi tahminî olarak 1764 çift ve 1246 neferdi[27].

Çitili (چتيلى) nahiyesi:

Evvelce Belih nehri bölgesine iskânları emr edilmişken, oraya yerleştirilen oymaklardan dolayı boş yer kalmayınca, Lekvanik mukataasına bağlı oymaklar tahmini 624 çift ve 466 nefer olarak Çitili nahiye-

[26] MAD ts., nu. 534, s. 27-35; TD ts., nu. 835, s. 20-26.

[26a] Bu bölgeye evvelce yerleşmeleri emredilen İlbeyli oymakları burada fazla yer kalmadığından Menbic nahiyesine yerleştirildiler. İlk yerleştirildikleri yerler Collab nehri dolaylarındaki bentler idi. Yaşadığı devri tesbit edemediğimiz halk şairlerinden Dedemoğlu bu hususa dâir yazdığı Göç destanında İlbeyli'ye 29 bend arazisinin tevzi edildiğini ifâde ediyor. Ona göre her oymağa bir bent verilmişti (Ferruh Arsunar, *Gazianteb Folkloru*, İstanbul 1962, 158-159). Harran şehri ve bölgesi için bk. Seton Lloyd-William Brice *Harran*, *Anatolian Studies*, (London 1951), s. 77-111.

[27] Cerid ve Yabaltun boyları, Akça-kale, Küçük Collab mezraası, Tel-Hüseyin, Mağara, Tel-Yağmur (?), Kavuşma, Savaş tepesi mezraası, Oğlan (oğlak) Doruçu ve Hasan köyüne; Köçekli oymağı Aktepe'ye Kazıklı mezraası, Zenbur (Sincanlı); Harmandalı oymağı Gürpınar, Göl-pınar'a; Üstürkanlı'ya tâbi Yetigânlı oymağı Çatal-tepe, Tel-İdris, Büyük Sıçan şehri (?), Tel-Şencân ve Tel Mahrûk köylerine; Üstürkânlı'nın Divkânlı (?) kolu Torbalı ile Kurt-tepesi köylerine; Badıllı'nın Arşuvanlı oymağı Nefs-ı Harran köyü, Kırmıklı, Tel-Nâsır, Şah Veli Dorucu, Eski Harran, Keme Tepesi, Menagı (مناغى), Ağıl köylerine; Kürdikanlı oymağı Yenice-i Arab ve Keberli'ye; Osmanlı, Azmanlı (?), Hacı Kırlı oymakları Harran, Tel-Ganem, Kıydu (?), Şehrinçli, Küçük Minare, Derviş Dorucu, Çukur Dorucu, Tel-Hınta ve Kızıl Humeyra (?) köylerine: Çimkânlı oymağı Nefs-ı Harran, Harran Burcu, Aygır Dorucu, Dou Ali, Tel-Şebâ (Şen), Mağara, Şürece-i Kebir, Şürece-i Sağir, Kozan, Esmerma, Köprücük mezraası, Akça-Han, Sıvacık, Yanı Kızıl, Ahmed Virânı köylerine; Mudanlı oymağı Cemşî (جمشى), Gökce Doruç, Çukur Doruc, Keçi Kıran, Gök Tepe köylerine; Mamavî oymağı Kazık-Tepe, Seksen Virânı, Şibliye, Zübale köylerine, Üstürkânlı ve Burdan (برران) oymakları Tosbağlı, Ölü Dorucu v. s. gibi köylere yerleştirilmişlerdi (MAD ts., nu. 534, s. 35-38; TD ts., nu. 835, s. 26-32).

sine yerleştirildiler[28]. Acurlu oymağı, Kılıçviran, Mağaracık, İki Doruç, Özerlik, Şürcevirân, Yeni Doruç, Gedük köylerine; Lek ve Yuralar (Yıva ?) oymakları Akça-kale'ye, Akbaş oymağı Mağaracık köyüne, Hacılar oymağı Köprülü, Harmanlık, Celâvend kuyusu, Kızıldoruç, Bağdad virânı, Höyükler ve Boz-doruç köylerine iskân edilmişlerdi.

Urfa Şehri nahiyesi :

Rakka havalisinde yer kalmayınca Lekvanik oymaklarından Kızılkoyunlu, Urfa şehri nahiyesine bağlı olan Kızılca, Güneyvirânı (Kötü veran ?), Kaab değirmeni ve Göbekler (Göbekli) isimli köylere yerleştirildiler[29].

Boz-Abâd nahiyesi :

Anterli oymağı, Urfa sancağına bağlı Boz-Abâd nahiyesindeki Tel-Guzma (Terkozma), Baş-virân, Şeyh Züleyha, Orta-viran, Karacavirân, ve İl-hanı mezraasına yerleştirildi. Çepni ile Azmanlı oymaklarına mensup küçük bir gurup da Yassıca köyüne iskân edildi[30].

Çâr-melik derbendi :

Bu bölgede önemli bir derbend yeri olup harap bir halde bulunan Çâr-melik derbendi'nin lüzumlu tesisleri tamir edildi. Tacirli oymağı buranın muhafızlığı ile meşgul olmak şartiyle Tacirli oymağı Kundbâd (veya Kümbet ?), Kireştaş, Mülk kuyusu (Mülkveran), Melkış, Yoğun burc(u), Tuzluca köylerine iskân edildiler[31]. Bu suretle bu bölgenin en önemli bir emniyet noktası nizâma alınarak, iskân bölgesinin emniyeti de sağlanmış oluyordu[32].

[28] MAD ts., nu. 534, s. 38-42; MAD ts., nu. 835, s. 32-33.

[29] Tahminî 76 çift, ve 51 nefer olarak (MAD ts., nu. 534, s. 52; TD ts., nu 835. s. 46).

[30] Keza tahminî 160 çift, 33.132 nefer (MAD ts., nu. 34, s. 5).

[31] Buranın eski ahalisi olan Kâsuy (?) ve Marsuy (Mersavi) cemaatleri Çar-melik'de bulunan câmi'in hizmetkârlarına menzil ve beygirlerine ve hanın tamirine yardım etmekte idiler. Bu seferde 100 çift mikdarı toprağa sahib olacak olan ve 74 vergi mükellefi olan Tacirli oymağına yardım edeceklerdi (MAD ts., nu. 534, s. 14-55; TD. ts., nu. 835, s. 11).

[32] Bu iskân vakası yerleştirilen konar göçerlerin hafızalarında o kadar derin bir tesir bırakmıştır ki bunun izleri halâ canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı hâlen Türkiye sınırları içinde bulunup, tamamen yerleşmiş bir şekilde yaşamaktadırlar. Aralarında yapılmış olan derlemelerle bu vakanın kendi ağızlarından hikâyesi tesbit edilmiştir (Mehmet Şakir Ülkütaşır, *Cerablus çevresindeki Türkmen aşiretleri, Halk Bilgisi Haberleri*, XI., İst. 1941, s. 12-14; Abdülkadir İnan, *Gaziantep vilâyetinde Türkmenler, Halk Bilgisi Haberleri* IX, s. 138-141; Ali Rıza, *Akça köy, Ülkü mecmuası*, II, Ankara 1933, s. 64-65, Barakların şifahî tarihi ve destanları için-Bu meseleye dair olan-bk., Cahit Tanyol, *Baraklarda örf ve adet araştırmaları, Sosyoloji Dergisi*, sayı 7, s. 73-79, 81-92, 87-88). Keza bunlara vakanın başka bir halk şairi tarafından anlatılışını da ilâve edelim. XVII. asır halk şairlerinden Budala'ya ait olduğu söylenen dört parçadan mürekkep bu şiire Naci Kum'un yapmış olduğu açıklamalar yanlıştır. (*XVII. asır halk şairlerinden Budala hakkında notlar, Ülkü mecmuası*, X, Ankara 1937. s. 322-325). Çünki bahsi geçen Kadıoğlu, Sultan III. Selim zamanında Konya'da nizam-ı ce-

c - Haleb eyâletine bağlı bulunan Menbic (Münbic) nahiyesinde iskân [Harita III]

1693 yılında İlbeyli oymaklarının Rakka eyâletinde bulunan topraklara yerleştirilmeleri emredildi. Fakat iskân edilmeden önce oralara bir mimar gönderildi. Onun keşf ve raporunda, yıkılmış bulunan arklardan, tamir edilseler dahi su çıkması ihtimali olmadığı, susuz yerlere yerleştirilir ise çok kötü duruma düşeceklerinin bildirilmesinden, buraya yerleştirilmekten vazgeçildi. Haleb eyaletinde bulunan Menbic bölgesi arap aşiretlerinin istilâlarından dolayı yüz yıldan fazla zaman harap bir halde bulunduğu için, Rakka valisi Kadı-zâde Hüseyin Paşa, İlbeyli topluluklarının oraya yerleştirilmelerini uygun gördüğü gibi Haleb, Antep ve Kilis ayan ve eşrafı da makul buldular. Çoğu timar ve zeâmet olan bu yerler, Padişah hâsları arasına katıldı; aynı zamanda yerleştirilmeleri hakkında 19 Haziran 1693 te Rakka valisi ile kadısına da emir verildi[33]. Bunun üzerine bu nahiye içinde geçen Sacur nehrinin, su basar köylerine 1481 tahmini çift ve 1038 kişi olmak üzere yerleştirildiler.

İlbeyli torunları, Gavur-ili, Firuzlu, Tavikli (?), Karataşlı, Tufanlı, Adillü, Hacı Fakılı, Hüseyin Fakılı'ya mensup 197 nefere tahsis edilen 245 çift toprak dağıtılarak Menbic'e yerleştirildiler. Bunlara ayrıca Sacur nehri kuzeyinde bulunan Yaycı ile Horyüz mezraası da verildi. İlbeyli Halil Bey'e Merc-i 'Amr, Sungur (Karaca-virân), Dîve (?) ve Gölpınar (Abdi Şeyh) mezraaları çiftlik olarak tayin edildi. Firuzlu oymağına Ebu Kalak (ابو قلنه) köyü ile mezraaları, Sacur nehri üzerinde su basar Beşik-Tepe (Kantara), Deve Mağarası (Kışla), Filon (Feylon ?) mezraaları; Gavur -İli oymağına Büyük vakf (vukuf), Cunbut (جنبط), Hınta Bükü, Kalecik, Kaab Virân, Çördük, Umran, Mağaracık, Kesik ve Karaca Virân karyeleri iskân mahalli olarak ayrıldı. Buralarda ziraat etmek üzere ayrılmış olan toprak miktarı, tahminî 160 çiftti. Ayrıca Sacur suyu üzerinde Kefr-i Sacur arkı, Irlu (Erlu ?) mezraa olarak tâyin edildi. Karataşlı oymağı, Kersentaş, 'Abid, Delifer, Uru-

dîdi teşkil eden zat değil, Rakka valisi olup, bu harekâtı idare eden ve hükûmet tarafından, gösterdiği başarıdan dolâyı takdir edilerek vezaret rütbesi ile taltif edilen ve 1696 da vefat eden Kadı-zâde Hüseyin Paşa'dır (Raşid, *aynı eser*, II, s. 351,352, 356). İsmi geçen Yusuf Paşa, Koca Yusuf Paşa olmayıp, iskân mahallerinden kaçanları tenkil edip tekrar yerlerine yerleştiren *Anadolu müfettişi* Yusuf Paşa'dır.

33 MAD ts., nu. 534, 69, 78; MAD ts., nu. 8458, s. 66.

mini, Ebu Şıtta (?) köylerine yerleştirildi. İlâve olarak da Sacur nehrinin güneyinde bulunan Büyük Şürce, Küçük Şürce, Canbay, Kızıl Mağara, Naim-Oğlu mezraaları gerek kendileri ve gerekse etrafa dağılmış olan oymak halkı için mezraa olarak tayin edildi. İlbeyli'lerin Hüseyin Fakılı kolu, Halil Bey vîrânı, İkizce, Taşlı-bük köylerine yerleştirilerek Sacur'un kuzeyinde bulunan su basar mezraalardan Kara-Taş, Ala-Baş, Ganname mezraaları Adillü ve Inkılâplı kolları ile beraber tasarruf etmek üzere tayin edildi. Adillü kolu Beş Cevze, Tel-Fahri, Tel-Ayşe köylerine iskân edildi. Hacı Fakılı kolu Şidar, Şüveyha, Tileyli köylerine yerleştirildi. Sacur'un güneyindeki Ebu Mürce, Tebulu(?) mezraaları da Hacı Fakılı'ya tahsis edildi. İlbeyli'nin dağınık grupları için Yıva (Büvve ?), Hare köylerile Tuman ve Ebu Cude mezraaları tâyin olundu. İnkılaplı kolu Hındî (?) ve Hemran (?) köylerine yerleştirildi. Tarikilli(طريقلى) kolu Bab-ı Leylûm, Tel-Kova (?), Tel-Mukdî, Kör Höyük, Zelüf (Zülüf, Sülüf), Porsuk, Çeşmecik, Taşkapu, Ebu Derdâ köylerine iskân edilip, Sacur'un kıblesindeki Yosun-bükü mezraası da otlak mahalli tahsis edildi. Ayrıca Fırat kenarındaki Hammam ve الشهمه mezraaları İlbeyli oymağına ve oymak reisi Halil Beye verildi. Defter harici olarak İlbeyli oymağı Haleb-Sacur (?), Aparus, Beylerbeyi, Burçhan, Mihrîbân, Haruniye köylerini de tasarrufunda bulunduruyordu. Firuzlu kolu defter harici olarak Halsa, Sadı, Köllü, Akpınar, Yusuf Bey vîrânı, Kebenek bükü, Çukur-virân, Ayyaşe, Sayene, Penecik, Sayaca, Degecek (?), Tirkeşî, Zavkara (Zıvkara) v.s. gibi köylere yerleşmişlerdi. Adillü kolu Düveyrî, Tel-Ayşe, Kebe oğlu, Karaca-viran, Suleymi (صولیمی), Melheme köylerine, Hacı Fakılı oymağı Lülücek, Tarifî, Babcığaz (بابجغاز), Doğanlıca, Güneş vîrânı (?), İnkılablu ise Kobun (veya Koyun) mezraası ile Aziz köyüne, Gavurilli oymağı, Baycı, Kalkum, Fetehna (فتحنا ?), Kuruca bük, Benefşe, Baltacık, Kuyumcu, Çakrı, Buran, Balurne, Ebu Halta köylerine, Doğanlı kolu ise Telemen (Çoban bükü), Kefr-i Sale, Karacavirân, Kandvar, Höyük, Öküz öldüren (Tel-Harman) köylerine yerleşmişlerdir. Bundan başka İlbeyli'ye tâbi olmıyanların defter harici olarak işgal ve ziraat ettikleri köyler arasında Küçük Halil, Kuteyte (Üçkaya), İtafî, تحدله, Takyanus, Ayyaşe, Halil oğlu, Ebu Cürde bükü, Şiraciye, Tel-Halid, Kalenk (Kalecik), Şimaliye ve diğer bâzı köyler bulunuyordu [34]. Kendilerine ayrılan köy ve mezraanın adedi 60 olduğu

[34] Deyr-i Elbistan, Kadirli kuyusu, Saâdiyun, Ayni'l-Akl, Ayn-ı Cemil, Buksene (?), Mîr-azim köyleri ile İlyas Bey, Fatma Halil, Denizli, Yakûb Bey mezraalarına yerleştirildiler (MAD ts., nu. 534, 70-77; TD ts., nu. 835, s. 51-53).

halde, buraların kâfi gelmemesinden dolayı 68 adet tutan, yukarıda isimleri zikredilmiş olan köy ve mezraalara yerleşmişlerdir[35].

B-Hama ve Humus sancağında iskân [Harita IV]

Bazı tarihçiler tarafından yazılan eserlerde tarihî gerçeklerin bilinmemesinden dolayı, Osmanlılar'ın Suriye üzerinde hakimiyet devresinin Suriye'nin ne etnik ve ne de siyasî yapısına tesir etmediği ifade edilmektedir. Bu tarihçilerden biri de aslen arap olan Philip K. Hitti olup yayınlamış olduğu eserinde ayni kanaati beyan ediyor. Ona göre, Osmanlılar buraya memur olarak gelip gittiler. 1877 Rus-Türk harbinden sonra çerkezlerin kuzey Suriye ve Ürdün'e ikinci dünya harbinden sonra Lübnan'a iltica eden ermenilerin oraya yerleşmeleri istisna edilirse, Osmanlılar'ın hakimiyet devrinde Suriye'de türkler tarafından hiç bir şekilde iskân hareketlerine girişilmemiştir[36]. Burada siyasî ve idarî tesir meselesini bir kenara bırakırsak resmî belgelerin ışığı altında yukarıda tafsil etmiş olduğumuz Rakka ve Halep eyâletleri dahiline türk, kürd ve arab oymaklarının yerleştirilmeleri ile birazdan tafsil edeceğimiz türk oymaklarının Hama ve Humus sancaklarına yerleşmeleri vakıaları bu iddianın konumuza taallûk eden hususlardaki esassızlığını ortaya koymaktadır[37].

25 Ocak 1691 (24 Cemaziyülahır 1102) tarihini taşıyan bir karar ile Trablus-Şam eyâletine tâbi olan Humus sancağı ile Hama sancağı arasında her iki sancağa ait bulunan boş ve harab yerlere konar-göçerlerin bir kısmının yerleştirilmesine karar ve sonra da emir verildi[38]. Bu emir, bu husus ile birinci derecede ilgili mahalli memurlara sancak beyleri, kadılar ve mübaşirlere bildirildi. Onlar da bu emir üzerine faaliyete geçtiler. Buralara yerleştirilmeğe davet edilen ve iskâna memur olan oymaklar şunlardır:

Halep Türkmenlerine bağlı olanlar: Köseoğlu, Şarıklı (Çarıklı), Kara

[35] *Ayni defter*, gös. yer. Bu gün bu bölgede bulunan, bir kısmı Gazianteb vilâyetinde diğer bir kısmı da Türkiye dışında olmak üzere ve artık yerleşmiş bulunan oymaklarda, bahis konusu olan iskân işinin hatırası canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu bölgede yapılmış olan muhtelif etnografik derlemelerde bu husus tesbit edilmiştir. Buna göre, arablara karşı kullanılmak üzere Sivas, Erzurum ve Kemah havalisinden hükûmet tarafından getirilmişlerdi. Mikdarları 80.000 çadır idi. Bu iş Kadı-oğlu Yusuf Paşa zamanında olmuştu (Abdülkadir İnan, *Gazianteb vilôyetinde İl beyliler, Halk Bilgisi Haberleri*, IV, İst. 1934, s. 73-74). Bu husus için s. 32, 60 nu.lu nota da bakınız.

[36] *History of Syrie-Including Lebanon and Palestine*, London 1951, s. 671.

[37] Osmanlı hükmü altındaki arap ülkelerinde tatbik edilen idare tarzı ve teşkilâtı için şu esere bakılmalıdır: H. A. R. Gibb-Harold Bowen, *Islamic society and the West*, I, ks. 1 (London 1950), s. 200-234.

[38] MAD ts., nu. 8458, s. 42.

Avşar, İnallu, Döğer oğlanı [39], Hama tâbi-i Mustafa kethüda, Hama Döğeri tâbi-i Derviş kethüda, Şam Beğmişlüsü, Hüccetlü (?), Kapu-uşak, Eymir-i Dündarlu [40], Bozlu Çerkez-oğulları, İdris Kethüdaya tâbi Abalu, Tokuz han Harbendelüsü, Kara Tohtemürlü [41], Köse Kethüdaya bağlı Şerefli, Uşak mahallesi, Beşîr-oğulları mahallesi, Eymir-i Sincarlu, Eymir-i Çarık, Eymir-i Tosun [42], Eymir-i Karagöz, Eymir-i Affan, Bozlu, Ebu Derda'ya bağlı olan Bozlu, Kızıl Ali Tohtemürlüsü, Salur (Sellûriyye) türkmenleri [43], Dindâş (?) oğlu İsmail ve ona bağlı olanlar, Boz-ulus'a bağlı olan Genceli Avşarı, Danişmendlü'ye tâbi Kara Halil oymaklarından ibarettir. Önceleri 26 oymak olarak tesbit edilmiş iken sonra dört tane ilâve edilmesiyle sayıları otuza çıkarılmıştır.

Yeni İl Türkmenleri'ne bağlı oymaklar: Kayalı, Elçi-i Ramazan, Ubeydillü (?) [44], Şerefli Sultan Kethudâ, Sağırlu elçisi, Esblü elçisi, Tululu (تولولو) elçisi, İlühanlu elçisi, Kılıçlı ekrâdı, Emîr Hacı elçilerinden ibaret olmak üzere 10 adet oymak [45]. Her iki grubun meydana getirdiği 40 kadar oymaktan ibarettir.

Humus sancağına dahil olan yerlere yerleştirilen oymaklar: Abdullu [46], Abalu [47], Harbendelü [48], Eymir-i Kara-gözlü [49], İnallu [50], Eymir [51], Eymir-i Sincarlu [52], Kara Avşar [53], Eymir-i Çarık [54], Eymir-i Dündarlı,

39 Döğerler hakkında bk. Faruk Sümer, *Döğerler'e dâir*, TM, X. (İst. 1954), s. 139-158.

40 Ahmet Refik bu ismi (ATA, s. 107) İmir, diğer yerlerde de Emir olarak okumuştur. Eymirler hakkında bk. Faruk Sümer, *Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşıyan bazı Üç-oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller*, *İktisad Fakültesi Mecmuası*, XI. (İst. 1950), s. 459-466, 492-500.

41 Ahmet Refik'de (ATA, s. 107) Yohtemürlü.

42 Ahmet Refik'de (ATA, s. 107) Emir Yusuf.

43 Salur boyu hakkında bk. Faruk Sümer, *aynı eser*, s. 453-459,486-492.

44 Ahmet Refik (ATA, s. 107) Abdillü olarak okumuştur.

45 MAD ts., nu. 8458 s. 41, 189-199; MD. nu. 104, s. 112; ATA, 103-108.

46 Kefr Begiş, Kefr Kan (Nan) köylerine.

47 Kefr 'Aya, Deşşariye (Dussariye), Kefr-i Bidos (بدوس) isimli köyler ile Ümmü'l-Ahmud ve Ekmâm mezraasına (MAD ts., nu. 9484, s. 30-38).

48 Deyr-i Ömer, Kefercili (?), Mesra (Mueysere) köylerine (*aynı eser*, göst. yer).

49 Kefr-i Abdi, Deyr-i Ma'la köyleri ile Abbasiye mezraasına yerleştirildi.

50 Tel-Cubûrîn köyü ile Kem'a (Kemam) mezraasına yerleştirildi.

51 Meskene, Şumâkıyye, Kuseyru'l- Hama, Ayn-ı Cüdeyr (?) köylerine; Eymir-i Kaçar oymağı Zemîmîr köyü ile Telîl, Mı'an (Mağan), Hassad (?), Deyr-i Ba'lba (Ba'alba), Harîbetü'l-Far mezraalarına yerleştirildiler.

52 Nukeyre, Mubarekiyye, Abıl köyleri ile Miruce (?) mezraasına yerleşti.

53 Orula-Urla (Kara Avşar) köyü ile Heykel, Hudeyde mezraalarına iskân oldu (*aynı defter*, göst. yer).

54 A'vec Köyü, Deyr-i Bahra (دير بحرا) mezraası, Hısnu'l- Ekrad kazasında bulunan Darü'l-Kebir köyüne yerleştirildi.

Eymir-i Affan[55], Köseoğlu Şerefli[56], Salur[57], Sağırlı elçisi[58], Kızıl Tohtemürlü[59], Genceli Avşarı[60], Kara Tohtemürlü[61], Kayalu[62], Uşak[63] dan ibarettirler. Humus Sancağı içindeki köylere yerleştirilenlerin mevcudu 1066 idi. Bu mikdar aile adedini göstermekte idi. Bunlara 570 çift toprak dağıtılmıştı[64]. Bu mikdarı ortalama aile mevcudu olan 5 ile çarparsak tahminî olarak 5000-5500 arasında bir nüfusun 36 köy ve 17 mezraaya yerleştiğini buluruz.

Hama sancağı dahilinde yerleştirilenler ise: Hama Bayadı[65], Hama Döğeri[66], Kara Halil[67], Döğer[68], İlu Han elçisi, Elçi-i Ramazan[69], Tohtemür-

55 Düveyr ile Badâris köylerine 21 nefer ve 15 çift olarak yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 33).

56 Timar köylerinden olan دير ya 59 nefer ve 25 çift olarak Durdu Kethüda idaresinde yerleştirildiler (MAD, nu. 9484, s. 31-32).

57 Hamman, Resmü'l-Kayyar (?) köyleri ile Arcun ve Cusiye köyü civarında bulunan Cusiyetü'l-Atik mezraalarına yerleştirildiler (MAD, nu. 9484, s. 26).

58 Timar köylerinden olan Bettîn ve Tel Cüder'e 30 çift ve 95 nefer olarak yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s.28).

59 Erceze (ارجزه) köyüne (C/VI/1105; D-BŞM).

60 Timar köylerinden Kefr-i Abdi, Şemsin ve Şumeriyye köyleri ile Tel Hanus (?) mezraasına yerleştirildi. 70 çift ve 102 nefer olarak yerleştirilen Geneeli Avşarı'na سوبدم ve كون olarak yazılan iki mezraa daha tahsis edilmişti (MAD, nu. 9484 s. 37-38; 4/VI/1105: D-BŞM).

61 Maar Taab (معرتعب) köyüne yerleştirildi (C/VI/1105 D-BŞM).

62 Timar köylerinden Şımakıyye'ye Eymir-i Tosun oymağı ile birlikde 65 nefer ve 35 çift olarak yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 36).

63 Yuguru'l-Asi köyüne yerleştirildi (A-VII-1105; D BŞM).

64 MAD, nu. 9484, s. 38,

65 Barin nahiyesinde bulunan eski timar topraklarından olan Deviya, Diblos köyleri ile Telîlü'ş-şarkî ve garbî mezraalarına 71 nefer, 30 çift olarak yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 13).

66 Barin nahiyesinin eski timar topraklarından Kurtman köyü ile Nısaf mezraasına 62 nefer 30 çift ile Hama Döğeri yerleşti (MAD, nu. 9484, s. 14).

67 Barin nahiyesindeki timar arazisinden Akrep, Rubah (رعباه) köyleri ile Saguna (Taguna) mezraasına Kara Halil'den 91 nefer ve 49 çifti ile yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 14-15).

68 29 Neferi kezâ gene Barin nahiyesinin timar köylerinden Kefr-i Hatme (كفر حطمه) köyüne yerleştirildi. 64 neferlik kısmı da Cedrîn köyü ile Tel Kays mezraasına yerleştirildi. Sonuncular ziraat için 30 çift kadar yere sahib olacaklardı. Döğer oymağının bu gurubu 27 Eylûl 1720 de Şam-Haleb yolunun muhafazası için meskûn oldukları bu yerlerden kaldırılıp, yola civar mahalle nakledildiler. Bu işi o zaman Hama ve Humus voyvodası İsmail Ağa idare ediyordu (MAD, nu. 9484, s. 16).

69 Her iki oymak da Barın nahiyesinin timar köylerinden ve Deyr-ı Makşemîn

lü[70], Bozlu [71], Ebû Derda'ya bağlı Bozlu, Bozlu Çerkes-oğulları [72], Beğmişlü [73] oymaklarıdır. Oymakların dağılışında onların fazla nüfusu büyük rol oynamıştı. Evvelce de işaret edildiği gibi bir köye bir oymak halkının hepsi değil, bir kaç oymağa mensup muayyen kimseler yerleştirilerek onların birliklerini parçalamaya gayret edildi. Burada olduğu gibi büyük bir oymak ikiye ayrılarak bir kısmı Humus'da iskân edildiği gibi diğer kısmıda Hama'da yerleştirilmişti. Meselâ Abalu oymağı'nın bir kısmı Humus'da yerleştirildiği halde diğer kısmı da Hama'da yerleştirildi [74].

(دير مقشمين) şeklinde okunması muhtemel olan ve bu gün yeri tesbit edilemiyen yere 85 nefer ve 30 çift olarak yerleştirilmişti. Bu oymaklar da 27 Eylûl 1720 de bu yerden kaldırılarak Şam-Haleb yolu muhafazası için eskiden sakin oldukları yere nakledilmişti (MAD, nu. 9484, s. 17). Arazileri kâfi olmadığından 16 Ocak 1698 de boş ve sahibsiz كاعدنى köyü ziraat yapmak ve öşürünü vermek üzere bunlara verildi (MAD, nu. 8458, s. 41)

70 Kara ve Kızıl Tohtemürlü'nün bir kısmı 1693 de Humus sancağı dahilinde yerleştirilmişti (bk. not 59. 61). Hama sancağının Barin nahiyesindeki timar topraklarından olan Ta'cil (تعجيل) köyüne Meharım Kethüda idaresindeki Kara Tohtemürlü oymağı ile onun Hacı Budaklı obasından gayrı Erdoğdu ve Köse Kethüda'ya tâbi kısımları yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 17). Fakat 1720 de Hama ve Humus Voyvodası İsmail Ağa marifetile buradan kaldırılarak Şam-Halep yolunun muhafazası için eskiden yerleşik oldukları yere nakl ve iskân edildiler. Ta'cîl köyüne 107 nefer ve 40 çift olarak yerleştirilmişlerdî Kara Tohtemürlü'nün 28 neferi ve 15 çift ile Çeçe (جچ) Budaklı obası Barin nahiyesinin timar köylerinden Talaf'e yerleştirildi. Kızıl Ali Tohtemirlüsü'de رعى köyüne 10 çift ile yerleştirildi. Bunların vergi mükellefi de 28 kadardı (MAD, nu. 9484, s. 18-21).

71 58 nefer Circise köyüne yakın olan Kusay'iyye köyüne yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 10-11).

72 Ebu Derda'ya bağlı olan Bozlu oymağı Trablus Şam beylerbeyisinin hâssı iken Padişah hâsları arasına alınmış olan Tesrîn köyüne 12 neferle, Bozlu Çerkes oğulları ise timar köylerinden Kefr-i Amîr'e yerleştirildiler. Her iki oymağa 26 çift yer verildi (MAD ts.nu. 9484 s. 11).

73 Barin nahiyesinde bulunan Kınık köyü ile timar toprağı Kevakir (A'kakîr) köyü ve mezraasına yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 13, 26).

74 Bu oymağın Çemekli (جاملو) ve Heğilli (هتللى) obaları timar topraklarından olan Kefr-i Mekîn köyü ile Telilü'd-derâhim mezraasına 109 nefer 55 çift ile yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 5-6). 66 nefer 30 çift ile Yaylalı (ياللى) obası padişah hasların-dan olan Tel Kartal köyüne yerleştirildi (s. 6-7). 37 kişi olan Keçeli (كجلى) obası 15 çift ile و ساحه köyü ile Hersun mezraasına yerleştirildi (s. 7-8). Abalu oymağından evlâd-ı Mişek (مشق) obası eski timar köylerinden olan Burak köyüne yerleştirildi. Bunlar ferden 15 kişi ve 12 çift olarak yerleştirildiler (s. 8). Çeçe (جح) Muradlı, Çeçe Şefikli, Çeçe Bekirli, Uşak obaları da vergi bakımından 83 kişi tutan toplulukları ve 29 çift ile padişah hâsları arasında bulunan Kubab köyü ile Mericü'd-dâr mezraasına

Keza, onu takiben Kımık[75], Şereflü Sultan Kethüda[76], Kıcıllu[77], Kılıçlu[78], oymakları ile Elçi-i Tululu (تولولو)[79] oymakları ve onlara bağlı olan kısımları gelmektedir. Hama sancağına yerleştirilenlerin, büyük bir çoğunluğu Barin nahiyesine isabet etmektedir. Yerleştirilenler 1532 nefer idi. Bu mikdar aile mevcudunu göstermektedir. Bu mikdar yukarıda zikredildiği üzere ortalama aile mevcudu olan beş rakamı ile çarpılırsa 7500 civarında bir rakkam elde edilir. Bu insanlar 672 çift kadar ziraat toprağına sahib 28 köy ile 14 mezraaya yerleştirilmişlerdi.

İskâna memur olan konar-göçer gruplarından bâzılarını, gösterilen yerlere yerleştirmek için, bir müddet daha uğraşmak lâzımgeldi. 1693 yılında Salur, Karakoyunlu oymakları ile diğer bir iki oymak, gösterilen yerlere henüz gelmemişlerdi[80]. 1694 de Hama ve Humus kadıları ile *iskân mübaşirleri*nin yapmış oldukları teftiş sonucunda, bunların arzu edilen şekilde yerleşip evlerini inşa ettikleri, toprakla uğraştıkları bir rapor halinde bildirilmiştir. Bu sancaklara yerleştirilenlerin mahsul-

iskân oldular. Bu zikr edilen son dört oba Abalu veya Salahlı (صلاحلی) oymağı diye anılmakta idi (s. 6-9). Kezâ gene Abalu veya Salahlı oymağına bağlı olan vergi bakımından 118 kişiye sahib Seyfili, Kara Abdilü, Kara Kızlı, Sabanlu, Çeçe Musalu, Uşak ve حرسلو obaları 60 çift olarak Yuğur Sinan köyü ile Huveyse (هویسه)mezraasına yerleştirildi (s. 9-10).

75 61 kişi olan Kımık oymağı, 36 çift ile Barin nahiyesinin eski tîmar köylerinden بول köyü ile اویاه mezraasına yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 11-12).

76 66 kişi ve 30 çift ile Barin nahiyesinin padişâh hâslarına dahil topraklarından olan Abguru'l-Havle (ابغور الحوله) köyü ile timar topraklarından Beşemes mezraası kendilerine iskân mıntıkası tayin olundu (MAD, nu. 9484, s. 12-13).

77 Bu oymağın ismi Kılıclı oymağının ismi ile karıştırılmıştır. 9484 numaralı maliye defterinde mükerreren (s. 3) Kıcıllu olarak kayıt edilmiştir. Ayrıca 1107 yılına ait iskân oymaklarının hasılât defterinde (1107/D-BŞM) Kılıclu ve Kıcıllu ayrı olarak zikredilmiştir. Kara Süleymanlı, Bıyıklı, Balıkcıllı obalarından 65 kişi ve 30 çift padişah hâslarından olan Dahşiş köyüne yerleştirildi. Bunlara mezraa olarak Akakir, Nasıriyetü'l-Kıblıyye, Kalkumıyye tahsis edildi (s. 3-4). Ördek Hacılı, دوباح obaları padişâh hâslarından olan Hureybe köyüne 67 kişi olarak yerleştiler (s. 5). Kıcıllu'nun Çınarlı, Hatemli, Salahlı (صلاحلی), At Güdenli (?), Hırlı (?), Köçekli, Kaçar Halilli obaları timar köylerinden Süveydetü'l-Ber'e iskân edildiler. Buraya yerleşenler 84 nefer ve 35 çift idiler. Bunların bir kısmı da gayet tabi hayvancılık yapacaklardı (s. 5-6).

78 1107/D-BŞM; ATA, s. 107.

79 Esblü Elçisi ile Tululu Elçisi'nin 71 ferdi 30 çift ile Barin nahiyesinin timar köylerinden Bulos köyüne yerleştirildi (MAD, nu. 9484, s. 17-18).

80 Yerlerine celbetmek için Şam, Trablus-Şam valilerine ve kadılarına hükümler gönderildi (İbnül-Emin ts.-Dahiliye ks., nu. 1291).

leri yıllık 7000 esedî kuruş olmak üzere Trablus-Şam iltizamına dahil edilmişti[81]. 29 Haziran 1712 (24 Cemaziyülevvel 1124) tarihinde Humus'a yerleştirilen Eymir teşekkülüne bağlı dokuz oymağın buradan kaldırılarak, Amik gölü civarında bulunan Cisr-i Murad Paşa derbendine nakledilmeleri emir edildi. Fakat bu karar layıkıyle tatbik edilmedi. Bir müddet sonra bu dokuz oymağın (7 Temmuz 1713) tekrar eski yerlerine yerleştirilmelerine karar verildi[82].

Âl-ı Vehib isimli arap aşiretinin de Azaz kazasına iskânına karar verildi (1692). Zira bu aşiret evvelce bulundukları yerlerde yerleşik halka büyük zarar veriyordu[82a].

Arab aşiretlerinin tazyik etmeleri sebebiyle, muhtelif zamanlar, bu sancaklara yerleştirilmiş bulunan oymaklardan bâzısı etrafa dağılarak Haleb, Şam, Trablus-Şam memleketlerinde yerleşmeğe başladılar. Yerlerinin boş kalması oraları eşkıya yuvası haline getirerek emniyeti ortadan kaldırdı. 27 Eylûl 1720 (24 Zilka'de 1132) de bulundukları yerlerden iskân mahallerine nakledilmeleri için şiddetli emirler gönderildi[83].

C- Anadolu eyaletine dahil bulunan topraklara iskân [Harita V]

Danişmendli ulusuna tâbi bir kısım halk evvelce Haleb ile Adana arasında otururlarken, bir müddetten beri konar-göçer hayata geçerek yerlerini terk etmişlerdi. Başka yerlere, özellikle Aydın ve havalisi ile Soma, Geyikler kazalarında bulunan yaylaklarına giderek rasladıkları köy ve kasaba halkının ekinlerini ve ürünlerini otlak ve hayvanlarını gasbettiler. Bu arada bir çok kimseyi katl edip oldukca geniş zararlar meydana getirmişlerdi. Bu yer değiştirme ve batıya göçme keyfi-

[81] D-BŞM; 11-VII-05; D-BŞM: C-VII-1105; D-BŞM-28-VI-1105; Başbakanlık Arşivinde yapılmakta olan yeni tasnife ait vesikalardır; MAD ts., nu. 9485, s. 41.

[82] Sincarlı Eymiri, Osman kethüdaya tâbi Eymir, Karagöz Eymiri, Çarık Eymiri, Kaçar Eymiri, Tosun Eymiri, Kayalı, Dündarlı Eymiri, Kara Avşarlı, Genceli Avşarı (MAD ts., nu. 9484, s. 27; MAD ts., nu. 8458, s. 15).

[82a] Oturdukları Antakya kazasına tabi olan Bağras'dan ve Şeyh ma' Amik kazasından kaldırılıp Azaz'a nakledileceklerdi. Buraya celbedilmeleri için 1692, 1701 ve 1703 de emirler gönderildi (MAD, nu. 8458, s. 45).

[83] Bundan evvel Kıcıllı türkmenine bağlı Süleymanlı, Hatemli, Bıyıklı, Balıkcıllı, Ördek Hacılı (?), Sarılı ve sair ifraz türkmeninden Sakallı Ceridi, Hacılı Dokuzu (?) ve bâzı Danişmendli türkmenlerinden Küşne (?), Köpekli oymakları ve Arap Şuyuh mukataası halkı ile diğerlerine 12 Ocak 1711 de yerlerine iskân için emir verilmişti (MAD ts., nu. 8458, s. 7; MAD ts.,nu 9484, s. 55).

yeti evvelce açıkladığımız sebebler yüzünden meydana gelmiştir [84]. Bunlardan bir kısmının Sığla sancağına bağlı «tûlen ve arzen tahminen on iki saat» kadar tutan Vîran-şehir'den (Ayasuluğ), Torbalı'ya (Turabalı) kadar olan boş ve harab yerlerde bir mikdarının da Balıkesir sancağında Susığırlığı ve Ömer-köyü yakınlarından Demir-kapı ve Viran-han isimli boş topraklarda yerleştirilmelerine karar verildi [85]. Bu hususta verilen ferman, 18 Nisan 1691 tarihini taşımaktadır [86]. İskân memuriyetine evvelâ Karaman valisi ve Anadolu Beylerbeyisi tayin edilmişti. Fakat bu zat süratle Rumeli'deki sefere katılmak zorunda kaldığından, bu meselenin yönetilmesi Bağdad valisi Vezir Ahmed Paşaya verildi; ayrıca gönderilen bir yazı ile bulundukları yerlerden kalkıp henüz, iskân mahallerine yerleşmedilerse icab eden dikkati göstermesi için talimat verilmişti [87], Danişmendlü ulusundan iskânları ferman olunan oymaklar şunlardı: Büyük Sermâyeli, Küçük Sermâyeli, Karalu, Cevanşîr, Kaşıkcı, Gölegir,Mihmadlu Kürdü [88], Büyük Süleymanlı, Küçük Şüleymanlı, Gördün-göre, Karamanlu Mocan (موجان) oymakları.

Rum (Sivas) vilâyetindeki Danişmendli türkmenlerinden:

Karaca-Kürd, Herekli, Boynu-incelü [89], Sarıcalı, Kürdilî-i kebir ve sagîr, Sandıklı, Büyük Sâlârlu, Küçük Sâlarlu, Şerefli, Durdu-Hüseyinlü, Veliler ve diğer bir Kaşıkçı oymağı olmak üzere 22 oymakdan ibarettir [90].

Anadolu Vilâyetindeki Karahisar sancağında bulunan Dazkırı, Şeyhler, Pınar-başı, Honas, Urla, Sandıklı Çöl-âbâd, Keçiborlu nahiyelerinde bulunan harab ve boş köylerin durumları 1691 yılında Şahin Mustafa tarafından sayım yapılarak tesbit edildi. Fakat civardaki bazı köylerin ahalisi buna razı olmadı. 1693 de Dergâh-ı âli gedikli müteferrikalarından mübaşir Uşşakî Hüseyin Ağa'ya yeni bir sayım yapılması için emir verildi. Fakat bu sefer ahalinin evvelce yaptığı itiraz göz önüne getirilerek

84 bk. s, 38, 40, 41.

85 MD, nu. 101, s. 73; ATA, s. 96; Kâmil Su, *aynı eser*,s. 47.

86 MAD ts., nu. 8458, s. 51-52.

87 MD, nu. 101, s. 73; ATA, s. 96.

88 Ahmet Refik (ATA, s. 101) Kürd Mehmedli olarak okumuştur. 1659 yılındanberi Küçük Mihmadlı Kürdü oymağından bir kısmı, bulundukları yerden ayrılıb İzmir kazalarına gelerek, Kuş-adası ve civarında evler inşa ederek yerleşmişlerdi. 1713 de bunlardan dört hanesi Saruhan'a bağlı bulunan Ilıca kazasındaki Karacalı Derbend'de, 36 hanesi Kuş-adasında, dört hanesi de İzmir'de oturmakda idiler (MAD ts., nu. 3439, s. 384; SEHH, s. 384).

89 1727 de Nevşehir'e iskân edildiler (MD, nu. 135, s. 74; ATA, s. 169).

90 Önceleri aralarında Âl-ı Vehib isimli bir arab kabîlesi de vardı, Bu kabilenin sonradan-eskiden sâkin oldukları-Azaz nahiyesinde yerleştirilmeleri hakkında emir verildi (MAD ts., nu. 8458, s. 51, 62; MD, nu. 103, s. 203-209; ATA, s. 104-105; ayrıca bk. s. 68, not 82 a).

sahipsiz olanları ayrı, harab, fakat sahipleri civar yerlerde bulunan köyleri de ayrı yazılarak defter halinde tesbit edildi. İlk önce Hacılu oymağından İvaz Kethüda, altı kadar oymakla emre itaat ederek iskân davetini kabul etti. Arkasından Büyük Süleymanlı oymağı başta olmak üzere diğerleri onları takip ettiler. Bu 22 oymağı iskâna *iskân mübaşiri* sıfatile Kitiş-oğlu Ebu Bekir ve Yusuf isimli şahıslar memur olmuşlar idi[91]. Böyleçe, aralarında Civanşîr oymağının Cihanşahlı kolu ve yukarıda kayd etmiş olduğumuz diğerleri de olmak üzere ismi geçen nahiyelerdeki 42 adet harab ve sahibsiz köylere yerleştirilmek hususunda teşebbüse geçildi. Fakat yerleştirilmeleri tasarlanan yerler iskâna elverişli olmadığı için, bu kısma yerleştirilecek oymaklar, bu arada Sermayelü oymağı oraya iskân edilmeyi kabul etmediler. Oymakların, o mıntıkadaki kadıların tavsiyesi ile harab, sahibleri civar köylerde bulunan köylerin verimli topraklarında oturup, çiftçilik yapanların öşürlerini toprak sahibine, tekâliflerini de mübaşirlere vermeleri şartıyla bu köylerin defter halinde tespit edilmesi kararlaştırıldı.

Türkmen iskânına tâyin olmuş, fakat elverişli olmayan yerler de bunun yanı sıra ayrı bir defter halinde tesbit edildi. Nihâyet 17 Ocak 1693 de *iskân mübaşiri* Uşşakî Hüseyin Çavuş'a zikredilen 42 köye, kadıların ve ahalinin yardımlariyle yerleştirilmeleri için gereğinin yapılması hususunda emir verildi[92]. Aynı zamanda yerleştirilecek oymaklar da kefâlete bağlanmışlardı; gösterilen yerlerde oturmayıp başka yerlere gittikleri ve şakavet yaptıkları takdirde 60.000 kuruş kefâlet parası vereceklerini taahhüt etmişlerdi.

Yukarıdaki izahattan anlaşıldığı gibi, Danişmendli ulusuna mensub oymakların yerleştirilmesi bir hayli zaman uzamıştır. Bu, belkide o sırada vukubulan seferlerin tesiri sebebiyle olsa gerektir. Böyle olmakla beraber, asıl müşkilâtın, harap ve sahibsiz olarak yazılmış köylerden bir kısmının sahiplerinin civar yerlerde bulunması ve toprakları üzerinde vuku bulacak iskân işine rıza göstermemelerinden geldiği muhakkaktır. İşte bu sebeple, Uşşakî Hüseyin Çavuş, idarî makamları meşgûl eden mes'eleyi halletmek için gelerek yeni bir toprak sayımı yaptı[93]. Fakat yalnız *iskân mübaşiri* ve kadılar vasıtasıyle yerleştirilmeleri mümkün görülmediği ve daha büyük bir idare adamının mevcudiyetine ihtiyaç gösterdiği için, bu işin tahkikatına Anadolu Valisi ve *Müfettişi* Genç

[91] İskâna 10 Ocak 1693 de Kitiş-oğlu Veli Ağa memur olmuştu; onun vefat etmesiyle Ebu Bekir memur edildi (MAD ts., nu. 8458, s. 51).

[92] *aynı defter*, s. 142.

[93] MD, nu. 111, s. 607: hüküm 3; MAD ts., nu. 8458, s. 143.

Mehmed Paşa memur edildi. 10 Mart 1695 tarihini taşıyan ve Genç Mehmed Paşa'ya bu hususta yazılan bir hükümde: iskânı kabul etmeyenlerin tahrir olunmuş olan köylere durumlarına göre toprak taksimi ve dağıtımı, ahvâllerine nizam verilmesi, bu nizamlara aykırı hareket edenlerin vermiş oldukları kefâlet senedlerinde yazılı paraların tahsili ile ikamet ettirilmek ve kendilerine arazi verildikten sonra yeniden kefalete bağlanıp, tesbit edilen mikdarın hazine defterlerine kaydedilmesi için bu hususların defter edilip acele olarak İstanbul'a gönderilmesi kaydediliyordu[94]. İskânlarına mâni olan her husus bertaraf edildi ve bunun için kimsenin mâni olmaması hakkında da etrafa şiddetli emirler yazıldı[95].

Küçük Süleymanlı ve Kaşıkçı oymakları, Hamid sancağına dahil bulunan Keçiborlu nahiyesine bağlı köylere[96]; Sermâyeli, Cevanşîr, Göle-gir ve Karalu oymakları Urla nahiyesine[97] bağlı köylere yerleştirildiler.

Karahisar-ı Sahib sancağına iskân:

Karahisar-ı Sahib sancağına tâbi Geyikler kazası dahilinde bulunan Pınar-başı nahiyesi iskân bölgesi tayin olundu. 1694 Nisan ayında, herbir oymağın iskânı kabul ettiklerine dair kadılar tarafından hüccet tanzim edildi. Bundan sonra, *iskân mübaşiri* Uşşakî Hüseyin vasıtasiyle bu iş gerçekleştirilmiştir. Adı geçen nahiyeye Avşar[98], Harbendelü[99], Kaşıkçı[100], Büyük Süleymanlı[101], Küçük Süleymanlı[102] -bir kısmı oymakları yerleştirildi. Geyikler kazasının diğer yerlerine de Bıçakcı,

94 MAD ts., s. nu. 8458, s. 138; MAD, nu. 7574, s. 107-108.

95 MAD ts. s. nu. 8458, s. 50,143-144.

96 Küçük Süleymanlı oymağının Hacı Kasım oğlu obası Kuyuköy'e, Bahşâyiş köyüne 10 ev ile, Hacer höyüğü'ne 8 ev ile Tulu köye 7 ev ile Değnecik köyüne ise Kaşıkcı oymağı yerleştirildiler (MAD ts. nu. 8458, s. 138. 141; MAD ts., nu. 7574, s. 118).

97 Cevanşîr oymağı,... Ortakca (?), Kızık, Kızancık (?) köylerine; Sermayeli oymağı 10 ev ile Kızıl-Çamlığa; Göle-Gir oymağı dokuz ev ile Okçular ve Deliler köylerine; Karalı oymağı ve ona tâbi Kara Halilli obası Yenice, Çardak, Yıva Kışla ve Engerek (اكرك) köylerine yerleştirildiler. Kaşıkcı oymağı ise Ergenlü, İmanlı-ı Kebir ve Sagir köylerine iskân oldular (MAD ts., nu. 7574, s. 117-118).

98 Köseli Avşarı oymağı Kızılca köye, Avşar oymağı Mirve (مروه) köyüne yerleştirildi. Sonuncu köyün ismi Mürün'de olabilir (MAD. nu. 8458 , s, 139).

99 Alaca-atlı ve Yeni köye yerleştirildi (MAD, nu. 8458, s. 139).

100 Torumlu köyüne. Buraya sonra Küçük Süleymanlı oymağı yerleştirildi (MAD, nu. 8458, s. 141).

101 Akca, Yere-Giren, Dombay, Gökçeli, Seyyidli, Yuğralar, Alaca-atlı, Kara-kuyu, Budaklı, Kara-Bedirli, Eldere, Eski-köy, Porsama köylerine iskân edildiler (MAD ts., nu. 8458,s. 139, 141).

102 Küçük Süleymanlı oymağından 16 hane Çapalı, 7 hane Eldere, 20 hane Torumlu köylerine yerleşti (*aynı defter* , gös. yer).

Karalı, Gördün-gören, Karamanlu Mocan, Cevanşîr, oymaklarına mensub bir kısım halk yerleştirildi[103]. Sermayeli oymağının bir kısım mensubu Karahisar-ı Sahib sancağının Honaz nahiyesine iskân edildiler[104]. Diğer Kaşıkcı oymağı ile Göle-gir'e bağlı Mirili, Şehsuvarlı, Dokuzlu obaları da iskânı kabul ettiler. Buna dâir 1694 Nisan ayı tarihini taşıyan Sandıklı kadısı tarafından bir hüccet verilmişti. İsmi geçen oymak ve obalar Sandıklı nahiyesindeki köy ve mezraalara yerleştirildiler[105]. Sermayeli ile Hacılı oymakları da Şeyhler kazasında iskân edildiler[106].

Çöl-âbâd nahiyesine iskân:

Çöl-âbâd nahiyesine 1701 de iskân etmek mümkün oldu. Cevanşîr'e bağlı Çörüklü[107], Hacılı[108], Cihan-şahlı[109], Ocaklı[110] obaları iskân edilme-

[103] Bıçakcı oymağının Çukurovalı maᶜ Kaymazlı, Değşür, Kapaklı, Koç Kethüda obaları طوودل, Kızıllı ve Eğerci-öyüğünde; Kutuzlu (?) ve Kılcılar obaları Kıntaş köyünde: Gördün-göre oymağı Nurkas köyünde, Karamanlu Mocan oymağı Avdan, Şehudlu köylerine iskân olub evler inşa ederek ayrılan hududun dışına çıkmadılar (1122 de bu hususda yapılmış teftişte gerek 1104de Uşşakî Hüseyin'in ve gerekse ona ek olarak yapılmış olan iskân nizamının tatbik edildiği görülmüştür). Cevanşîr oymağı ise Öz-Çayır (?) köyüne, Karalı oymağı da Alaçayır köyün eyerleşti (*aynı defter*, s. 141,248).

[104] Sermayeli ve Kırıklı obaları 16 hane ile Haydar-Baba ve İlpınarı köylerine, Ali-Kurt (?) obası 12 ev ile Kızılca-Çamlık köyüne, Asaflı obası 10 ev ile Kürekçiler köyüne, Mahmudlu obası 8 ev ile Emirler, Baklan köylerine, Köçekli obası 5 ev ile Kışla köyüne, Ali Beyli obası 8 ev ile Kadın-Öyüğü, Sakallı obası 6 ev ile Amid köyüne, Kıncı obası 8 ev ile Şeyhli köyüne yerleştirildiler (MAD ts., nu. 8458, s. 138; MAD ts., nu. 7574, 109-110).

[105] Göle-gir oymağı 13 ev ile Cadı, Yenice, 16 ev ile Kazgan pınarı köylerine, Kaşıkcı oymağı Güney Ağıl ve Merkepci köylerine, Büyük Süleymanlı oymağına tâbi Kara Halil oğulları Ömerlisi ve diğerleri Kara Halilli, Kara Kuyu, Saidli köylerine iskân edildiler, Veli Ağıl (?) köyü de 14 ev ile Avşar obası üzerine kaydedilmişti (MAD ts., nu. 8458, s. 139-143; MAD ts., nu. 7574, s. 111-112).

[106] Zekılı (?)köyüne Sermayeli'den Ferruh Kethüda10 ev ile, Hacılı'dan İvaz Kethüda 6 ev ile yazıldılar. Fakat bahis konusu olan tarihlerde kendilerine ayrılmış olan topraklara henüz gelmemişlerdi (MAD ts., nu. 8458 s. 141).

[107] Hallaclu köyüne (MAD ts., nu. 8458, s. 139-140); MAD ts., nu. 7574, s. 113 -115).

[108] 12 ev ile Okçular, 18 ev ile Haydarlı, 15 ev ile Kadılar köyleri Hacılı obası üzerine yazılmıştı. Ayrıca Yayalar ve Bambol köyleri de ilâve edildi(MAD, nu. 8458, s.130-140; MAD, nu. 7574, s. 114-115). 1124 tarihli mühimme kaydına göre Sayyad isimli bir köy de bunlara iskân yeri olarak yazılmıştı (nu. 114, s. 108).

[109] Cudi, Beşir, Berziği (برزیکی) köylerine (MAD ts., nu 8458, s. 139-140). İlk üç köy 1794 yıllarında da Karalı ve Sermayeli oymaklarının tasarrufunda bulunuyordu (*aynı yer*; MAD ts., nu. 7574, s. 105 113-115).

[110] Şeyh-Kadın köyüne (MAD ts., nu., 8458, s. 139-140). Fakat sonradan Tokmaklı ve Kızılcaköy'de bu obaya tahsis edildi; ilkine 20 ev, ikincisine 14 ev ile yerleşmişlerdi (MAD ts., nu. 7574, s. 113-115).

ye razı oldular. Cevanşîr oymağını takiben diğer oymaklar iskân edilmeye başlandı. Fakat bir kısmı davet edildikleri yerlere gelmediler. Şerefli [111], Karalı [112] oymakları, Kaşıkcı ve Küçük Mihmadlı Kürdü [113] oymakları haric olmak üzere, Çöl-âbâd nahiyesine yerleştirilmişlerdi.

Danişmendli Türkmenlerine bağlı diğer bir kısım halk, Dazkırı kazasına yerleşmek istediler. Fakat buradaki köylerin ahalisi, sahipleri başka yerlerde bulunduğu için, gayet tâbii buna izin verilmedi [114].

Buca kazasına iskân:

Buca kazası dahilinde bulunan bir kısım topraklara dahi iskân yapılması düşünüldü. Fakat Buca kazası halkı bir arzuhal göndererek bu

[111] Şerefli oymağı ilk zamanlar iskân mahallerine gelmedi. 1701 Ekim'inde Rakka eyâletine yerleştirilmeleri emir edildi (MD, nu. 130, s. 211). Anadolu Beylerbeyi Elhac Ali Paşa ve Ahmed Efendinin mubaşeretiyle 1719 da Çöl-Abâd nahiyesinde bulunan Pınarbaşı ve Çürük Su mahalline iskân edildiler. Arablu obası Akçın, Pambol, İbrik, İsmail-Öyüğü ve Yayalı köylerine 85 hane ile yerleşmişlerdi. Buge obası Doğanlı, Karalar ve Recebli köylerine 45 hane ile yerleşmişdi. Ceberlü obası Göçerlü köyüne 5 hane olmak üzere iskân edilmişlerdi. 30 hane olan Hacı Bayındırlı obası Kız Kapan ve Kımıllık köylerine, 15 hane tutarında olan Yusuflu ve Tavudlu obaları Salihler köyüne yerleşmişlerdi. Şerefli oymağı yukarıda kaydedilen on üç köye 235 hane olarak meskûn olmuşlar ve 20.000 esedî kuruş kefâlet parası taahhüt etmişlerdir (16 Eylül 1719: MAD ts., nu. 8458, s. 270-272; MD nu. 130, s. 59). Bu oymağın az müddet sonra (1722), tekrar Rakka'ya iskân edildiği görülüyordu. Fakat bu mahalle gelmedikleri için 1724 Ekim ayı tarihini taşıyan bir hüküm ile Rakka'ya iskân olunmaları tekid edildi. Orada Kelkik nahiyesinde iskân edilmeleri emir edildi (*Aynı defter*, s. 272, 278-79; MD, nu. 130, s. 64; Bu oymağın faaliyeti için bk, MD, nu. 130, s. 59; MD, nu. 130, s. 357; MD, nu. 135, s. 302-303; ATA, s. 167, 181).

[112] وبلى obası, Tokmaklı köyüne, Karalar obası Ergenlü köyüne, Çaşıtlı obası Göğerli (Göçerli) köyüne, Derviş oğlu obası İmanlı (İmallu), Musa çavuş obası Ayaklı köylerine yerleştirildiler. Bu husus 1701 den sonra gerçekleşebilmişti (MAD ts., nu. 8458 s. 139-140).

[113] Bu oymakların bahis konusu yere yerleşmesi bu tarihe ait defterlerde görülemedi. Ancak Kaşıkcı oymağının Derviş oğlu obasının 10 hane ile Doğanlı köyüne yerleşmiş olduğu kayıdlıdır (MAD ts., nu. 7574, s. 114,). Küçük Mihmadlı kürd oymağı ise esasen evvelden beri bu taraflarda yerleşmiş durumda idi (bk. s. 67, not 75).

[114] Genceli, Bademli, Akca, Kırıklar, Süngüllü, Danişmendlü, Sollar (سوللر),Öküz-Viran, Hamza-Virân, Kara ağaç, Evciler ve Madenler köylerinin halkı türedi eşkıyasından dolayı yerlerini terk ederek daha emin olan civar köylere gitmişlerdi. Elifeler köyünün suyu ise Receb isimli bir kimse tarafından getirilmiş idi. Danişmendli türkmenleri buraya iskân oluruz diye niza çıkarınca, mes'ele bir kadının huzurunda hal edilmişti (MAD ts., nu. 8458, s. 140). Buna rağmen diğer yerlere iskân edilenlerin arazi sıkıntısı çekmeleri sebebile buradaki bir kısım köylere de yerleştirildiler. 1720 yıllarında Dazkırı'ya dahil Genceli köyü Karamanlı Mocan oymağının 25 hanelik kısmı üzerine kaydedildiği gibi Budaklı köyü de Büyük Süleymanlı oymağının 6 hanelik kısmı üzerine kaydedilmişti (MAD ts., nu. 7574, s. 117). Daha sonra Genceli köyüne diğer oymaklara ait guruplar da iskân edilmiştir.

karara itiraz ettiler. Bu arzuhalde bulundukları yerin küçük ve iktisaden zayıf bir kaza olduğunu, başka yerden gelen halkın yerleşmesine müsait toprak ve köy olmadığını ifade ederek buraya hiç kimsenin yerleştirilmemesini istediler. Bu istekleri kabul edilerek kaza dahiline yapılacak oymak iskânından vaz geçildi[115].

Bir müddet sonra diğer iskân bölgeleri oymaklara hayvanları otlatmak için kâfi gelmemeye başladı. Bu sebebden iskân edilen oymaklar, civarlarında bulunan Geyikler, Karacadağ ve Şeyhler nahiye ve kazalarında 30-40 yıldan beri çift sürülmeyen ve boş olan toprakların, kanuna göre keşf ve sayımı yapılarak kendilerine tevzi edilmesini istediler. *İskân mübaşiri* Çeşm-i siyah Mustafa'nın yaptığı keşif ve araştırma sonunda, 1702 Martında kastedilen yerlerin dağıtılmasına karar verildi[116]. Bir müddet sonra Danişmendli ulusuna mensub oymaklar, nüfus artmasından ve kendilerine tahsis edilen yerlerin tatminkâr olmamasından dolayı bulundukları yerlere sığışamadılar. Bu sebebden bir kısmı civarlarında bulunan müsait yerler ile çiftliklere yerleşmişler idi[117]. Bu duruma yeni bir nizam vermek ve halletmek için Anadolu Beylerbeyi Vezir Ali Paşa memur oldu. Ali Paşa evvelce Levend eşkıyası tarafından tahrip edilmiş olan ve sahipleri civarında olan köyleri tesbit ettirdi (1721). Sayıları 20 yi bulan köyler, aşarı arazi sahiplerine verilmek suretiyle evvelki topraklara ilâve olarak ihtiyaç sahiblerine dağıtıldı[118]. Hükûmet tarafından iskân nizamının muhafaza edilmesine, tabii hadiseler karşısında bile dikkat edildi ve hiç musamaha gösterilmemeğe çalışıldı[119].

115 MAD ts., nu. 8458, s. 141,

116 *Aynı defter*, s. 197-198, yeni toprak dağıtımının diğer önemli bir sebebi de evvelce bir kısım oymaklara verilmiş olan toprakların, iklim şartları yüzünden müsaid olmaması idi. Fazla sıcakdan çocukları, hayvanları fazla mutazarrır oluyor, çoğu defa bu yüzden hasta oluyorlardı. En fazla rahatsız ve mutazarrır olanlar Cevanşîr ile ona bağlı Ocaklı obası, Karalı oymağı idi. Karalı oymağına civarlarında bulunan Engerek, Okçular köyleri, Cevanşîr'e Çöl-âbâd nahiyesindeki Kolancık harabesi eski yerlerine eklenerek, kısmen tatmin etmeye çalışıldı (MAD ts, 8458, s. 198-199; MD, nu. 112, s. 141; ATA, s.128-129).

117 Cevdet ts.-Dahiliye ks., nu. 1955.

118 Bu köyler timar, zeamet ve vakıf mülhakatından olup sahipleri mevcut idi. Çoğu Geyikler kazasına dâhil bulunmakta idi. Bir kısım ahali köylerine döndükleri zaman yerlerinde başkalarını gördüler. Bu durum hükümet için yeni mes'eleler ve müşkilâtların doğmasına sebeb oldu. 1794 de Karalı ve Sermayeli oymaklarının tasarruflarında bulunan bazı köyler için de aynı durum hasıl oldu (MAD ts., nu. 7574, s. 105, 120; Ali Emirî ts. -III. Ahmed ks., nu. 13.583).

119 Büyük ve Küçük Süleymanlı, Kaşıkçı, Göleğir, Cevanşîr, Sermâyeli, Karalı, Harbendelü (Harmandalı) oymakları çekirge istilâsı sebebiyle hayvanlarını otlak bulmak için Toma yaylasına götürmek zorunda kalınca, hükümet iskân nizamının bozulmasından büyük bir

D-Adana Sancağında Ayas-Berendi ve Kınık kazaları bölgesine iskân [Harita VI]

Adana sancağında Demir-Kapı'dan Misis'e kadar toprakların ahalisinin etrafa dağılmaları yüzünden bu yerler sahipsiz ve harap bir halde kalmıştı. Ticaret yollarının ve bölgedeki nakliye işlerinin kavşak noktası olduğu için buralarda emniyeti temin etmek hayatî bir önemi haizdir. Bu sebebden hem araziyi yeniden ziraate açmak, hem de bölgenin emniyetini temin etmek için buralarda konar-göçerlerin yerleştirilmesine karar verildi. Dulkadırlı ulusuna bağlı oymakların Ceyhan nehri üzerindeki Kınık[120] ile Berendi[121] ve Ayas kazalarına yerleştirilmelerine karar verildi. Buna dair emrin tarihi 11 Ocak 1691 (10 Rebîü'lâhır 1102) dir. Aynı zamanda bu hususa memur olan dergâh-ı âli kapucu-başlarından Yeğen Mehmed Ağa eliyle Adana, Ayas, Kınık, Berendi ve Payas kadılarına 7 Mart 1691 tarihli bir de fermân gönderildi[122]. İskân işine başlanmadan evvel, ismi geçen kazaların hududlarını Beytü'l-mal arazisini Adana kadısı vekili, mütesellim vekili ve vilâyet ayânından meydana gelmiş olan bir komisyon tesbit etti[123].

Tasarruflarında arazi olmayıp konar-göçer 20 kadar Dulkadırlı oymak grubu[124] arasında, gösterilen yerde yerleşmek isteyen ve toprak

endişe duyarak bir daha bu yaylaya çıkmamalarını, iskân nizamına uygun hareket edilmesini iskân bölgesindeki kadılardan 1701 Eylül tarihli birer hüküm ile istedi (MD, nu. 112, s. 124-127; ATA, s. 19-20). Bir bahane ile yerleşmemekte inad edenlerin dahi yerleştirilmeleri için 1702 Martında kadılara şiddetli birer hüküm daha gönderilmişti (MD, nu. 112, s. 122 142-143; MAD ts., nu. 8456, s. 196-197; ATA, s. 129-132).

[120] İsminden anlaşıldığı gibi Kınık oymağı mensupları tarafından tesis edildiği istidlâl edilen Kınık'ın yeri kati olarak tesbit edilememiştir. Evliya Çelebi (*Seyâhâtnâme*, IX, 33) ile Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sındaki (s.601) kayıdlardan Misis'in Esah ve Sarıçam kazasının güneyinde olduğu anlaşılıyor.

[121] Eski bir türk oymağının ismini taşıyan Berendi'nin Misis ile Kurt-kulağı arasında olduğu ve Ayas ile Maraş sancağı arasına isabet ettiği anlaşılıyor (Evliya Çelebi, *aynı eser*, IX, 33; Kâtib Çelebi, *aynı eser*, 601). *Cihannüma*'daki kayda nazaran, Misis civarında Ayas ma' Berendi isimli bir çay Ceyhan'a karışır (s. 558). 1619 tarihli bir *Mühimme* kaydından (MD nu. 78 , hüküm nu. 1527) Berendi'nin Kurd-kulağı'na çok yakın olduğu anlaşılıyor.

[122] *... Türkmanlıkdan çıkup Ayas ma' Berendi ve Kınık kazalarında oturup, ziraat idüp hasıl eyledükleri mahsullerinden...*» (MD ts., nu. 8458, s. 44, 45, 48, 49).

[123] «*... zikr olunan kazaların şimalî ve garbî tarafları nehr-i Ceyhan olup deryaya varıncaya değin Berendi ve Ayas toprağıdır. Zikrolunan kazaların hudud-ı kadîmesi zikr olunan mahallerdür deyü...*» «Cumâde'l-âhır fi sene miete ve elf: sûret gurre-i Cumaziyü'l-âhır (1691 yılı mart ayı başları: MAD ts. ,nu. 8457, s. 18, 19).

[124] MAD ts., nu. 8456, s. 44-45; 11.537, 5 esedî kuruşu vermeyi taahhüd eden Kara Hüseyinlü Ceridi, Büyük Abdallu, Küçük Abdallu, Anamaslu, Çanlulı (?) ile Kanlı-kavak, Ufacıklı, Çatal tepe, Karaca Arablu, Kuşlu, Kara-dedelü, Hozmak (?),

sürmeğe râzı olanların nizâmına göre yerleştirilmesi için 11 Ocak 1691 de emir verilmişti. Dulkadırlı oymaklarından Ayas, Berendi ve Kınıkda iskân olanlar şunlardır:

Musa-fakılı, Davud-hacılı, Seğmenli, Karamanlu, Çakal-demircilü, Tatışlı, Dozuk (?), Dedelü Karamanlısı, Hınzır (?) Tüccarlısı, Cığrık Tüccarlısı, Kâncı (?) Ceridi, Dipgalı Ceridi, Göçer Ceridi, Şahablu Tüccarlısı, Yüregir Tokuzu, Dura-beyli, Kara Süleymanlı, Derdili Ceridi, Kerevetli oymaklarına mensup 640 ı sipahi reâyası olmak üzere 1303 hânedir [125].

1692 de, nizama aykırı olarak Abdallu oymağı obalarından İlimlü, Abdallu, Kusurlu ve Arablı obaları yerleştirildikleri yerlerden kalkarak başka yerlere gitmek arzusunda bulundular. Bunu önlemek için üzerlerine ifrâz-ı Dulkadırlı voyvodası İbrahim memur oldu [126]. Dulkadırlı oymaklarından bazıları, yerleşik hayata çok zor intibak ettiler. Bu oymakları müteaddit defa kefalet altına almak icabetti [127] 1696 dan itibaren 10 yıldır Tacirlü (veya Tüccarlı) oymağı, raiyetliği kabul etmediği gibi topraklarını da bırakıp şakavete başladı. Bu hal, yerleşmiş olanlara da sirâyet etti [128]. Fakat bu durum bir kısmının zara-

Ala Hırızlı (?),Karkın, Kızıllu, Çakallı dokuzu, Dönekli eli, Bula Fakılu, Esbli Elçisi oymakları (*aynı defter*, s. 13-14). Döneklieli Ahmed Refik'te (ATA, s. 201) Dönekli olarak geçiyor.

[125] *Ayni defter*, s. 13.

[126] *Ayni defter*, s. 42. Kara Hasanlu Ceridi'ne bağlı olan Sakallu oymağı obalarından : Sarılu, Tatarlu, Azazlu (?), Hacı Bekirli, Hüseyinlü, Çaruklu, Basallu (?), Körükçüler'in çoğunluğun, Çakallı dokuzu boy beğisi ile birlik olarak diğerlerini de ayartarak iskân mahallerine göndermemişler idi. 12 Haziran 1693 (8 Şevval 1104) tarihli bir hüküm ile kendilerine ayrılmış olan topraklara gönderilmeleri ve taahhüdlerine aykırı hareket ettikleri için defterde kayıtlı kefalet bedelinin alınması için Anadolu 'dan asker ihracına memur olan Şahin Mehmed Paşa'ya Rakka Beylerbeyisine, Kilis Voyvodasına, vilayet ayanına ve iş erlerine emirler yollandı(*Aynı defter*, s. 137). Kızıllu oymağından Murad-oğlu (Trablus-Şam eyaletinde oturmakta idi), Çakır Bozcaili (?), Karaman, Tüccarlı Tokuz ve sairenin gösterilen yerlere iskân edilmeleri için Trablus - Şam Beylerbeyine 29 Şubat 1694 (4 Receb 1105) de hüküm gönderildi (*Aynı defter*, göst. yer). Aynı yıl, Kara Hasanlı Ceridi kendisine katılan Avşar, Çepni Elçisi, Kılıçlı ve Lek oymaklarına bağlı kimseler ile beraber yerleşme bölgelerinden kaçtılar. Şiddetli bir şekilde cezalandırılmaları, ayni zamanda taahhütlerine aykırı bir şekilde hareket ettiklerinden 40.000 kuruş kefalet parasının tahsil edilmesi hakkında birbirini tekid eden hükümler gönderildi (D-BŞM: 3. V. 1106).

[127] 1691 Ocak ayında Kara Hasanlı Ceridi, 1705 Mart ayı başlarında 21 oymak, 18 Şubat 1707 de 22 oymak, 8 Ocak 1709 da 19 oymak olarak (tafsilat için bk. MAD ts., nu. 8458, s. 80-81, 83-81, 102, 136).

[128] Şakavet yapmıyacaklarına dair verdikleri kefalet senedine rağmen hareketlerinde devam ederek Kurt-Kulağı'nda Lekvanik aşiretiyle birlikde 1707 de hâkimleri İs-

ra uğrayarak etrafa dağılmalarına ve dolâyısiyla iskân nizamının bozulmasına sebeb oldu. Kara Hasanlı Ceridi, diğer Hüseyin Hacılı oymağı, İsalı, Karagîr (?), Aydınlı, Isıllı, Sarılu, Ağa Civanlı, Karalı, Sakallı, Davud Hacılı, Hüseyin Hacılı, Musa Fakılu, Okçulu oymaklarının beyleri ve diğer reisleri Tacirli oymağından şikâyet ederek durumlarının bir nizama bağlanmasını istediler. Ayni zamanda muayyen müddette kurulan Isneyn pazarının fesad ve eşkıya yeri haline geldiği için pazar yerinin buradan kaldırılıp, Kurt-kulağı'nda kurulmasını, zabitlerinin orada oturmasını istediler. Keza, bu arada kendilerine ayrılmış yerlere gidip oralarını imâr ederek çiftçilik yapan oymak mensubu ile diğer yerlerdeki bazı köy ve mezralarda ziraat edip maktularını Zülkadriye voyvodalarına veren reayâdan, buraya nakli imkânı olanın da nakledilmesini istediler. Eğer Tacirli oymağı bundan sonra yerleşmeği kabul ederse, onların bulundukları yerlere yerleştirilmiyerek 2500 kuruş mâl-ı mîrîlerinin başka tarafdan alınmak üzere Tacirlinin eskiden oturdukları yerlerde yerleştirilmelerine karar verildi. Bunlardan başka Ceyhan nehri boyunca olan Haremeyn evkafı reayası olup, izinsiz olarak burada oturan Tacirli Avşarı ile İmam-kulu Avşarı'nın dahi bunlar gibi şakavetten geri kalmadıklarından, evvelce sâkin oldukları Maraş havalisindeki Güvercinlik isimli yere iskân ettirilmeleri 1707 yılında bildirildi[129]. Baş-defterdar Mehmed Efendinin huzurunda kurulan mecliste, bu mesele, görüşüldükten sonra ilan ettikleri hüccet-i şer'iye ile mal ve muâfiyetleri nakit kayıdları dahi derkenar olunarak, taahhüdlerine göre hareket eylemeleri kabul edildi. Bu hususta verilen fermân, Kapucu-başı Yusuf ağa ile gönderildi[130]. Tâcirli oymağının, veregeldikleri 2500 kuruş mal ile 16 Mart 1708 tarihinde Rakka eyâletine iskân olunmaları fermân olunarak bu vilâyetten sürül-

mail Paşa'nın üzerine hücum edip, onun yanında olan malları yağma ettiler (MD, nu.115, s. 478, 274; ATA, s. 134-135). Bunlar hakkında yapılan tedib hareketi için bk.: Mustafa Sâkıb, *Kenzü'l-vekaayi*, Millet Ktb. Tarih ks. nu. 490, yp. 1-9.

129 Ahvalleri bir nizama bağlanıncaya kadar 1119 Martı başlarından itibâren ilk yıl 25.000 kuruş, ikinci yıl Tâcirli maktu'undan gayri 37.000 kuruştan vermeleri, araziden bu kadar gelir hasıl olmadığı takdirde, kendi mallarından tazmin etmeleri kararlaştırıldı. Bundan sonra, mahsulden-hums'dan-hâsıl olan her ne olursa mîrînin olup aralarındaki alım satım, Payas pazarı narhı üzere câri olacak öşürlerini muntazam ödeyeceklerdi. Evvelce mukataanın kalemiyyesi ve diğer kalemlerin harçlarını, *Voyvoda*larının aidatları muâyyen olmadığı için her kuruş başına ikişer kuruş fazla olarak verirlerdi. Şimdi, *bâd-ı hevâ* ve her sene verecekleri zahireden başka, mütâd üzere kalemiyye ve aklâm harçları ve *voyvoda*ların aidatı için her 10 kuruş mîrî mal üzerine 2,5 kuruş eklemek suretiyle vereceklerini taahhüt eyleyip, birbirlerine kefil oldukları, mahallinde zâbitlerine rehinler vermek üzere tanzim ettikleri hüccetî Defterdar'a gönderdiler (MAD ts., 8458, s. 87-91).

130 Tarihi 17 Şubat 1708 (=24 Zilka'de 1116: MAD ts., nu. 8458, s. 87-91; 95-96).

meleri için bir mübaşir tayin olundu[131], Ayas, Kınık ve Berendi'ye yerleştirilen Dulkadırlı oymaklarının iskân nizamı bir müddet sonra Rakka, Hama ve Humus taraflarından kaçan oymaklar yüzünden tekrar bozulmuştur. Bu firârîler ile bir olarak şakavete başladılar ve az sonra burada bir kısmı evvelce yerleşmiş olan 120 kadar oymaktan ancak 20 kadarı kaldı. 1712 de tekrar eski nizam verilerek Cerid oymağı gibi etrafa dağılmış olan diğer oymaklar tekrar eski yerlerine yerleştirildi[132].

Kuzeyde Adana eyaleti içinde bulunan Anavarza kalesi ve civarı bir çok aşiretler için câzib bir yaylâk yeri idi. Rakka'ya iskân edilmiş olan Lekvanik aşiretinden Akbaş kolu, burayı cebren ahalinin elinden alınca, civarındaki köy ve nahiyeler ahalisi bu sebepten etrafa dağılmak zorunda kaldı. Bunun üzerine, Akbaşlar oradan kaldırılıp tekrar Rakka'ya nakledildiler (1699 Ağustos)[133].

B- Bozok Sancağında iskân [Harita VII]

Tokad voyvodalığına bağlı Hoca hâssına tâbi bulunan Mamalu türkmen oymağı ve ona bağlı obalar, eskiden beri Bozok sancağında konar-göçer olarak oturmakta idiler. Bir kısmı, yavaş yavaş yerleşmeğe başlamışlardı. Hayvan yetiştirmekle beraber, daimî diyebileceğimiz çiftçilik ile dahi meşgul bulunmakta idiler. Fakat, işledikleri ve ektikleri yerlerin sâhiblerine, toprak ve araziden alınmakta olan vergi-

[131] Buna rağmen Tâcirli'den bir kısmı kalmıştı (MAD ts., nu. 8458, s. 95-96; MD, nu. 115, s. 486). Maraş, Kars-ı Maraş (Kadirli) sancaklarında bulunan kasaba ve köyleri harabe haline getiren Tacirli oymağını tedib için 1702 de Kars-ı Maraş'ın ilâvesiyle Maraş Beylerbeyisi olan Arslan memur olup, Anteb sancağı beyi Mirza da onun maiyetine verildi (MD, nu. 111, s. 392; MD, nu. 112, s. 167;; MD, nu. 114, s. 63). Fakat orada rahat durmadılar (MD, nu. 115, s. 571). Bunda, üzerlerine, konmuş olan vergi ve rüsumların tesiri vardı. Çünki evvelce münasip bir mahalle iskân edilmek istendiğinde 800 kuruş vermeye ancak tahammül edebilecekleri tesbit edilmişti. Anavarza'da iskân ettirilmek üzere karar verilip her sene 1000 kuruş vermek üzere 7 Zilkade 1136 (27 Ağustos 1724) da Adana valisi Ali Paşa'ya emir verilmişti. Fakat buraya dahi gitmediklerinden 12 Ağustos 1725 de tekrar Dulkadırlı ifrazına zam edilerek Kınık, Ayas, Berendi'deki münasip yerlerden birine yerleştirilmeleri için emir verildi. 1727 de tekrar Rakka'ya nakledildikten sonra 1 Haziran 1733 de bir kerre daha Dulkadırlı ifrazına ilhak edildi ve Çukurova'ya iskânları için kâti emirler verildi (MAD ts., nu. 8458, s. 105).

[132] Bu hususta Dulkadırlı ifrâzı hâssı voyvodasına hüküm: 27 Safer 1124 (7 Nisan 1712) MAD ts., nu. 3439, KBAŞ-s. 100, 118-119; Adana ve Maraş beylerbeyisine, Dulkadırlı ifrazı kazası voyvodasına hüküm : evâil-i Zilhicce 1124 (1713 Ocak ayı başları): MD, nu. 119, s. 232.

[133] İbnül Emin ts.-Dahiliyye ks., nu. 1235; 1721 de Lekvanik ve Kızıl Koyunlu oymaklarının iskân mahalleri olarak Anavarza tayin edilmişti (MD, nu. 130, s. 377, 444); esasen buraları daima konar-göçerler tarafından kışlak olarak kullanıla gelmişti.

leri vermek şartiyle ekip biçebilirlerdi. Bir zaman sonra, bazı gruplar vergileri, muhtelif bahanelerle vermemeğe başladılar. Bunlardan biri olan Şarıklı oymağı ahalisinden bazıları *seyyidlik* iddiasiyle [134] Kırık ve Kızıllı oymaklarından bir kısmı da *askeriye*ye mensup bulunmak iddiâsı ile raiyyet rüsumunu vermemeğe başladılar [135]. Bu yüzden 1693 de Rakka'da Belih nehri kenarına, diğer oymaklarla beraber nakil ve iskânlarına emir verildi. Tokad voyvodalığına vermeğe mükellef oldukları vergiler kaldırılıp mahsullerinden beşte bir, bağ, bahçe ve bostanlarının *cerîb*inden tahammüllerine göre alınmak üzere vergi vermeleri şartiyle Rakka'da münasip yerlere yerleştirileceklerdi [136]. Bir kısmı, Bozok sancağındaki harab ve sekenesi tarafından terkedildiğinden boş olan yerlerde ekip biçen, diğer kısmı da Akdağ civarında yaylağa çıkan, kışın oba ve oymaklarına gelen halk, harab ve terkedilmiş yerleri imâr ederek yerleşik hayata geçmek üzere idi. Bu halkdan, yerleşik halk da memnun idi. Fakat Rakka'ya yerleştirilen bazı oymakların yerlerini terkedip eski yaylak-kışlak mahallerinden olan Sivas, Tokad ve civarındaki yerlere gelmeleri, bunların evvelce yaptıkları zarar ve tahribatın hatıra ve izlerini taşıyan Bozok sancağı halkını daha fazla telaşa düşürdü. Yukarıda kayd ettiğimiz gibi, yerleşik hayata intibak etmek üzere bulunan ve yerleşik halk ile iktisadî faaliyet zincirinin birbirini tamamlıyan parçaları halinde daima münasebetde bulunmaya gelen Mamalı oymaklarına harab ve sahibsiz yerlerde evler yapmak, gösterilen yerlere ekin ekmek, yaylağa gidip gelmeden feragat edip tayin edilmiş hududlar içindeki derbendleri ve geçidleri, Rakka ve diğer yerlerden gelecek olanlara karşı muhafaza etmeleri ek şartile yerleşmeleri teklif edildi. Bu tekliflerden yalnız Kırık ve Kızıllı oymaklarından şakavet yapanlar ile Şarıklı oymağı hariç tutulmuştu. Esasen bunlar, 1693 de Rakka'ya iskânları emredildikden sonra dahi tayin edildikleri

[134] Kayıdlardan anladığımıza göre, bu iddialar *bizim toprıklarımızda ziraat ederler* diyerek kanuna aykırı şekilde çiftçilik yaptıkları timar, zeâmet, evkaf ve hâs toprakların ziraat yapan insanlarından zabitlerinin tekrar rüsum istemesi sebebi ile, bu zümrelerin (*asker, seyyid)* sâhib oldukları imtiyazdan faydalanmak suretiyle vergi tekliflerini önlemek arzusundan ileri geliyordu (MAD ts., nu. 8458, s. 31).

[135] MAD ts., nu. 9484, s. 48; Tokad kadısı Abdullah Efendi, *seyyidlik* iddiasında bulundukları hakkında merkeze ilâm gönderdi. Bunun üzerine verilen tâlimatta, Nakîbü'l-eşrâf önünde sahîhü'n-neseb olduklarına dair şecere gösterip isbat etmeleri ve bu hususta hüccet almadıkça *seyyidlik* iddialarına vergi memurları tarafından itimad edilmemesi bildirildi (MAD ts., nu. 8458, s. 31).

[136] Mamalı türkmenlerinin maktu'ları 1693 de Rakka'ya bağlanmıştı. Buraya 1691 de iskân edilmeleri düşünüldü; fakat bu kararın 1693 de tatbik edilmiş olması lâzımdır.

yerlere gitmedikleri gibi vergilerini de vermiyorlardı [137].

Rakka bölgesine iskân edilen bir kısım oymakların eski yaylak bölgeleri olduğu için gelmeleri mümkün ilk yerler olarak, gelmelerini önlemek için bir tedbir olmak üzere, buraları iyice muhafaza altına almak, bu yerlerde oturanlar için ve yolların emniyeti bakımından olduğu kadar, toprağa yerleşmek kabiliyeti fazla olan oymakları kazanmak bakımından da iyi düşünülmüştü. Zikrettiğimiz imar keyfiyeti yanında, terkedilmiş topraklarda yeniden çiftçilik yapılmasını mümkün kılmasını ilâve etmeliyiz [138]. Bu gibi düşünceleri göz önünde tutan vilâyet ahalisi tekrar müracaat ettiler. Onların müracaatleri ile oymak reislerinin de arzu ve isteklerine merkezden müsbet cevap verildi. Esasen Mamalı oymaklarından çoğunun Bozok'da bulunması sebebiyle, Bozok'da yerleştirilmelerinden daha müsait bölge olamazdı. Verilen emirde Şarıklı, Kırık, Kızıllı oymaklarının Rakka eyâletinde uygun görülecek yerlere iskânları [139] diğerlerinin ise 1696 da Bozok sancağı içindeki müsait yerlere iskân edilmeleri kararlaştırıldı [140].

Ocak 1696 da *Anadolu müfettişi* Yusuf Paşa ve Bozok kadısı olup *iskân memuru* tayin edilen Ebubekir Efendi'ye gönderilen fermânda,

137 Burada bir karışıklık olsa gerektir. Çünkü iskân nizamına göre yalnız mahsulleri üzerinden vergi vereceklerdi. Nitekim bu hususdaki Rakka beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Tokad Kadısı ve voyvodasına bir hüküm gönderilmişti: Evâhir-i Cemaziyülevvel 1104 (MAD ts., nu. 8458, s. 67, 70; MD, nu. 104, s. 147-148; ATA, s. 108-110; İbnül Emin ts.-Dahiliye ks., nu. 1117).

138 MAD, ts.. nu. 8458, s. 18, 127.

139 Rakka'ya iskân edilmeleri hususunda gönderilen emirlere rağmen bu nakil ve iskân işi, gerçekleşmemiştir. Zira şakavette devam ettikleri gibi aralarına giren *kapusuz levend* eşkıyası ile beraber etrafa büyük zararlar yapmışlardı (MD, nu. 108, s. 119). Bu hususta Sivas valisi Vezir Dursun Mehmed Paşa'ya 1696 Mart tarihli hüküm gönderilmiştir; diğer emirler için bk. MD, nu. 108, s. 127, 231-232 (hükümler Mart, Mayıs 1696 tarihlerini taşımaktadırlar).

140 1693, 1694 yıllarına aid olan vergileri 4584 kuruş idi; 1695 den itibaren yılda 2500 kuruşa çıkarılmış, 1696 yılı da dahil olmak üzere 9584 kuruş vermeğe mecbur tutulmuşlardı. Memur edilmiş oldukları yerlere gitmemeleriyle taahhüt ettikleri 2500 kuruş üzerine kalemiye ve harc masrafı için 500 kuruş ilâve edilerek bu mikdar 10.584 kuruşu bulmuştu. Bu para istendiği gibi, Rakka'ya varıp yerleşmeleri için de Rakka valisi Vezir Kadı-zade Hüseyin Paşa'ya gönderilen bir hüküm ile bildirildi: 17 Ocak 1695 (MAD ts, nu. 8458, s. 30-31, 70; MD, nu. 108, s. 119). Şarıklı oymağının Rakka'ya gitmemesi üzerine, 1696 Temmuz ortalarında Hama sancağında yerleştirilmeleri emredilen Kılıçlı oymağının yerine Hama sancağında yerleştirilmeleri Amasya, Kırşehir, Sultan-önü, Akşehir sancakları mutasarrıfı olup *eşkıya teftişi*ne memur olan Yusuf Paşa'ya bildirildi (MAD ts, nu. 8458, s. 71; MD, nu. 108, s. 142; ATA, s. 113; Cevdet ts. -Dahiliye ks., nu. 14093; İbnül Emin ts.-Dahiliye ks., nu. 1475).

bedel-i nüzûl, âdet-i ağnam ve *avârız* vergileri mukabelesinde maktu'ları olan yıllık 2500 kuruşu verip harab yerlere ve gidiş gelişin fazla olduğu geçit ve derbendlerde rızâları ile sâkin oldukları topraklara *iskân mübaşiri* ve vilâyet ahâlisinin vasıtası ile yerleşeceklerdi. Buna karşılık türedi ve diğer şaki gruplarına karşı sancağı muhafaza edeceklerdi. *Mübaşir* ve halkın uygun görmesiyle, Akdağ mahalli hayvanları için yaylak olarak kabul edilmişti. Fakat buraya yalnız otlatıcıları gelerek 50-60 gün kadar kalacaklar, kendileri ise bu müddet zarfında yerleşme bölgelerinde bulunacaklardı; bu hususları yerine getireceklerini taahhüt ettiklerini bildirir bir de senet tanzim edildi. Bunda taahhütlerine aykırı bir hareket yaparlarsa, meydana gelecek zararları kendi mallarından tazmin etmeleri isteniyordu[141]. Sorgun'da akdedilen bir mecliste Mamalı oymakları bu şartları kabul ettiler (Kasım 1696/ evâhır-ı Rebiülevvel 1108); buna dair bir de hüccet tanzim edildi[142]. Mamalı'ya tâbi olan gurupların Boğazlıyan, Kızıl-koçlu, Emlâk, Akdağ, Sorgun, Süleymanlı-i kebir ve Süleymanlı-i sagîr kazalarında gösterilen yerlere yerleştirilmesi *iskân mübaşiri*nin idaresi altında, kadıların yardımı ve ahalinin rıza göstermeleri ile tatbik edilebildi. Tahsis edilen toprakların hududları açıkca belirtilerek timar, zeamet ve hâs topraklarından olduğu da kaydedilerek, *Anadolu müfettişi* Vezir Mehmed Paşa'nın gayreti sonunda iskân gerçekleştirildi[143].

141 Sonradan bu mes'eleye memur edilmiş olan Dergâh-ı âli kapıcı-başılarından Mustafa, Tokad kadısı Abdullah ile Bozok'da Emlâk kazası nâibi Mustafa, Budak-özü kadısı Mehmed ve Ebu Bekir, Sorgun kadısı Ömer ve vilâyet ahalisi, türkmen oymaklarının beyleri, kethüdâları ile meclis aktederek, gelen emir okundu. Vilâyet halkı onların harabe yerlerde iskân edilmelerini istediklerini, eğer Rakka'ya iskân edilirlerse kendilerinin diğer kazalar gibi eşkıyaya tahammül edemeyip etrafa dağılıp perişan olacaklarını, bu yüzden onların iskânlarını kabul ettiklerini bildirdiler ve her kaza buna dair ayrı ayrı birer hüccet tanzim etti (MAD ts., nu. 8458, s. 28-29). Kendilerinden bir şahsa zarar veren olursa zararlarını tazmin eyledikleri gibi, cezaları tertib olunup hazine-i âmire'ye teslim eylemek üzere 2500 kuruş *nezr* vermeği kabul eyledikleri de ayrıca hüccet olunup hazine defterlerine kaydedildi (*Aynı defter*, s. 34). Bundan bir müddet evvel Şarıklu, Kızıllı, Kırık, Turgutlu, Âl-i Ganem, Kâfir-kıran, Becilü oymaklarına bağlı 30 kişiye oymakları eşkiyalık yaptıklarından kefil olmayınca onların Rakka'da Belih nehri civarına iskân olunmaları için emir verilmişti (*Aynı defter*, s. 30-31). Evâhır-ı Rebîülâhır 1108 tarihli Budak-özü kadısı olup *iskân memuru* tayin edilen Ebu Bekir Efendi'nin ilâmı: MAD ts., nu. 9484, s. 46, 48-50; MAD, nu. 8458, s. 28).

142 MAD ts., nu. 9484, s. 49-50 (ek 2).

143 Her bir oymağın vermeği tekeffül ettikleri yıllık 2500 kuruş maktu'larını aralarında tahammüllerine göre eşit şekilde bölüştüler (MAD, nu. 8458, s. 32). Şarıklı oymağı mensupları hissesine düşen 900 kuruşu, 1698 de halâ vermemişdi (D-BŞM: 4. VII. 1109; MAD, ts., nu. 8458, s., 28-30; MAD, nu. 9484, s. 46, 52).

Mamalıya bağlı olan ve iskân edilen obalar şunlardır: Kâfir-kıran[144], Kızıllı[145], Sarılar[146], Karacalı[147], Ali-beyli[148], Mamalı oymağı beyi Bektaş Bey ve ailesi[149], Selmân Fakılı demekle maruf Mahmud ve ona tabi olanlar[150], Kırık[151], Elhac Ali ve akrabası[152], Turgud[153], oymak beyinin oğlu Ömer bey'e[154] bağlı olan oba ve oymaklardan mürekkeb idi. Mama-

144 Bozok ile Süleymanlı-i kebir kazaları arasında Tokad'tan gelen kervanın geçiş yeri olup harab bir durumda bulunan Eyvad Hacılu, Zemberî geçidi ve Güskerli'ye ikamet için müstahkem evler bina ederek Karasu ve Konak sularının iki tarafını ekip, öşürlerini vermek üzere iskânı kabul etmişlerdir (MAD ts., nu. 9484, s. 49).

145 Sorkun kazasına tâbi 40-50 yıldan beri harab olup aslen timar toprağı olan Gerger yaylağı yanındaki Kanberli mezraasına; Hama'ya iskân olanlardan maadası yerleşmeğe râzı olmuşlardı *(aynı defter*, s. 49).

146 Aslen tîmar olup, 25 yıldan fazla bir zaman harab bulunan Sorgun kazasına bağlı Küçük Kırım ve İsâ Fakılı mezraasına *Kethüda*ları idaresinde yerleştiler (*aynı defter*, s. 48).

147 Yakub Kethüda idaresinde Sorgun'a bağlı, aslı timar olub 40 yıldan fazla zaman harab duran Karacalı mezraasına yerleştiler (*aynı defter*, s. 48).

148 Timar topraklarından olup 30 yıldan beri harap bulunup Sorgun'a bağlı Taşpınar, Altı- göz mezraasına yerleştiler *(aynı yer)*.

149 100 yıldan beri harab bulunan Sorgun'a bağlı Tokat, Kayseri, Zile, Çorum ve Sivas arasında kervanların uğrak yeri bulunan toprakları kendi malı ile imar edip, yerleşmeyi kabul etmişlerdi (*aynı yer)*. Fakat, Darıcı-derbendi dağlık, kışlak yeri mahalli ve kâfi otlak tedariki mümkün olmıyan bir yer olduğundan hayvanları için güçlük çekiliyordu. Bu sebebden aslında timar ve zeamet toprağı olan Bozok sancağındaki Kübad mezraası ile Cerid obalı'da (?) kışlayıp, ekip biçmek üzere Bektaş Bey üzerine çiftlik şeklinde kaydedilmiştir. Buranın dört bir tarafı da harab bir vaziyette idi *(aynı defter*, s. 49).

150 Tokat mukataalarından ve 30 yıldan beri harab bulunan Çınar deresi mezrasına yerleştirildiler. Buranın maktuunu Tokat mukataası kalemine, öşürünü ise mîrîye vermeği taahhûd etmişlerdir. Keza buraların dahi civarı harabe idi *(aynı yer)*.

151 Süleymanlı-i kebîr kazasına bağlı, aslı timâr olup 50-60 yıldır harab bir durumda bulunan Tilki pınarı mezraasına 1694 ile 1695 de Kınık oymağının yerleşmesi için mütevaffâ Genç Mehmet Paşa'ya ferman gönderilmişti. Hama'ya iskâna memur olanlardan gayrısı Kethudâları Mehmed ile buraya iskânı kabul eylemişlerdir. Bu yerin etrafı Çepni, Kara-koyunlu, Karaca-şehir köyleri ve Delice çayı ile çevrilmiştir *(aynı defter*, s. 50).

152 15 yıldan beri, aslı timar iken harab olmuş Oynadan (اوينادان) mezraasına yerleşmişler; fakat toprak sahibinin ortaya çıkması ile yılda dört bin kuruş olan öşür bedelini toprak sahibine ve aynî öşrünü tamamen mîrîye vermek şartiyle buraya iskân olmuşlardır (*aynı deft.*, s. 49).

153 Bozok'da, aslı timâr ve 100 yıldan ziyade harab bulunan Veli-karalı mezraasına yerleşmişlerdir *(aynı defter*, s. 49).

154 Timar topraklarından olup 100 yıldan ziyade bir zaman Süleymanlı-i kebire tabi olan Kabaniklü mezraasına yerleşmişlerdi (MAD ts., nu. 9484, s. 49).

lu'ya bağlı olan gruplar bunlardan ibaret değildi. Çakallı Şarıklısı [155], Haydarlı [156], Nefesli (Nefisli) (?) [157], Yakublu [158], Karacalı ve Selman Fakılı perâkendeleri [159], Beçilü [160], Arife Gazili [161], Keller [162], Âl-i Ganem [163] oymaklarını da ilâve etmek lâzımdır.

155 Çakallı Şarıklısı, Kırık, Nefesli'den Hama'ya memur olanlarından gayrisi bir kazada oldukları halde aralarında anlaşmazlık çıkmış ve kanun icrası mümkün olmayıp Çakallı oymağı, Akdağ altındaki Emlâk kâzasına, Nefesli oymağı Süleymanlı-i kebîr'e bağlı-timâr- olan Kaşıkçı kalesinde iskân olunacakları kendilerine bildirildi *(Aynı deft.*, s. 50). Fakat, Emlâk kazasına yerleştirilen Çakallı Şarıklısı, 20-30 kişiden ibaret olup, Köçekli oymağına bağlı eşkıyaların gidiş geliş yeri olan bu yerleri muhafazaya kaadir olamıyaçaklarını, aynı zamanda sefer-eşer askerî zümresine mensup olduklarını iddia ederek iskân teklifi ile rencide olunmamaları lâzım geldiğini, diledikleri yerde konup-göçebileceklerini bildirdiler. Yapılan tahkikat sonucunda askerî Mirza adlı birisi sefer-eşer olup taallûku ile 5-6 sipahi olarak görüldüğü için, diğerlerinin Göçerli mezraasına yerleştirilmesi uygun görüldü *(Aynı defter*, s. 52). Nihayet, Süleymanlı kazasında Eski kışla, Derecikli, Akça-ağıl, Teke toprakları ile çevrilmiş Çöğür-döğen ve Hacılar virânı'nda oturmalarına -ahalinin de rızâ göstermelerile- iskân şartlarına riâyet edecekleri 1724 de kadı huzurunda bir hüccet ile de tesbit edildikten sonra bu mesele halledildi *(aynı yer)*.

156 Süleymanlı-i kebîr'e tâbi aslen timâr olan Yenice mezraasını Ulu beyli köyünde oturan Solak Mehmed, öşürü mîrîye ait olmak üzere, on neferden ibaret olan ve başka yere nakil imkânı bulunmayan Haydarlı ile beraber ekip biçmeği taahhüt eylemiştir (*Aynı deft.*, s. 40).

157 Süleymanlı-ı kebîr kazasına aid bulunan Belücek (?) bostanı harâbesinde bir mevsim kalıp yerleşmek isteyenler olursa iskâna gönderilmeleri emredilmişti (*aynı yer*).

158 Aslen timâr topraklarından ve harebe olan Süleymanlı-ı kebîr kazasına ait Eşiklü mezraasını, Beşik derbendini muhafaza eylemek şartiyle ve berât sâhibi sipahisi meydana çıkarsa mîrîye ve ona öşür vermek suretiyle yerleşmeği taahhüt eylemişlerdir *(Aynı deft., s. 51)*.

159 Süleymanlı-ı kebîr kazasına dahil 100 yıldan beri harabe ve aslen timar olan Davud Veli mezraası, civarındaki Elma Hacılı köyünde, müstahkem evde sâkin olmuştu. Bu zat öşürü mîrîye aid olmak üzere eski sakinleri ile ve bu mezraada kendisine bağlı olan Selman Fakılı ve Karacalı'nın dağınık grupları ile beraber ekip biçmeği kabul eylemiştir *(aynı yer)*.

160 Akdağ kazası dahil Hozman pınarı mezraası timâr ve zeâmet olup eskiden beri harab bulunmakta idi. Kızıllı'dan Hama'ya iskân olunanlardan gayrısı Darıcı derbend kurbündeki Kanberli mezraasına yerleştirildi. Fakat dağlık yer olması dolayısiyle Akdağ civarında yerleştirilmeleri uygun görüldü (MAD, nu., 9484, s. 51).

161 100 yıldan beri harab olan timâra aid Budak-özü kazasındaki İlce-Anlu (الجه انلو) mezraâsına yerleştirilmeleri için hüccet verildi (*aynı yer*).

162 16 neferden ibaret olup Süleymanlı-i kebîr-e bağlı Kuyucak mezraası için hüccet verilmişken kendilerine bulunan uygun yerler, yeni bir toprak davâsının doğmasına sebeb oldu. Bunlar 1699 yılına kadar yerleşmiş olmayıp, daha doğrusu yerleşecek uygun toprak bulamayıp şakavete başladılar ve askerî zümresine mensubiyet iddia ettiler. Meselenin bertaraf edilmesi hakkında aynı yıl Sivas kadısına emir verildi *(aynı yer)*.

163 Aslı timar olup Bozok'ta bulunan ve 100 yıldan beri harab Hamza Beyli ile Curcur ve Korlun (?) mezraaları arasında bulunan Karanı dere (?

Mamalı türkmenlerinin yerleşmelerinden kısa bir müddet geçdikden sonra, belki de Rakka'dan kaçan oymakların teşviki ile yerlerini terk ederek konar-göçer hâle geçmişlerdir. Bunun üzerine böyle bir hal vaki olduğu zaman vermeği taahhüt ettikleri kefâlet paralarının tahsili için 1701 ve 1702 yıllarında, mahallî idarecilere emirler verildi[164]. 1702 de yapılan bir tahkikat sonucunda Mamalı oymaklarından iki oymağın yerlerinde meskûn oldukları, diğer 14 oymağın ise yerlerini terkederek konar-göçer hayatlarına devam etmeğe başladıkları görülmüştür. Sivas valisi tarafından tayin edilen mübaşir İbrahim 1703 de Şarıklu, Kızıllu, Sarılı, Nefesli (Nefisli ?), Turgutlu, Kâfir-Kıran, Âl-i Ganem, Karacalı, Arife-Gazili, Kırık, Biçili, Keller, Yakublu, Selmân Fakılı oymaklarının kethudâları ve söz sâhiblerini bir mecliste topladı. Oymaklar, cereyan eden münakaşa ve müzakerelerden sonra, artık yerleşmeği kabul ettiklerini, evler yaparak ve gösterilen yerlerde ziraat yapacaklarını bulundukları yerlerin halkı ile beraber avarız ve nüzullerini vereceklerini, eğer konup göçmek ihtimalleri olur ise hazineye vereceklerini tahmin eyledikleri 51 keseden başka 50 kese daha ilâve ile 101 kese akçe daha kefalet bedellerini alacağını bildirdiler. Sorkun kadısı nezdinde bir hüccet-ı şeri'yye tanzim edilip kefalet bedelleri baş muhasebeye kayd edildi[165]. Fakat buna rağmen bir kısmı 1704 de halâ yerleşmiyerek taahhütlerine aykırı hareket ettikleri için kefalet paralarının kendilerinden tahsili lâzım gelmişti[166]. Bozok sancağının 7 kaza ahalisi, bu oymakların Bozok'da bırakılmasını eğer eşkıyayı ele getirmekde kusurları olursa, nefs-i Bozok, Budak-özü, Boğazlıyan Akdağ, Süleymanlı-i Kebîr ve sagîr kazaları halkı, aksi çıktığı takdirde 10.850 kuruş kefalet parası vermeğe müteahhit olduklarını 7 adet hüccet-i şeri'yye ile bildirmeleri üzerine gereği yapıldı[167]. Muhtelif zamanlar aralarında çıkan şakavet unsurları Rakka eyâletine nakl edilerek mesulleri cezalandırıldı ve kefalet paraları da tahsil edilmek

(قرمق) derbendini imar etmek ve mezraalarında ekip biçmek, öşürlerini mîriye vermek şartı ile iskânı kabul ettiler *(Aynı defter,* s. 49).

164 Sivas Beylerbeyisine ve eyâlette bulunan kadılara hüküm: MD, nu. 112 s. 121; MD, nu. 114, s. 96; ATA, s. 127-128; MAD, ts. nu. 8458, s. 34.

165 Bu hususta Sıvas Beylerbeyine, eyalette bulunan kadılara ve İl beylerine hüküm: 11 Rebiülevvel 1115 (25 Temmuz 1703): MAD, ts., nu. 8458, s. 18.

166 50.500 kuruş tutan 101 kesenin bir kısmı nakid olarak diğer kısmı ise aynî olarak-para yerine deve verilerek- Aydın Muhassılı Nasuh Paşa'nın mübaşereti ile t ediye edilmişti (MAD, ts., nu. 8458, s. 18,21-29).

167 *Aynı defter,* s. 20.

suretiyle iskân nizamı muhafaza edildi [168].

1691 yılında Haleb ve Yeni-il Türkmenleri'ne tabi olan 50 hanelik Eymir cemaatinden bir gürup kışlak ve konacak yer bulamadığı için Kırşehirde kışladı. Fakat orada barınamadı. Zira ağalarının zulmü yüzünden etrafa dağılmışlardı. Bundan dolayı Tokad mukataasına tâbi Nusretli köyüne yerleştirilmelerine dair müsaade verildi [169].

[168] Meselâ 1710 da (*Aynı defter*, s. 22-23) 1726 da (MD, nu., 133, s. 338) ve 1732 de (MD, nu. 139, s. 54) vuku bulan hareketleri bu şekilde cezalandırmıştı. Mamalu oymağına mensup olan Çorum sancak beyi Ömer Paşa, oymağına mensup olanlar ile nizamsız hereketlere tevessül ettiği için 1724 de tedip edilerek katledilmiştir (Çelebi-zâde Asım, *Tarih*, s. 111-112). Bu zatın oğlu Osman Paşa'da Amasya Mutasarrıflığında bulunmuştur (Neşet Köseoğlu, *Çorum havalisinde Mamalı aşireti, Ömer ve Osman Paşalar*, *Çorumlu* sayı. 1, (1938) s. 20).

[169] MD, nu. 101, s. 47; ATA, s. 95.

IV BÖLÜM

İSKÂN EDİLENLERİN YERLEŞME BÖLGELERİNDEN FİRAR EDİP BAŞKA YERLERE GİTMELERİ

Yerleştikleri yerlerde; esas ziraî karekterleri olan hayvancılığı muhafaza etmekle beraber ekip biçtikleri mahsûl cinsi umumiyetle, buğday, arpa, darı gibi kuru ziraat ekiminden ibaret idi. Yalnız Belih havalisi ile Rakka etrafında bulunan yerlerde; iklimin müsâid olmasından dolayı, ipek böceği yetiştirildiği gibi çeltik, kendir gibi, sulu-ziraat ile de meşgul oluyorlardı. Bu sonuncu ile daha ziyade Şâvi ve Simek kabileleri meşgul bulunuyordu[1]. Diğer iskân bölgelerinde bağ, bahçe ziraatinin tarla ziraati ile beraber gittiği muhakkaktır; bununla meşgul olanların umumiyetle, konar-göçer ileri gelenlerine mensup olduğu tahmin edilebilir. Hama ve Humus sancaklarında, yeni yerleştirilen halk tarafından arpa ve buğday ekiminin oldukça başarılı yapıldığı hakkında elimizde kıymetli kayıdlar bulunmaktadır. Bu kayıdlar 1694 yılındaki teftiş kayıdlarından ibarettir[2]. Konar-göçer hayatlarına devam ettikleri zamanlar, kışlaklarında iptidaî çiftçilik yaptıklarını evvelki bölümlerde söylemiş idik. Bu bakımdan yerleşme bölgelerinde yaptıkları çifçiliğin onlar için yeni bir şey olmadığı tabiîdir. Burada bahis konusu ettiğimiz, hükûmet tarafından yerleştirilen bu halkın, daimî bir ziraî faaliyete sevkedildikten sonra bu işte gösterdikleri başarıdır. Bunlara, Anadolu eyaletine yerleşenler tarafından büyük bir çoğunlukla buğday ekiminin yapılmış olduğunu ilâve etmeliyiz[3]. Bozok sancağı ile Ayas, Berendi civarlarındaki iskân bölgesinde dahi, ekiminde kolaylık ve fazla zahmeti olmamasından dolayı buğday, arpa, darı gibi kuru ziraat cinslerinin ekimiyle meşgul olunuyordu.

İnşâ ettikleri evler (damlar), iskân yerlerindeki iklime ve kullanılan malzemeye, oradaki arazinin duruma göre özellikler göstermektedir. Biz bunları elimizdeki kayıdlarda geçen ve kullanılan ham madde

[1] MAD ts., nu. 534, s. 57, 64.
[2] D-BŞM: C-VI. 1105; D-BŞM: II. VI. 1105; D-BŞM: A. VII. 1105.
[3] MAD ts., nu. 7574, s. 108.

cinslerine göre bir ayrıma tâbi tutabiliriz: a-Saz, kamış ve çalıdan yapılmış evler[4], b-Taş evler[5], c- Toprak ve çamurdan yapılmış evlerden ibarettir[6].

A — Topraklarını Terk Etme Sebepleri

Yerleştikleri yerlerde evler inşâ edip kendilerine ayrılmış toprak üzerinde çiftçilik yapmağa başlıyan ve yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bunda başarılı sonuçler elde eden bu halkın kısa bir müddet sonra yerlerini terkederek tekrar konar-göçer hayata başladıkları görülmektedir. Bir kısmı yeni topraklara intibak edememek sebebiyle yerlerini bırakıp başka yerlere muhtemelen eski yaylaklarına gittikleri için, bu gidiş esnasında yollarına tesadüf eden köy ve kasabaları, ekili toprakları tahrip ettiler. Esasen bir kısım oymaklar yerleştirme bölgelerine zor kullanılarak getirilmişlerdi. Özellikle Rakka eyâletine Belih nehri mıntıkasına bazı oymaklar sürgün şeklinde getirildikleri için, bunları yerleştirmek, toprak sahibi yapmak işi bir bakıma büyük güçlükler göstermişti. Hatta bunun için yerleştirilecek oymaklar üzerine

[4] Saz evler, daha ziyade Çukurova havalisi, Hama ve Humus sancaklarındaki yerlere yerleştirilen bir kısım kimseler tarafından inşâ edilmiştir. En kolay yapı malzemesi olarak civardan temin edilebilen kamış, çalı, sazlar; portatif hayatı mümkün kılan âmillerden olduğu için buralara yerleşen göçebelerin veya bunlara mensup grupların bazısı tarafından bu malzeme ile meskenler yapılmıştır. Bazı yerlerde bir köyün bütün evlerinin sazdan veya kamıştan yapıldığı ve kışın oturup yaz gelince kuzey taraflara yaylâğa gittiği için bütün evleri ateşe verdikleri görülmüştür. XVII. asır ortalarında Çukurova ve Maraş bölgesine ait olan bazı köylerde evler bu şekilde Türkmenler tarafından sazdan yapılmıştır (Evliya Çelebi, *aynı eser*, IX, s. 344, 351; D-BŞM: A. VII. 1105; Faik Türkmen, *Mufassal Hatay Coğrafyası*, İstanbul 1937, I, 114).

[5] Taş evler, genel olarak Bozok'ta yerleştirilen oymaklar tarafından o civarda kolay temin edilmesi dolayısiyle yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunun, taşları üst üste dizerek yahut ağaç direklerin yardımı ile örerek inşâ edildiği tahmin edilebilir (İbnül Emin ts.-Dahiliye ks., nu. 1117; MD, nu. 136, s. 282).

[6] Civarda bulunan inşâ malzemesi olarak Harran ve Münbiç nahiyelerinde ve diğer yerlerde Anadolu eyâletine bağlı topraklardaki yerleştirme bölgelerinde kullanılmıştır. Resmî kayıdlarda gördüğümüz *topraktan damlar ihdas* ibaresinden (MD nu. 115, s. 538) bunun inşâ tekniğine göre, o civarda ağaçların daha doğrusu tahta ve ağaç direk tedarikine göre kısmen kullanıldığı tahmin edilebilir (Mustafa Bengisu, *Urfa şehrinin civar köylerinin iskân durumu ve mesken şekilleri*, Coğrafya Ens. Ktb. nu, 914, s. 18; Orhan Aydın Acıpayamlı, *Acıpayamda etnografik araştırmalar*, DTCFD, XII, s. 191). Kerpiçten, üzeri çamur sıvalı bazen tamamen harçsız olan evlerin damları bazı durumlarda çalı çırpı ile örtüldüğü halde bazen açık bırakılarak çadır ile örtülürdü (Cahit Tanyol, *Baraklarda örf ve âdet araştırmaları*, Sosyoloji Dergisi, VII, s.

asker sevk etmek dahi icab etmişti[7]. Güneyden daimî şekilde bastıran Anezelerin istilâlarına karşı duramıyarak hemen aynı yıl 1691 de topraklarını terkedip Anadolu'ya dağıldıkları görülmektedir[8]. İskândan kaçanlar Anadolu yakasında bulunan şehir ve kasabalara iltica etmişler evkaf, has, timar, zeamet topraklarına, ayni zamanda çiftliklere ve diğer oymaklar arasına gizlenmişlerdi. Bazen kendilerini himaye eden kimseler bulunca onlara istinad ederek geçtikleri yerlerde hasarat yapmaya başladılar[9]. Diğer bir kısmı da bu bahane ile arzu ettikleri yerde konup göçerek kapusuz levend eşkıyaları ile beraber hareket etmeye başladılar. 1691 ocak ayı tarihini taşıyan hükümde bunun Rakka valisi Kadızâde Hüseyin Paşa'nın ihmal ve kusuru görüldüğünden dolayı çıktığı bildirilerek aynı şahıs tekdir ediliyordu. Hüseyin Paşa'ya verilen yeni talimatta, iskândan kaçanların bulundukları yere varıp[10] şakavet yapanları

84). Damları dörtgen şeklinde düz ve toprak damlı olabildiği gibi kubbe şeklinde de olabilir Urfa ve civarında olduğu gibi (Mustafa Bengisu, *aynı eser*, s. 18; Orhan Aydın Acıpayamlı, *aynı eser*, s. 192). Humus civarına yerleştirilen oymakları teftiş için 1694 de giden zâtın tesbit ettiğine göre üstü açık olanların bazısı, kışın yaklaşması dolayısiyle tamamlanamamıştı (D-BŞM: 1. VII. 1105).

7 "Anadolu'da vaki sefer-i hümayûnuma memur olmıyan mîrmîran ve mirliva ve eyâlet ve elviye mütesellimlerine ve voyvodalar ve ayân-ı vilâyetin iş erlerine hüküm ki : MD, nu. 101, s. 84; ATA s. 97-98.

8 Arap aşiretlerinin baskılarına karşı Türk oymaklarının yaptıkları mücadelenin izlerini halk türkülerinde canlı bir şekilde görmek kabildir. İskân edilmiş olan oymaklar üzerinde derin izler yapmış olan bu yerleşme vakası, aralarında daima halk şairlerinin mısralarında hikâye edilmekte idi. Bu gibi deyişler bir iskân ağzı'nın doğmasına sebeb oldu. Daşbaş-oğlu adlı bir halk şairinin terennüm ettiği mısralarda, Bayındır, Barak, Beydili oymaklarının Tay ve Mevali gibi arap aşiretlerile yapmış oldukları şiddetli mücadele canlandırılmaktadır. Bu vaka halk masallarına da konu olmuştur (Ferruh Arsunar, *Gaziantep Folkloru*, s. 44, 46, 47 164-5). Bu mücadeleler Collab ve Belih nehirleri etrafında olmuştur. İskân mahallerinden biri olan Ayn-ı Rîz halk şairlerinin dilinde Aynaroz olmuştur. Ferruh Sanır *(aynı eser*, s. 163) da aynı şekilde okumuş olup burayı bir göl zannetmiştir. Bir kısmı XIX. asır başlarında söylendiği tahmin edilebilen bu türkülerden mücadelenin devamlı olduğu anlaşılmaktadır (Ömer Özbaş, *Gaziantep dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Gazianteb 1958, s. 30-31, 35).

9 MD, nu. 111, s.; MD, nu. 119, s. 387; ATA, s. 121-122; MAD, nu. 701 s. 6.

10 Evahır-ı Safer 1103 (MD, nu. 192 s. 73-74, 190; MD, nu. 104, s. 101-103; ATA, s. 100 102); Bunlardan bazıları Sarıca-sekban eşkıyaları ile bir olarak hareket ediyorlardı. Bunun için Anadolu'da eşkiya tedibi için müfettiş tayin edilmiş olan Anadolu Beylerbeyisi Genç Mehmed Paşa'ya emir verilmişti (MD, nu. 102, s. 123-124; MD, nu. 105, s. 68). Bir müddet sonra 1695 de bu durum Şavi ve Simek aşiretlerine de sirayet ederek Belih nehri ve Rakka civarındaki topraklarını terketmelerine sebep oldu. Kadızâde Hüseyin Paşa'ya bu hususda hüküm gönderilmiştir (MD, nu. 106, s. 40).

cezalandırması diğerlerini ise tekrar yerlerine göndermesi emir edildi. Topraklarını bırakıp tekrar konar-göçer hayata başlamaları vakıasını iyice incelersek, bunun bazı amillerin bir araya gelmesinden meydana çıktığını görmüş olacağız.

1- Psikolojik âmil; Konar-göçer hayata alışa gelmiş insanların daimi olarak bir yerleştirme hareketine birden bire intibâkları beklenemez. Bu iş, onlar için hem ruhî ve hem de diğer hususlarda bir hazırlık devresine ihtiyaç gösterir. Küçük bir istisna ile hayvan yetiştiren bu insanların, konup göçerek geçen hayat tarzlarından, ata binmemek ve silâh kuşanmamak şartiyle, içinde otura geldikleri çadır hayatından vaz geçerek, yeni iskân nizamına göre inşa ettikleri evler içinde daimî bir şekilde yaşamaları ve geçimlerini bundan sonra gösterilen yerlerdeki topraklar vasıtasiye temin etmeğe yönelmelerindeki zorluk ortadadır[11]. Evvelce de kaydettiğimiz gibi bir kısmının âdeta sürgün şeklinde iskân bölgelerine-Belih nehri bölgesi-nakledildikleri ve bir kısmının ise, davete bir hayli zaman geçtiği halde icabet etmedikleri düşünülürse bu mesele daha iyi anlaşılır. Davet edildikleri halde gelmeyenlere karşı, zor kullanılmıştır.

2 - Tabiî âmiller (toprak, iklim, su): Genel olarak orta sıcaklık derecesine alışmış oldukları için iklim ve sıcaklık, onlar için ayrı birer rahatsızlık konusu olmuştu[12]. Aynı zamanda bitki ve ot yetişmeyen çorak topraklar, bu yerleşenleri hayatlarını devam ettirmek endişesi ile, âdeta zor ile kaçmağa teşvik etti. 1697 de Rakka'dan, *«böyle ıssız yerde oturulmaz»* diyerek 5000 ev tutan 15 000 kişi kadar insan Murad suyu'nun iki tarafını zabtetmiş olan Rakka valisi Ahmed Paşa'ya rağmen yaya geçidinden geçerek kaçmışlardı. Çukurova'da Isneyn ovası'na gelenler, oradan Anadolu'ya yayılınca, Bu meseleyi halletmek için Yusuf Paşa'ya Rakka eyâleti verildi. Yusuf Paşa, Antep ile Birecik arasında 2500 atlı ve 40 bayrak yaya ile, İfrâz-ı Dulkadırlı voyvodası Süleyman Bey ve diğer konar-göçer gruplarından temin ettiği asker ile hazırlandı; hizmetinde bulunan Kılıçlı oymağı reisi

[11] Nerede kaldı ki bunların büyük kısmı, sahib oldukları hayvanlarından dolayı yaylağa gitmeğe muhtaç idiler. Bundan dolayı konulan sıkı yönetime rağmen kendilerine yasak olan bölgelere, yaylağa gidiyorlardı (MD, nu. 133, s. 387-388).

[12] Danişmendli ulusuna tabi oymaklardan Cevanşîr, Karalı'nın yerleştirildikleri topraklar sık olup havadar olmadığı için hayvanlarına bu yüzden hastalık arız olup, ekserisi kurtulmayıp ölmüşlerdi. Bu sebepden civardaki müsait yerlere girmek istediler. 1702 de yapılan keşif ve araştırmadan sonra hiç kimsenin tasarrufunda bulunmayan topraklar bu oymakların sâhip bulundukları yerlere ilâve edilmek suretiyle kısmen tatmin edildiler (MAD ts., nu. 8458, s. 198).

Bektaş Beyin oğlu vasıtasiyle, iskândan kaçanlara, yerlerine giderlerse bir şey yapılmıyacağı, aksi halde kılıçtan geçirilecekleri hakkında fermân geldiği bildirildi. Onlar verdikleri cevapta *orada ihtiyaçlarına yetecek yiyecek bulunmadığını, kıtlıktan kendileriyle beraber binlerce hayvanlarının helâk olduğunu* bu sebebten Rakka'ya gitmiyeceklerini ancak Menbiç'e gitmelerine müsaade etmelerini rica ettiler[13]. Çoğu defa, iskândan kaçan ve makûl mezaret beyân edenlere karşı şiddet tedbiri ile şikâyetlerin bastırılması yoluna gidiliyordu. Şiddetin ise hiç bir meseleyi halletmiyeceği âşikârdı. Nitekim bu şiddet hareketlerine rağmen ertesi yıl, diğer oymakların da yerlerini terkettikleri görüldü[14].Fakat bazen, makul hareket edildiği de görülmüştür. Rakka tarafında susuz yerlere yerleştirilen oymakların bu hususiaki şikâyetleri üzerine, tahkik için gönderilen mimârın keşif ve raporu üzerine, buralara iskândan vaz geçilerek daha müsait bulunan Haleb eyâletindeki Menbiç nahiyesine nakledilmeleri emredildi[15].

[13] Silâhdar Mehmed Ağa, *Nusret-name*, Veliyüddin Ef. Ktb. nu. 2639, yp. 243 b-247a: Kendilerine Menbiç'e iskân müsaadesiyle birlikte 25 gün zaman verildiysede bu müddet sonucunda, ne Rakka ve ne de Menbiç'e gitmiyeceklerini bildirdiler; müteaddit ikazlara rağmen Azaz, Antep, ve Haleb'in 4-5 köyünü talan ettiler. Yusuf Paşa'nın casusları, iskândan kaçanların zahirelerinin bitip ot yemekten gözlerinin şiştiğini ve zaafa düştüklerini bildirmeleri üzerine Yusuf Paşa harekete geçti. Fakat, Hacı Mustafa, Hacı İvaz oğulları idaresinde ki grup bulundukları kötü şartlar içinde ister istemez Rakka'ya iskân edilmeleri hakkında Yusuf Paşa'dan aman isteyerek ona iltica ettiler. Bu sırada Haleb, Sayda valilerinin kethudâları, Trablus-Şam Beylerbeyisinin vekili ve Türkmen beylerinden Rişvân-oğlu Halil Bey, İl-beyli Şahin Bey, Koyun-oğlu İbrahim Bey, Çoban-oğlu, Kürd Kılıçlı, Bektaş Beyin askerleri oymakları ile, Kilis, Azaz, Antep, Malatya nefîr-i âm halkı 10.000 den fazla tüfenk-endâz piyâde ve bir o kadar tüfenkli ve mızraklı ile beraber, Adana valisi vilâyeti askeri ile, Antakya civarındaki Amik ovasında Yusuf Paşa'ya katıldılar. Türkmen ağası Pehlivan-oğlu İsmail Bey, 10.000 piyade ve suvari ile geçecekleri yer olan Arslanlı bel boğazını bir metris ile muhafaza etti. Yusuf Paşa'da Antakya'dan gelip Murad Paşa köprüsüne kondu. 1100 kişi kadar oymak halkı Yusuf Paşa'nın üzerine hücum etti; fakat, mağlub olmalariyle kaçmaları bir oldu. Kondukları Aktepe mahallinde onları imha cihetine gidince, iskân firarileri çaresiz kalarak kabahatlerinin affedilmesi ricasiyle aracılar ve mektuplar gönderdiler. Bundan sonra böyle bir harekette bulunmamak şartiyle bu istekleri kabul edildi; Yusuf Paşa'da başbuğlarına kaftan giydirip ve hepsini önüne katıp sürüp iskân edildikleri yerlere götürdü (Silahdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, 247 a-b).

[14] Beğdili'den Topal uşak, 400 kişi ile Barak, Bayındır, Musacalı ve sair bağlı olanlar ile 3000 kişi olup Murad suyunu geçtiler. Yusuf Paşa, 80 bayrak levendi ile üzerlerine gelip iskâna davet etti; itaat etmeyince hücum edip 600 kadarını katletti; geri kalanı etrafa dağılıp etraftaki vakıf ve has köylerine saklandılar. Bir kısmı da Fırat nehrini geçip iskân yerlerine döndüler (MD, nu. 110, s. 214; Silahdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, s. 257 b).

[15] MAD, ts. nu. 534, s. 69; Cevdet ts.-Dahiliye ks. nu., 2409.

3 — İdarecilerin, iskân işininin istediği devamlı dikkat ve alâkayanlayış ile karşılamış olmamaları oymakların yerlerini terketmelerinde önemli bir sebeb olarak zikredilmelidir. Bu, bölgelerinin muhafazasında gösterdikleri ihmal yüzünden değil, fakat onların nizamlarını muhafaza hususunda lüzumlu dikkat ve anlayış eksikliğidir. Hama, Humus sancakları ahalisi ve yerleştirilen halk, idarecilerin, Arap aşiretlerinin tazyik ve teâddisine mâni olmadıklarından dolayı yerlerini bırakıp etrafa dağılmışlardır[16].

Yerlerini terkedenlerin bazıları, kendilerini evkâf reâyası gibi göstererek tekrar iskâna gitmekten kurtulmak istiyorlardı[17]. Küçük gruplar halinde oldukları zaman diğer yerlerdeki oymaklar içine saklanıyorlardı.

B — Hükûmetin almış olduğu tedbirler

Bu hareketlere karşı hükümetin almış olduğu olağan üstü ve sıkı tedbirler, bunların etrafa dağılacakları geçid yerlerini ve yolları engeller ile kesmek ve bulundukları yerleri zaptı ve rabt altında bulundurmaktan ibaret olmuştur. Buna bir örnek olmak üzere, Rakka, Hama, Humus, Urfa taraflarına yerleştirilen oymaklara engel olmak için, Anadoluya gidiş-geliş yollarının kilit noktaları olan Malatya ovası ile Elbistan sahrasına giriş yeri olan Kanlı-bel[18], Birecik ile Urfa arasındaki Çâr-melik-derbendi, Ayas ile Berendi arasındaki Kurt-kulağı, Bağras nahiyesindeki Karamort hanı derbendlerinin tamir, takviye edildiği kaydedilmelidir. Özellikle, Fırat nehri üzerindeki geçitlerin muhafazasına gayret sarfediliyordu. Maraş köprüsü, Saraycık, Zeytun, Katranlı, Arslanlı boğazları, Hudi (هودی) derbendi Suriye'den Anadoluya geçilecek yolun derbend ve geçit mahalleri idi. 1706 Ağustos ayında Maraş, Adana Beylerbeyi ile Kars-ı Maraş zabitine v.s. gönderilen hükümde yukarıda zikredilenlerden başka, Andırın yolları, Akyol, Bahçecik, Zamantı, Göksun Yaylağı, Pazarcık, Sıvacık, Bagırsak derbendleri, Kanlıbel derbendi ile Altun Köprü, Üç Deve, Mekilü (Mıkılü) derbendi, Taşköprü v.s. yollarının kapatılması emrediliyordu[20]. Rakka bölgesinin göstermiş olduğu özellikten dolayı idare âmirleri, sefer zamanlarında dahi, daimî olarak yerlerinde bulunuyorlardı.

16 22 Zilkade 1122 de (MAD ts., 8458, s. 8).

17 MD, nu. 104, s. 46; 150 hanelik Döğer, Beğdili'ye tâbi olan 35 hanelik Kara-kocalı oymakları Sivas'ta Alaca han etrafında olup Kangal'daki câmi evkâf reâyasından olduklarını, Alaca-han'a muhafız tayin edildiklerini iddia etmişlerdir (MAD ts., nu. 701, s. 3).

18 MD, nu. 104, 114; ATA, s. 108.

19 Kanlı-bel derbendi'nin 30-40 tüfenk-endâz ile muhafazası istendi (MD, nu. 101, s. 81).

20 MD, nu. 115, s. 97; MD, nu. 120, s. 120.

Yerleşme bölgelerinde bulundurulmalarına dikkat edildiği gibi kaçıp başka yerlere gitmeleri ihtimaline karşı, bütün Anadolu yakasındaki kadılara, hâs, evkâf zabitlerine ve vilâyetlerin âyânı ve iş erlerine hitâben hükümler gönderiliyordu. Bulundukları yerlere gelmiş ve bazı kimselerin çiftliklerinde, hatta diğer oymakların içine gizlenmişlerse topraklarına avdet etmeleri hususunda, gönderilen idarecilere yardım etmeleri büyük bir önemle kaydediliyordu[21]. İskân bölgesine sevkedilen oymak, her sancak hududunda, diğer sancak idarecilerine devir ve teslim yapılmak suretile mahalline ulaştırılıyordu. Bu arada şakavete cesaret eden olursa, kanunen verilmesi lâzım gelen hapis, kalebend cezaları, v.s. veriliyordu. Geri kalanlardan, böyle bir hareket vukuunda vermeyi taahhüt ettikleri kefâlet paraları tahsil edilerek bir daha tekerrür etmemek şartile yeniden kefâlete bağlanıyor, hatta oymağın söz sahiplerinden rehin alınıyordu[22].

Hükûmetin aldığı tedbirler arasında yerleştirildikleri yerlere intibak edemeyen oymakların yerlerini değiştirmek de vardı. Bu hususda bazen hükûmetin müşkül durumlarda kaldığı görülmekte idi. Zira evvelce tayin edilmiş olan yerlerde hiç olmazsa muvakkat bir müddet olsun oymakların oturup oturmadığından haberdar olmadığı hakikatı ortaya çıkmıştı. Meselâ Badıllı oymağının Harran nahiyesindeki eski timar ve zeamet topraklarından olup padişah hâsları arasına alınan harâp köylerde yerleşmediklerinden hiç bir mâlûmatı yokdu[23]. 1700 yıllarında merkezden yazılan bir hükümde hükûmetin bu hususdaki garip durumu ortaya çıkmıştı. Bu tarihlerde buraya Cihanbeyli aşiretine bağlı Barçıganlı, Hudili, Zıvalı, Dirjanlı kollarının yerleştirilmesine karar verilmişti[24]. Daha geç tarihli vesikalardaki kayıtlardan evvelce yerleştirilmiş olan İlbeyli oymaklarının Maraş taraflarında olduğu anlaşıldığından onların müteaddit def'alar artık bir sürgün yeri olan Rakka bölgesine iskânlarına karar verildi[25]. 1703 yıllarında Belih nehri ve Rakka dolaylarına yerleştirilen oymakların iskân nizamı bozulmuş ve bir kısmı etrafa dağılmışlardı. Dağılanlar Acurlu, Ömerlü, Sencen ve Recebli Avşarı oymakları mensubu idiler. Bunlar Kars, Çıldır sancak-

[21] MD, nu. 110, s, 23; ATA, s. 117-118; bu şekilde yazılmış bir hüküm için bk. Evâhır-ı Rebiülevvel 1125 (MD., nu. 119, s. 387).

[22] MD, nu. 120, s. 162; MD, nu. 127, s. 237.

[23] 4 Ramazan 1114 (MAD, nu., 8458, s. 47).

[24] Bu emrin tarihinin 28 Şevval 1113 olduğuna dikkat edilmelidir (MAD, nu., 534 s. 106).

[25] MD, nu. 135, s. 232; ATA, s. 169-170.

larında dolaşıyorlardı [26]. 1708 de Çarmelik derbendine yerleştirilen Tacirli oymağı da yerlerini terkederek bir kısmı Erzurum, diğer bir kısmı Bozok ve Kırşehir taraflarına gitmişlerdi [27]. Rakka valisi Süleyman Paşa zamanında 1727 yılında bu tarafın iskân nizamı tamamen bozulmuştu. Fakat 1729 da Rakka valisi Hüseyin Paşa, eski vali Kadı-zade Hüseyin Paşa tarafından tertib edilmiş nizama göre hareket etti [29]. Ancak bu arada yapılan kontrolda oymaklardan çok az bir kısmının yerlerinde olduğu görülmüştü: Musacalu oymakları, Kantemir Çepnisi, Saruhan ve Aydın sancakları ile Hüsrev Paşa hanı taraflarında, Beğdili'ye bağlı olan Döger ve Kara-Kocalı, Harbendelü, Çağırganlı, Kara Çeçelü, Sarıcalı, Tacirli, Balabanlı, Doğanlı, Silsüpür Ceridi, Köçekli, Yab-altun, Şerefli oymaklarının Sivas ve Karaman eyaletlerinde, Arşuvanlı, Üstürgânlı, Kürdikânlı, Hacı Kırlı, Çimkanlı, Azmanlı, Osmanlı, Ömerli, Gündeşli, Köçekli, Tacirli oymakları Erzurum Kars ve Çıldır taraflarında bulunuyorlardı [29]. Ayrıca 1711 yıllarında bu tarafa yerleştirilmiş olan Millî oymaklarından Bahaeddinli, Cemaleddinli, Hasanlı, Bindanlı oymakları [30] ile Harbendeli, Badıllı, Mamavî, Bozkoyunlu, Antərli, Koçur Avşarı, Güneş, Ömerli oymaklarıda Diyarbekir, Mardin taraflarında, Kılıçlı, Pirol (Pirdil) Tacirlisi, Bektaşlı oymaklarının da Maraş ve Halep eyaletlerinde olduğu görülmüştü [31]. Bütün bu oymakların yerlerine nakledilmeleri için Rakka valisi Hüseyin Paşa ismi geçen eyalet ve sancakların beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda ve mutasarrıfları ile zincirleme bir iş birliği yaparak iskân nizamını tatbik edebilecekti. Bu hususda kendisine 1730 Şubat tarihli bir emir gönderilmişti [32].

Anadolu eyaleti içinde yapılan yerleştirme de buraya yerleştirilen oymakların toprak ve su ihtiyacı nazarı itibara alındığı için ufak nareketler hariç oymakların toplu halde yerlerini terketmediği görülmüştür [33]. Geç tarihlerde yapılan tahrir ve teftişlerde oymakların arzu edi- en şekilde yerleşmiş olduğu ve iskân nizamına göre çiftçilik yaptığı tespit edilmişti. 1794 ve 1804 yıllarında Karalı ve Sermayeli oymakları ile ilgili toprak davası hariç, diğer oymakların civardaki halk ile hiç bir

26 MAD, nu. 701, s. 5.
27 MAD, nu. 701, s. 4.
28 MAD, nu. 701 s. 6-7.
29 MAD, nu. 534, s. 8-9, 12-13,16; MD, nu. 137. s. 19-20.
30 MD, nu. 127, 275.
31 MAD, nu. 534, s. 8-9, 12-13, 16; MD, nu. 137, s. 19-20.
32 MAD nu., 534, s. 8-9, 12-13, 16; MD, nu. 137, s. 19-20.
33 Ali Emirî ts.- III. Ahmed ks., nu. 13583.

davaları mevcut değildi[34].

Fakat Hama ve Humus taraflarına yerleştirilen oymakların daha 1711 yıllarında arap aşiretlerin'n baskılarına dayanamıyacak durumda olduğu anlaşılıyor[35]. 1720 yıllarında buradaki iskân nizamı kontrol edilerek aksaklıklar giderildi ve tekrar tatbik edildi[36]. Bu sıkı kontrola rağmen 1733 yıllarında bir kısmı sağa sola dağılmış durumda idi[37]. Hükûmet bütün bu aksaklıklara rağmen ısrarla onları yerlerine getirmeğe ve zorla da olsa onları yerlerinde tutmağa gayret etti. Bu hususta ön safta gelen idare âmiri Hama ve Humus sancak beyleri idi[38].

Ayrıca Şam eyaletinde yeni iskân yerleri tespit edilerek arap aşiretlerinin baskısına karşı yeni emniyet noktaları meydana getirmek istendi. Bu yerler münbit fakat sahibleri tarafından terkedildiği için kanuna karşı gelen insanların sığınağı mahiyetinde olan yerlerdi. Meselâ Havran nahiyesi ve Kuneytere tarafları evvelce 300 kadar köye sahib iken 1720 sıralarında 19-20 kadar kalmıştı[39]. Buraya Belih nehri dolayları, Hama, Humus iskânını memur olduğu halde yerlerini bir müddet sonra terkeden oymaklar yerleştirilmesine karar verildi (Eylûl 1720)[40]. Ancak buraya davet edilen oymaklar bir yıl sonra dahi Havran ovasına gelmediler. Bunun üzerine Hükûmet, eğer Havran ovasına gitmedi iseler, Rakka valisi Ali Paşa'nın idaresi altında bulundukları

34 MAD, nu. 7534, s. 105.

35 MAD, nu. 8458, s. 7.

36 MAD, nu. 8458, s. 7; zaman zaman bazı oymak ve obaların yerlerini terkettikleri görülmüştür. 1730 da Harbendelü oymağının bazı mensupları Erzurum ve Çıldır taraflarına kaçarak orada oturmağa başladılar. Fakat az bir müddet sonra orada da kalmalarına izin verilmediği için iskân edildikleri topraklara gönderildiler (MD, nu., 136, s. 50). Hama ve Humus taraflarına yerleştirilmiş olan oymaklar arasında zaman zaman bazı şahıslar şakavet unsuru olarak etrafa zarar verdiler. Humus sancağına yerleştirilen Eymir'in Karagözlü, Çarıklı ve Sincarlı oymaklarına bağlı bazı şahıslar bu şekilde hareket ettikleri için Şam beylerbeyi ve Emir-i hac vezir Abdullah Paşa'ya gereğinin yapılması hususunda 1733 Ekim ayında emir verilmişti (MD, nu., 139, s. 356).

37 MD, nu. 139, s. 356.

38 3 Ocak 1738 tarihinde (Cevdet ts.-Dahiliye ks., nu. 4804).

39 MD, nu., 129, s. 223.

40 Evâhır-ı Zilkade 1132 tarihli hükme göre Harbendelü, Silsüpür Ceridi, Tacirli Köçeklisi, İnallı, Musacalu, Okçu İzzeddinlü ve ona tabi olanlar, Recebli Avşarı, Kılıçlı kürdü, Dulkadırlı İfrazına tabi olanlar, Avşar (Afşar), Anterli, Ömerli, Kızık, Cerid'e tabi olan Yap-altun, Koyun-oğlu, Cihanbeyli'ye tabi كوردحورلى, Cihanbeyli'ye tabi Koçur-zade Koyun-oğlu ve ona tabi olanlar, Azmanlı kürdüne tabi Göçer (?) Elhas Kethüda, Koyun-oğlu İbrahim ve oğlu Çolak Mehmed ve Mustafa oğlu Hüseyin ve onlara tabi olanlar, Çoban-oğlu ve ona bağlı olan kimseler, Recebli Avşarı'na bağlı İmam kulu uşakları gibi oymaklardan ibaretti (MAD, nu. 8458, s. 328-330; MD, nu. 129, s. 348).

yerden kaldırılıp Belih nehri dolaylarına yerleştirilmeleri şeklinde evvelki verilmiş emri tadil etmek zorunda kaldı[41]. Keza Haleb'in çöl tarafında bulunan münbit fakat üzerinde halkın oturmadığı Has dağı'da böyle bir iskân mahalli idi[42]. Buraya önce Reyhanlı oymağı iskân edilecekti[42]. Onun yerleşmiş ve nizam içinde olduğu dikkate alınarak bazı sancaklarda dağınık olan küçük oymaklardan 150 kadar hane iskâna memur oldu[43]. Fakat tayin olunanlar Has dağı ve Telü's- Sultan gibi yerlerin kâfi derecede suyu ve hayvanlarının ihtiyacı olan otlağı olmadığını ileri sürerek itiraz ettiler. Hükûmet onların bu itirazını dikkate almıyarak Haleb valisine verdiği emirde icabında şiddet kullanmasını emretti. Ancak zamanla şimdiye kadar oymakların iskânından elde edilmiş tecrübeyi dikkate alarak gerçeği kabul etmek zorunda kaldı. Zira her ne kadar *kahr u cebr olunsalar dahi adem-i tahammüllerinden nâşi ceste ceste firar eyleyerek az vaktin içinde perâkende ve perişan olup mâl-ı Haremeyn ve Beytü'l-mâl-i müslimîne bu kadar mâlın kesr ü noksanına sebeb olacaktı*[44].

41 MAD, nu. 8458. s. 328; MD, nu. 129, s. 348.

42 MD nu. 129, s. 245.

43 Fakat bu yerleştirileceklerin çoğu vakıf reayası idi. Maraş'a tabi Eshab-ı Kehf vakfı reayasından 50 kadar hanesi olan Kabaklı, Anteb'e bağlı timar reayasından 40-50 hanelik Halilli, İranlı, zeamet reayasından 40-50 kadar hanelik Zeytle (?), timar reayasından 20 hanelik Okçular, Malatya'ya tabi timar reayasından 20 hanelik Mihmatlar, Darende'ye tabi timar reayasından Sofular, 25 hanelik Kara-koyunlu, Darende sâkinlerinden İbrahim isimli şahsın malikâne reayasından İlbasan, Çokşuruk, Kızılca Şadlı, 40-50 hanelik Geygel (گیگل) ve tahminen 150 hane olup eski Darende sakinlerinden Şeyh-oğulları malikânesi olan Dedeşlü oymaklarından ibaretti. Bunlar yazın Anadolu cihetlerinde yaylayıp kışın Haleb taraflarında kışlamakta idiler (MD, nu., 130, s. 58).

44 MD, nu. 130, s, 175-176. Evahır-ı Şevval 1133 .Fakat az sonra bu hükümde tâdilat yapıldı: Evâil-i Zilkade 1133 tarihli tâdilat için bk. MD, nu. 130 s. 178.

SONUÇ

Bu araştırmadan çıkan sonuç şudur:

1691-1696 yılları arasında oymakların hükûmet tarafından iskân vesilesi ile XVII. asırda Osmanlı iskânı siyaseti ortaya konmuştur. Bu siyaset, asrın başlarında mevcut değildi. Uzun harp yıllarının ve bunun sonunda meydana gelen iktisadî darlığın çeşitli halk kütleleri üzerine yaptığı baskı, içtimai dengesizliği doğurmuştur. Bu dengesizlik dolayısile topraklarını terk etmiş başıboş insanlarla, kanunen kendilerine ayrılmış olan yaylak ve kışlak bölgelerinin yetersizliği yüzünden bırakarak batıya göç eden oymaklar, Anadolu ve Kuzey Suriye'de binlerce meskûn yerin harab olmasında büyük rol oynamışlardı. İmparatorluğun toprakları üzerinde kontrolunun kuvvetli olduğu ferah zamanlarda göze çarpmayan bu oymakların yer değiştirmesi durumu, içtimaî buhranlar sonunda ortaya çıkan halk hareketlerine inzimam edince ana topraklarda ziraat gelirinin azalmasına sebeb oldu. Zirai ekonomi üzerine dayanan Osmanlı imparatorluğunun boş yerleri şenlendirmeğe ve yeniden ziraate açmaya gayret edeceği tabii idi. XVII. asır sonlarında acı tecrübelerden dolayı imparatorluk içinde harab ve sahibsiz yerlere oymakların yerleştirilerek oraları yeniden ziraate açmaları şeklinde ortaya çıkan iskân siyaseti bu bakımdan bir dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Zira artık imparatorluk idaresi ana topraklar olarak kabul edilen bu günkü Türkiye sahasını iskân ve boş yerlerin yeniden ziraata açılması ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu, bir bakıma, genişleme devirlerinin aksine *içe dönmüş bir iskân siyasetini* göstermektedir. Fakat, Rakka bölgesindeki Belih nehri boyları, su kifayetsizliği ve arazinin münbit olmaması sebebiyle zamanla geniş otlaklara ihtiyacı olan oymaklar için bir sürgün mahalli haline getirilmiş ve hükûmet yerinde oturmayan oymağı bir nevi tehdit olarak, buraya yerleştirilmek suretile zımnen buradaki iskânın isabetsizliğini kabul etmiş olmakta idi. Osmanlı imparatorluğu sınırlarının gerilemezamanında etraftan göçmen kafilelerinin gelmeğe başlaması bu iskân hareketini müteakip olmuştur ki bu da içe dönmüş iskân siyasetinin başka bir belirtisidir. Bundan sonraki iskânlar artık zorla değil, göçmenlerin arzularına ve hayat şartlarına uygun şekilde yapılmıştır.

EK 1 [MAD, nu. 534, s. 57-59]

Tevâif-i Simek ez kabâil-i arab sâkin-i dûzhâ der kurb-i Rakka ez havâss-ı humâyûn

Cemaat	neferen
Âlbû Assaf, tâbi-i Musa el-Muhammed ve Hüseyin el-Vadî	160
Âlbû Muhammed, tâbi-i Ali el-Ferve ve Osman el-Câbir	300
Âlbû 'Atıyk, tâbi-i Ali le-Muhammed	130
Afadîle, tâbi-i Diyâr el-Gânim	300
Âlbû Hamîs, tâbi-i Ali el-Muhammed	100
el-Gaşşat, tâbi-i Hamidî (?)	130
Âlbû Senâ, tâbi-i Ali Kasım el-Şammarî	90
el-Muheyrık	50
Cabbârîn, tâbi-i Hasan Muhammed	90
Âlbû Râşid, tâbi-i Hamd el-Ezrak	150
Âlbû ? tâbi-i Muhammed	90
Âlbû Ramazan tâbi-i Musa el-Muhammed	70
Âlbû Receb tâbi-i Süleyman el-Ali	100
Âlbû Câbir	50
Âlbû Dıyş, tâbi-i Hamd el-Mevsud	120
Âlbû Hasan tâbi-i Musa el-Assaf	100
Âlbû Batuş tâbi-i Yezdan (?)	150
Hubeyt (Habît)	8
Âlbû Saza (?), tâbi-i Hasan el-Muzaffer	53
Âlbû Hamidî, tâbi-i Hasan el-Bahş ve Abd el-Ganevî	80
Şıbk, tâbi-ı Muhammed el-Nisan (?)	200
Âlbû Tâhir tâbi el-Muheyrî (?)	90
Cervezî tâbi-i Hasan el-Ali	160
el-Aclân	30
Yekûn	2791

Tevâif-i Şâvî ez kabâil-i arab sâkin-i dûzhâ der kurb-i Rakka ez havâss-ı humâyûn

Mükarime	130
Benî Yûsuf	30
Benî Saîd tâbi-i Ubeyd el-Gannâm ve Bâd el-Raşid	300
el-Hassın tâbi-i Ali	40
el-Harrâc, tâbi-i Îsa el-Annâm	40
Âlbû Kuseyr tâbi-i Haysemî	40

el-Acîl, tâbi-i Alî el-Nedî	50
Âlbû Semâvî, tâbi-i Annâm	50
Şammar tâbi-i Hacı	70
el-Mugeylîn	20
el-Hamidî tâbi-i Kara Ali	30
Hûn Ali tâbi-i Mıkday (?)	70
el-Merzu' tâbi-i Osmân	50
el-Muhammedûn	7
Tammah	30
yekûn	1157

Zikr olunan Simek ve Şâvî tâifeleri kadimü'l-eyyam da beynlerinde olan tekâlifin sülüsânun Simek ve sülüs-ı âhârun dahi şâvî üzere sâliyâneleri âdet-i müstemirreleri olup bade'l-yevm vaki olan tekâlifi dahi ke'l-evvel sülüsân ve sülüs üzere olmağa tarafeynin rızalarile işbu mahalle kayd ve şerh verilmiştir.

Hâric ez-defter

el-Murekkuş, tâbi-i Mer'î	30
el-Mukârıf, tâbi-i Alî el-Ubeyd	20

ez-Reayâ-yı Benî Rebîa

Âlbû Hırade tâbi Kasım el-Musa	100
el-Kalş (?), tâbi-i Gannâm el-Diyab	60

Tâife-i merkumeler Rakka civarında vaki olan büklerde sâkin ve mütemekkin olmağla zıraat ve hıraset eyledükleri araziden hasıl olan mahsulâtların sâirleri gibi taraf-ı mîrîlerini edâ edüp resm-i raiyyetlerün mîr-i aşiretlerine vermek üzere defterе kayd ve şerh verilmiştir.

Nahiye-i Balis sancağı reayasıdır

Benî Cemil, tâbi-i Süleyman el-Annak (?)	80
Tamâlığa tâbi-i Hamîs el-Musa ve Abdullah el-Süleyman	100

mezburlar Balis sancağında ve havasında zıraat etmelerile resm-i raiyyetlerin ve mahsullerin Balis sancağına mutasarrıf olanlara verürler.

Nahiye-i Ca'ber der liva-i Rakka ez havâss-ı mîrmîrân-ı Rakka

rüsûmât-ı bennâk ve mücerred ve âdet-i ağnam ve resm-i cerîr-i dolab ez yed-i cemaat-ı Benî Useyd maa Benî Muhammed tâbi-i mezbûr der karye-i Sûmen (?) gayri ve mahsulât-ı sayfî ve senevî an mucib-i defter-i 'atîk

fî sene guruş-ı esedî 400

ber-vech-i maktu' yalnız dörtyüz guruştur.

Cemaat-ı mezbure Benî Useydi'in yedlerinde ve halâ taht-ı tasarruflarında olan bükler

Kış ovası bükü, Murad kenarı bükü, Tutlu-bıçak bükü, el-Heme bükü, Mengli (?) bükü, Sandallı bükü.

EK 2 [MAD, nu. 9484 s. 49-50]

Der-ı devlet-ı mekine arz-ı daîî kemine oldur ki Mamalu kabilesinin Hama'ya me'mur olan tâifesinden ma'adasın Bozok sancağının harabelerine iskân olunmak babında halâ eşkıya teftişine me'mur buyurulan saadetlü Yusuf Paşa veffekullah-ı ma yeşâ hazretlerine ve bu hakire hitaben fermân-ı şerif-i vacibü'l-ıtaa vârid olup inşaallah kabile-i mezbur cemaatı an asl bedel-i nüzul ve bedel-i 'avârız mukabelesinde maktu'ları olan 2500 guruşu senevî eda ve baʿdeʿl-yevm vâki isâbet eden bedel-i nüzül ve 'avârızı dahi ahâli-i vilâyet ile maan çeküp ve 'öşürlerin mîriye verüp cemî şurut ve lüzumu ve müteahhid oldukları nezirleri üzere sancağ-ı mezburda vâki harabe yerlere ve memerrü'n-nâs olan muhûf ve muhatara derbendlere tarafeynin râzi [ve] şâkir oldukları halde a'yan ve ahali-i vilâyet ve mübaşir-i merkum ma'rifetlerile iskânı kabul edüp istilâ eden türedi ve ekrad eşkıyasından sancağ-ı mezburu hıfz-[u] hırasete dahi sa' y-ı belgleri olup ve lâkin yine a'yân ve ahâli-i vilâyet ma'rifetlerile vilâyetli ile maan Bozok sancağında vâki Akdağ nam yaylağa mevâşilerile ancak râ'leri elli altmış gün mikdarı çıkup kendileri mütemekkin oldukları mahallerde karar-dâde olup ve minvâl-i muharrer üzere mezburlara ta'yin ve münasip görülen harabe ve derbendler defter olunup Baş Muhasebeye kayd olunmak ricasına bi'l-iltimas 'arz u i'lâm olundu bâki ferman der 'adl-i ünvanındur. Hurrire fî Evâhır-ı Rebîü'l-ulâ sene semane ve miete ve elf

Ezʿafu'l-'îbâd
Ebu Bekir el-Kâdi be-kada-i
Bozok el-me'mur be-umur-i iskân

İNDEKS

A

Şahıs Adları

Abdülhalim b. Esseyid Hacı Hüseyin, 36.
Abdullah Efendi. Tokad Kadısı, 79, 81.
Abdullah Paşa, Şam Beylerbeyi, 94,
Ahmed II, 4.
Ahmed Efendi, 73.
Ahmed Paşa, Rakka Valisi, 89,
Ahmed Paşa, Vezir, Bağdad Valisi, 69
Ahmed Refik, 69, 76.
Akbaş Bölükbaşı, 8.
Ali Paşa, Rakka Valisi, 94.
Ali Paşa, Adana Beylerbeyi, 78.
Ali Kethüda, 57.
Amca-zade Hüseyin Paşa, Sadrazam, 7.
Arseniya Çarnoyeviç, Sırp patriği, **31**.
Arslan, Maraş Beylerbeyi, 78.
Askerî Mîrza, 83.
Barkan, Ömer Lûtfi, 27.
Bayındır Hacı Ahmed Kethüda, 57.
Bayındır Rüstem Kethüda, 57.
Bayındır Ramazan. 57.
Bayezid Kethüda, 57.
Bektaş Bey, Mamalı oymak Beyi, 82.
Bektaş Bey, 90.
Bitlis Hanı, 9.
Boz oğlan, 9.
Budala, halk şâiri, 60
Büyük Cafer Paşa, 9.
Cabbar oğlu Ahmed, Mamalı oymakları voyvodası, 18.
Cerid-oğlu, 9.
Çeşmi siyah Mustafa. 74.
Çolak Mehmed, 94
Dedem-oğlu, halk şâiri, 59.
Derviş Kethüda, 64.
Durdu Kethüda, 65.
Dursun Mehmed Paşa, Sivas Beylerbeyi, 80.
Ebu Bekir Efendi, Bozok Kadısı ve iskân memuru, 80, 99.
Ebu Bekir Efendi, Budak-Özü Kadısı, 81.
Elhac Ali Paşa, vezîr, Anadolu Beylerbeyisi, 73,74.
Elvend Sultan Kethüda, 57.
Erdoğdu, 66.
Evliya Çelebi, 34, 39, 41, 43, 75.
Fazıl Mustafa Paşa bk. Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa.
Ferruh Kethüda, 72
Firuz Kethüda, Bozkoyunlu, 57.
Firuz-oğlu Kenan Bey, İskân-başı, 50.
Firuz-oğlu Şahin Bey, İskân-başı, 50.
Gedik Mehmed Paşa, Sivas Beylerbeyi, 9.
Genç Mehmed Paşa, 82.
Genç Mehmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi, 70, 71, 88.
Göçer Elhas Kethüda, 94.
Hacı İvaz, 90.
Hacı Mustafa, 90.
Hâmid Efendi, Kadıasker, 2.
Hüseyin Efendi, Defterdar-ı şıkk-ı evvel, 2.
Hüseyin Paşa, Rakka Beylerbeyi, 80, 93.
Hüseyin Abbas, Çöl Hakimi, 51.
İbrahim, 95.
İbrahim Paşa, Vezir-i âzâm, 2.
İbrahim, İfraz-ı Dulkadirli Voyvodası, 76.
İdris Kethüda, 64.
İlbeyli Halil Bey, 55, 61, 62.
İnal, Nâil, 51.
İnalcık, Halil, 27.
İsa Kethüda, 57.
İsmail Ağa, Hama ve Humus Voyvodası, 65, 66
İsmail Kethüda, 14.
İsmail Paşa, 76, 77.
İvaz Kethüda, 70, 72.
Kadı-oğlu, 60.

Kadı-zâde Hüseyin Paşa, 56, **61**, 80, 88, 93.
Kadı-oğlu Yusuf Paşa, 63.
Kara Ali Efendi, 37.
Kara Mehmed Bölük-başı, 8.
Karpos, **5**.
Kâtib Çelebi, 34, 42, 75.
Kaymakam Paşa. 2
Kemankeş Ahmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi, 26.
Kenan Bey, Bozkoyunlu, 55
Kitiş-oğlu Ebu Bekir, 70.
Kitiş-oğlu Veli Ağa, 70.
Koca Yusuf Paşa, 61.
Koçi Bey, 42.
Koyun-oğlu İbrahim, 90, 94.
Köprülüler, 7.
Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa, 1, 3, 4, 5, 26, 31, 44.
Kör Şaban Ağa, Gümrük Emini, 2.
Köse Kethüda, 66.
Kurd Bey, Bozkoyunlu, 55.
Küpeli Hasan, 49.
Leopold, Avusturya İmparatoru, 31.
Mahmud, Mamalı oymağına mensub, 82.
Meharim Kethüda, 66.
Mehmed IV, 1.
Mehmed, Süleyman Hacılı'ya mensup, 34.
Mehmed Efendi, Tersane Emini, 2.
Mehmed Efendi, Baş Defterdar, 77.
Mehmed Kethüda, 82.
Mehmed Nâsır, İmam, 54.
Mehmed Paşa, Vezir Anadolu müfettişi, 81.
Melek Ahmed Paşa, 39.
Mezomorta Hacı Hüseyin Paşa, Kapudan-ı Derya, 6.
Mîr Hac, 57.
Mirza, Anteb sancak beyi, 78.
Murad IV, 42.
Murad-oğlu, Kızıllı oymağından, 76.
Mustafa II, 6.
Mustafa, Dergâh-ı Âli Kapucu başısı, 81.
Mustafa oğlu Hüseyin, 94.
Mustafa Kethüda, 64.
Nasuh Paşa, Aydın muhassılı, 35, 84.
Nasuh Paşa, Şam Beylerbeyi, Emîr-i Hac, 36.
Norman N. Lewis, 32.
Osman Kethüda, 68.
Osman Paşa ,Ömer Paşa-zade, 85.
Ömer Kethüda, 57.
Ömer, Mamalı oymak beyinin oğlu, 82.
Ömer Paşa, Çorum Sancak beyi, 85.
Ömer, Sorgun Kadısı, 81.
Papa, 1.
Pehlivan-oğlu İsmail Bey, Türkmen Ağası, 90.
Philip K. Hitti, 63.
Pir Ahmed, 57.
Receb, 73.
Receb-oğlu Halil Bey, Sis sancak beyi, 56.
Rişvan-oğlu Halil Bey, 90,
Rişvan-zade İbrahim, 35.
Russell, A., 36.
Selim III, 60.
Selim Giray, Kırım hanı, 5,
Solak Mehmed, 83.
Su, Kâmil, 22.
Süleyman II, 1.
Süleyman Bey, İfraz-ı Dulkadırlı Voyvodası, 89.
Süleyman Paşa, Rakka beylerbeyi, 93.
Şahin Bey, Bozkoyunlu oymak beyi, 55.
Şahin Bey, İlbeyli, 90.
Şahin Mehmed Paşa, 76.
Şahin Mustafa, 69.
Şerefli Sultan Kethüda, 64, 67,
Şeyh Cenâb-ı Harranî, 54, 59.
Şeyh Tâhir, 54.
Tayfur Kethüda, 57.
Uşşakî Hüseyin Ağa, 69, 70, 71, 72.
Ümmî Sultan, 15.
Üveys, müderris, 37.
Yadigâr-oğlu bölükbaşı, 8.
Yakub Bey-oğlu Halil Bey, 49.
Yakub Kethüda, 82.
Yavuz Sultan Selim, 26.
Yeğen Mehmed Ağa, Dergâh-ı Âli kapucu başısı, 75.
Yeğen Osman bölükbaşı, 8. 9.
Yeğen Osman Paşa, 8, **9**.
Yusuf Ağa, Kapucu başı, 77.
Yusuf Ağa, Darü's-saade Ağası, 2.
Yusuf Ağa, İfraz-ı Dulkadirli Voyvodası, 18.
Yusuf Bey, iskân başı, 50.
Yusuf Paşa, Anadolu müfettişi, 61, 80, 89, 90, 99.

Yer, Siyasî teşekkül ve idarî bölüm adları

Abbasiye mezraası, 64.
Abguru'l-Havle, 67.
Abıl, 64.
Abid, 61.
Adana, 6, 17, 36, 37, 56, 68, 75, 78, 91.
Adana eyâleti, 43, 90.
Adana sancağı, 19, 75.
Afyon, 16, 17.
Ağça kale, bk. Akçakale
Ağıl, 59.
Ahmed viranı, 59.
Akakir mezraası, 67.
Akça, 71, 73.
Akça-ağıl, 83.
Akça-han, 59.
Akça kale. 47, 56, 59, 60.
Akça pınar yaylağı, Balıkesir civarında, 38.
Akçin, 73.
Akdağ, 79, 81, 82, 84.
Akdağ kazası, 43.
Akdağ yaylağı, 99.
Akkoyunlu devleti, 12.
Akpınar, 62.
Akrep, 65.
Aksaray kazası, 36.
Akşehir sancağı, 80.
Aktepe, 59, 90.
Akyol, 91.
Ala-baş mezraası, 62.
Ala-çayır, 72.
Alaça-atlı, 71.
Alaca han, 15, 40, 91.
Alaca han derbendi, 45.
Aladağ, 34.
Alâiye kazası, 16.
Alara kalesi, 3.
Altı-göz, 82.
Altun köprü, 91.
Amasya, 15, 19, 85.
Amasya sancağı, 80.
Âmid, 72.
Amik gölü, 68.
Amik ovası, 90.
Anadolu, 3, 5, 8, 9, 16, 17, 26, 30, 34, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 56, 69, 76, 88, 91, 92, 96.
Anadolu beylikleri, 12.
Anadolu eyâleti, 19, 27, 38, 46, 48, 50, **68**, 86, 88, 89, 93.
Anavarza, **78**.
Andırın, 91.
Ane, 43.
Ankara, 14, 15, 16, 17.
Ankara sancağı, 57.
Antakya, 40, 45, 90.
Antakya kazası, 68.
Antep, 6, 40, 61, 89, 90, 95.
Aparus, 62.
Arap ülkeleri, 34, 63.
Arabistan, 43.
Arab Şuyuh, 68.
ارەصیف nehri, 58.
Arcun, 65.
Arnavutluk, 27.
Arpacılar köyü, Yund dağı nahiyesinde, 35.
Arslan taş, 59.
Arslanlı bel, 90, 91.
Atıyk nehri, 58.
Avdan, 72.
Avusturya, 1, 32.
A'vec, 64.
Ayas, 86, 91.
Ayas kazası, 43, 45, 48, 50, 75, 76, 78.
Aydın, 14, 16, 68.
Aydın sancağı, 24, 93.
Aygır dorucu, 59.
Ayıntab, bk. Antep.
Aynaroz, bk. Ayn-ı Rîz.
Aynı'l -Akl, 62.
Ayn-ı Cemîl, 62.
Ayn-ı Cüdeyr, 64.
Ayn-ı Rîz, 47, 56, **88**.
Ayyaşe, 62.
Azak, 6.
Azaz, 56, 90.
Azaz kazası, 35, 68, 69.
Aziz, 62.

Bâb kasabası, 41, 43.
Bâb-ı Leylûm, 62.
Babcığaz (باجغاز), 62.
Bademli, 73.
Bağdad, 25.
Bağdad viranı, 60.
Bağırsak, 91.
Bağras, 68.
Bağras nahiyesi, 45, 91.
Bahçecik, 91.
Bahşâyiş, 71.
Bakdi (?) köyü, Demir-hisar kazasına tabî, 35.
Balkan, 72.
Balıkesir sancağı, 69.
Bâlis, 43.
Bâlis sancağı nahiyesi, 43, 58, 98.
Baltacık, 62.
Balurne, 62.
Bambol, 72, 73.
Banat, 1.
Barin nahiyesi, 43, 65, 66, 67.
Baş-pınar yaylağı, 38.
Baş-viran, 60.
Bayburd, 16.
Bayburd kazası, 19.
Bayıcı, 62.
Bedâris, 65.
Behısnı, 49, 56.
Belgrad, 1, 4, 5, 7, 31.
Belih nehri, 43, 47, 49, 53, **54**, 55, 56, **67**, **68** 59, 79, 81, 86, 87, 88, **89**, **92**, **95**, 96.
Belucek (?) bostanı harabesi, 83.
Bender, 17.
Benefşe, 62.
Berendi, 50, **75**, 86, 91.
Berendi kazası, 43, 45, 48, 75, 76, 78.
Berziği, 72.
Beş Cevze, 62.
Beşemeş mezraası, 67.
Beşik derbendi, 83.
Beşik tepe (Kantara), 61.
Beşir, 72.
Beticek-oluk yaylağı, Balikesir civarında, 38.
Bettîn, 65.
Beylerbeyi (Beğlerbeği), 62.
Birecik, 45, 89, 91.
Bitlis, 17.
Boğazlıyan, 81, 84.
Bolu, 9, 17.
Bolvadin, 34.
Bosna, 1.
Boyâbad ma' Yörükân kazası, 19.
Boz-âbâd nahiyesi, 43, 60.
Boz-Doğan kazası, 19.
Boz-Doruç, 60.
Bozkır, 34.
Bozkış, 19.
Bozok, 15, 81, 84, 87, 93.
Bozok sancağı, 19, 40, 43, 50, 54, 78, 79, 80, 82, 84, 86.
Buca kazası, 73.
Budaklı, 71, 73.
Budak-özü, 83, 84.
Budak-özü kazası, 43.
Budin, 1, 32.
Buksene (?), 62.
Bulgaristan, 1, 17.
Bulos, 67.
Burak, 62.
Buran, 52.
Burçhan, 62.
Bursa, 43.
Büyük sıçan şehri (?), 59.
Büyük Şürce mezraası, 62.
Büyük Vakf (Vukûf), 1.
Cadı, 72.
Canbay mezraası, 62.
Canik, 15.
Cebel-i Sincar, 39.
Cedîd nehri, 58.
Cedrîn köyü, 65.
Celâvend kuyusu, 60.
Cemşî 59.
Cerid obalı, 82.
Ceyhan nehri, 22, 75, 77.
Circise, 66.
Cisr-i Murad Paşa Derbendi bk. Murad Paşa köprüsü derbendi.
Collab nehri, 56, **59**, 88.
Cudi, 72.
Cunbut, 51.
Curcur, 83.
Cusiye, 65.
Cusiyetü'l-Atik, 65.

Çakrı, 62.
Çalışır (?) köyü. 35.
Çanakcı kalesi, 33.
Çanakcı nehri bk. Salihiyye
Çankırı sancağı, 57.
Çapalı, 71,
Çardak, 71.
Çar-melik derbendi, 45, 60, 91, 93.
Çatal tepe, 59.
Çepni, 82.
Çepni-i Çunkar kazası, 19.
Çeşmecik, 62.
Çıldır, 92, 93, 94.
Çınar deresi mezraası, 82.
Çitili nahiyesi, 48, 59.
Çorum, 15, 16, 82.
Çorum sancağı, 17, 19.
Çöğür döğen, 83.
Çöl âbâd, 43.
Çölâbâd nahiyesi, 69, 72, 73, 74.
Çördük, 61.
Çukur Doruç, 59.
Çukur ova, 22, 33, 34, 78, 87, 89.
Çukur viran, 62.
Çukur yurd yaylağı, 38.
Çürük su, 73.
Dahbe nehri, 58.
Dahşiş, 67.
Dalmaçya, 1.
Danişmendlü, 36, 73.
Darende 42, 95.
Darıcı derbendi, 82, 83.
Dârü'l-Kebir, 64.
Davud Veli mezraası, 83.
Dazkırı, 43, 73.
Dazkırı nahiyesi, 69, 73.
Debs nehri, 58.
Degecek (?), 62.
Değirmen köyü, 54.
Değnecik, 71.
Delice çayı, 82.
Delifer, 61.
Delikli taş köyü, 54.
Deliler, 71.
Demirkapı, 43, 69, 75.
Denizli mezraası, 62.
Derecikli, 83.
Deşşariye (Dussariye), 64.
Deve mağarası (Kışla), 61.
Deviya, 65.
Deyr-i Bahra, 64.
Deyr-i Ba lba (Ba'alba) mezraası, 64.
Deyr-i Elbistan 62.
دير, 65.
Deyr-i Makşemîn, 65, 66.
Deyr-i Ma'la, 64.
Deyr-i Ömer, 64.
Deyr-i Rahabbe (Rahbe), 51.
Deyr-i Zor, 16.
Diblos, 65.
Dîre mezraası, 55.
Dîve (?), 61.
Divriği, 15.
Diyarbekir, 6, 16, 38, 43, 93.
Diyarbekir eyâleti, 17, 42.
Doğan hisarı, 36.
Doğanlı, 73.
Doğanlıca, 62.
Dombay, 71.
Don Ali, 59.
Dor Yurt yaylağı, 38.
Dülkadırlı ili, 16.
Düveyr, 65.
Düveyrî, 62.
Ebu Cude, 62.
Ebu Cürde bükü, 62.
Ebu Derdâ, 62.
Ebu Halta, 62.
Ebu Kalak, 61.
Ebu Mürce mezraası, 62.
Ebu Rakka, 58.
Ebu Şıtta, 62.
Ege denizi, 1.
Eğerci öyüğü, 72.
Eğri köy, 35.
Eğri Palanka, 5.
Eğri Sarı yaylağı, 38.
Ekmam mezraası. 64.
Ekrad-ı Lek kazası, 19.
El-As nehri, 58.
Elbistan, 15 49, 56.
Elbistan kazası, 19.
Elbistan sahrası, 91.
Eldere, 71.
Elifeler, 73.
Elma hacılı, 83.

Elmalı nahiyesi, 34.
Emirler, 72.
Emlâk, 81, 83.
Emlâk kazası, 43.
Engerek, 71, 74.
Ergenlü, 71, 73.
Erceze, 65.
Erdemli köyü, 34.
Ergani kazası, 25.
Ergani madeni, 25.
Ergani nahiyesi, 57.
Erzurum, 16, 38, 42, 63, 93, 94.
Esah, 75.
Eski Harran, 59.
Eski il kazası, 16, 19.
Eski kışla 83.
Eski köy, 71.
Esmer, 59.
Eşiklü mezraası, 83.
Evciler, 73.
Eyvad Hacılu, 82.
Fatma Halil mezraası, 52.
Fetehna, 62.
Filon (Feylon?), 61.
Fırat nehri, 11, 17, 43, 53, 58, 62, 90, 91.
Firuz, 40.
Ganname mezraası, 62.
Gaziantep vilâyeti, 63.
Gedük, 60.
Genceli, 73.
Gerger kazası, 36.
Gerger yaylağı, 82.
Geyikler kazası, 43, 68, 71, 74.
Göbekler (Göbekli), 60.
Göçerlü, 73.
Göğerli (Göçerlü), 73.
Göktepe, 59.
Gökce Doruç, 59.
Gökçeli, 71.
Göksun yaylağı, 91.
Gölpınar, 59.
Gölpınar (Abdi şeyh) mezraası, 61.
Gölpınar köyü, Menbiç nahiyesinde, 55.
Göynük, 49, 56.
Güneş viranı, 62.
Güney ağıl, 72.
Güney viranı (Kötü veren?), 60.
Gürpınar, 59.
Güskerli, 82.
Güvercinlik kalesi, 33.
Güvercinlik, 77.
Güzel-hisar nahiyesi, 34.
Hacer höyüğü, 71.
Hacı Alaeddin-oğlu köyü, 34.
Hacılar viranı, 83.
Haleb, 6, 36, 40, 41, 42, 51, 56, 58, 61, 68, 90, 95.
Haleb eyâleti, 42, 43, 51, 53, 54, 55, 61, 63, 90, 93.
Haleb köy, 35.
Haleb-Sacur, 62.
Haleb Türkmenleri kazası, 19, 20.
Halısad nehri bk. Dahbe.
Halil bey viranı, 62.
Halil-oğlu, 62.
Hallaclu, 72.
Halsa, 62.
Hama, 20, 66, 67, 78, 82, 33, 91, 94.
Hama kazası, 36.
Hama sancağı, 43, 46, 48, 53, 63, 65, 66, 67, 80, 86, 87, 91.
Hamid sancağı 43, 71.
Hammam mezraası, 62, 65.
Hammam nehri, 58.
Hamza beyli, 83.
Hamza viran, 73.
Han-ı cedîd derbendi, 45.
Hare, 62.
Harîbetü'l-Far mezraası, 64.
Harîme nehri bk. Huneyze.
Harmanlık, 60.
Harran, 43, 54, 59, 92.
Harran burcu köyü, 24, 59.
Harran kalesi, 59.
Harran nahiyesi, 43, 54, 57, **59**.
Haruniye, 62.
Has dağı, **95**.
Hasan köyü, 59.
Hasan Çelebi derbendi, 45.
Hassad (?) mezraası, 64.
Hatay, 34.
Havran nahiyesi, **94**.
Haydar Baba, 72.
Haydarlı, 72.
Haydarlı, 36.
Haymana, 21.
Hemran, 62.
Hersun mezraası, 66.

Heykel mezraası, 64.
Hındî, 62.
Hınta bükü, 61.
Hısnu'l-Ekrad kazası, 64.
Hısn-ı Mansur (Adıyaman), 35, 37, 40, 49, 56.
Hîşe bend, 58.
Hıyabendî nehri, 58.
Hobyarlu 36.
Honas, 43.
Honas nahiyesi, 69, 72.
Horyüz mezraası, 61.
Hoyran, 34.
Hozman pınarı, 83.
Höyük, 62.
Höyükler, 60.
Hudeyde mezraası, 64.
Hudı, 91.
Humus, 20, 36, 66, 67, 78, 88, 91, 94.
Humus sancağı, 43, 46, 48, 53, 63, 65, 68, 86, 87, 91.
Huneyze nehri, 58.
Hureybe, 67.
Hureyme, nehri, 58.
Huşaşir, 36.
Huveyse mezraası, 67.
Hüsrev paşa hanı, 93.
Irak, 16.
Irlu (Erlu) mezraası, 61.
Isneyn ovası, 89.
İsneyn pazarı, 22, 77.
İbradı, 34.
İbrik, 73.
İçel, 17, 29, 33, 34.
İki Doruç, 60.
İkizce, 62.
İlce-Anlu, 83.
İl-hanı mezraası, 60.
İl-pınarı, 72.
İlyas bey mezraası, 62.
İmanlı-ı Kebir, 71.
İmanlı-ı Sagir, 71.
İnallu kazası, 19.
İpek, 9, 31.
İran, 20.
İsa Fakılı, 82.
İshaklı, 34.
İskenderun, 15, 45.
İsmail Öyüğü, 73.
İstanbul, 4, 17, 37, 56, 71.
İtafî, 62.
İzmir, 69.
İzoli, 34.
Kaab değirmeni, 60.
Kaab viran, 61.
Kabaniklü, 82.
Kaba-sakal (?) nehri, 58.
Kadılar, 72.
Kadın-öyüğü, 72.
Kadirli kuyusu, 62.
كاغدنى, 66.
Kalecik, 61.
Kalenk (Kalecik), 52.
Kalkum, 62.
Kalkumıyye mezraası, 67.
Kanak, 82.
Kanberli mezraası 82, 83.
Kandvar, 62.
Kangal, 91.
Kangal kazası, 15.
Kanlı-bel, 91.
Karalar, 73.
Kara-ağaç, 73.
Kara-Bedirli ,71.
Karaca-dağ, 74.
Karacalı mezraası, 82.
Karaca şehir, 82.
Karaca viran, 60, 61, 62.
Karacalı derbend, 69.
Kara Halilli, 72.
Kara Hisar, 26.
Kara Hisar sancağı, 9.
Kara Hisar-ı Sahib sancağı, 43, 71, 72.
Kara İsa, 34.
Kara İsalı kazası, 19.
Kara Koyunlu, 82.
Kara Kuyu, 71, 72.
Karaman, 34, 40, 69.
Karaman eyaleti, 16, 19, 38, 93.
Karaman ili, 21.
Kara Melek, 34.
Kara Mort derbendi, 45.
Kara Mort hanı, 91.
Karangı (قرمق), 83, 84.
Kara-pınar yaylağı, 38.
Kara su, 82.
Kara taş mezraası, 62.

Kara yel, 38.
Karlofça, 7.
Karlun mezraası, 83.
Kars, 15, 92, 93.
Kars-ı Maraş, 17, 91.
Kartal, 9.
Kaş nahiyesi, 34.
Katranlı, 91.
Kavak, 18.
Kavuşma, 59.
Kayalı-göl yaylağı, 38.
Kayseri, 16, 21, 82.
Kazgan pınarı, 72.
Kazıklı mezraası, 59.
Kazık tepe, 59.
Kebenek bükü, 62.
Kebe-oğlu, 62.
Keberlü, 59.
Keçiborlu kazası, 43.
Keçiborlu nahiyesi, 69, 71.
Keçi-kıran, 59.
Kefercili, 64.
Keferdiz nahiyesi, 40.
Kefr-i Abdi, 64, 65.
Kefr-i Amir, 66.
Kefr Aya, 64.
Kefr Begiş, 64.
Kefr-i Bidos, 64.
Kefr-i Hatme, 65.
Kefr-i Kan (Nan), 64.
Kefr-i Mekin, 66.
Kefr-i Sacur Arkı, 61.
Kefr-i Sale, 62.
Kelkik nahiyesi, 73.
Kem'a (Kemam) mezraası, 64.
Kemah, 63.
Keme tepesi, 59.
Kersentaş, 61.
Kesik, 61.
Kesik köprü derbendi, 45.
Keskin, 57.
Keskin kazası, 16.
Kestel nahiyesi, 34.
Kevakir (Akakir), 66.
Kıbrıs, 28.
Kılcan, 19.
Kılıç-viran, 60.
Kımıllık, 73.
Kınık kazası, 43, 48, **75**, 76, 78.
Kıntaş, 72.
Kırıklar, 73.
Kırmıklı, 59.
Kırşehir, 85, 93.
Kırşehir sancağı, 80.
Kışla, 72.
Kıydu, 59.
Kızancık, 71.
Kızıl-koçlu, 81.
Kız-kapan, 73.
Kızık, 71.
Kızıl-çamlık, 71.
Kızıl-Dorüç, 60.
Kızıl-Humeyra, 59.
Kızıl-kaya, 34.
Kızıl-Mağara mezraası, 62.
Kızıl-pınar yaylağı, 38.
Kızıl-viran, 35.
Kızılca, 53.
Kızılca köy, 71, 73.
Kızılca-çamlık, 72.
Kızıllı, 72.
Kilis, 17, 35, 41, 42, 61, 76, 90.
Kireştaş, 60.
Kobun (Koyun), 62.
Koç-hisar, 40.
Kolancık, 74.
Komanova, 5.
كون mezraası, 65.
Konya ovası, 16.
Konya, 60.
Kozan, 15, 59.
Köllü, 62,
Köprücük mezraası, 59.
Köprülü, 60.
Kör Höyük, 62.
Köyceğiz nahiyesi, 34.
Kratova, 5.
Kubab, 6.
Kundbâd (Kümbet), 60.
Kuneytere, 94.
Kurt-kulağı, 22, 75, 76, 77, 91.
Kurt-kulağı derbendi, 45.

Kurt tepesi, 59.
Kurtman, 65.
Kuruca bük, 62.
Kuruçay nahiyesi, 38.
Kusay'iyye, 66.
Kuseyru'l-Hama, 64.
Kuşadası, 69.
Kuteyte (Üç kaya), 62.
Kuyucak mezraası, 83.
Kuyu-köy, 71.
Kuyumcu, 62.
Küçük Collab mezraası, 59.
Küçük Halil, 62.
Küçük Kırım, 82.
Küçük Şürce mezraası, 62.
Künbed mezraası, 82.
Körekçiler, 72.
Kütahya, 16, 17,25, 26.
Kütahya, eyâleti, 43, 54.
Kütahya sancağı, 19.
Lübnan, 63.
Lülücek, 62.
Maaretü'n-Numan kazası, 36.
Maar Taab, 65.
Macaristan, 1, 31.
Madenler, 73.
Mağara (Magara), 59.
Mağaracık, 60, 61.
Makedonya, 9, 27.
Malatya, 6, 37, 49, 56, 90, 95.
Malatya ovası, 91.
Malatya sancağı, 17.
Malkara, 18.
Manavgat, 34.
Mancınık, 15.
Mani sasancağı, 34.
Maraş, 15, 22, 37, 40, 41, 78, 87, 91, 92, 95.
Maraş eyaleti, 93.
Maraş köprüsü, 91.
Maraş sancağı,40, 75,77.
Mardin, 6, 16, 39, 93.
Makilü (Mikilü), 91.
Melheme, 62.
Melkış, 60.
Memalik-i Osmaniye, bk. Osmanlı ülkeleri
Menagı (مناغى), 59.
Menbiç nahiyesi, 43, 53, 59, **61**, 90.
Merc-i Amr, 61.
Merc-i Âmir, Menbiç nahiyesinde, 55.
Mercü'd-Dâr mezraası, 66
Meriç nehri havzası, 27.
Merkebci, 72.
Mersin-oğlu köyü, 34.
Mescidli yurt yaylağı, 38.
Meskene, 64.
Mesra (Mueysere), 64
Mezîd-oğlu köyü, 34.
Mı'an (Mağan), 64.
Mihribân, 62.
Mîr Azim, 62.
Miruce mezraası, 64.
Mirve (Mürün), 71.
Misis, 75.
Misis derbendi, 45.
Misis nahiyesi, 43.
Mora, 1.
Morova, 32.
Mubarekiyye, 64.
Mukaddes ittifak, 1.
Murad Paşa köprüsü, 90.
Murad Paşa köprüsü derbendi, 68.
Musul, 42.
Mut, 34.
Mülk kuyusu (Mülk veran), 50.
Münbiç bk. Menbiç
Naim-oğlu mezraası, 62.
Nasırıyetü'l-Kıblıyye mezraası, 67.
نجدلك, 52.
Necid, 43,
Nevşehir, 69.
Nisaf, 35
Niş, 4, 5, 31, 32.
Nukeyre, 64.
Nurkas, 72.
Nur yaylağı, 34.
Nusretli. **85**.
Oğlan (Oğlak) dorucu, 59.
Okçular, 71, 72, 74.
Orta-viran, 60.
Ortakça, 71.
Orula, bk. Urla.
Osmanlı Devleti, 1, 32.
Osmanlı hükûmeti, 11.
Osmanlı İmparatorluğu, 5, 11, 19, 29, 32,96.
Osmanlı ülkeleri, 23, 42.

Ostrogon, 31, 82.
Oynadan, 82.
Öküz öldüren (Tel Harman), 62.
Öküz- viran, 73.
Ölü Dorucu, 59.
Ömer köyü, 69.
Öz-çayır, 72.
Özer, 32.
Özerlik, 60.
Paşa livası, 27.
Payas, 37, 75.
Payas nahiyesi, 43.
Payas pazarı, 77.
Pazarcık, 91.
Pazarcık nahiyesi, 40.
Penecik, 62.
Pınar-başı, 73.
Pınar-başı nahiyesi, 43, 69, 71.
Pomoravlye, 32.
Porsama, 71.
Porsuk, 62.
Priştine, 31, 32.
Prizren, 31.
Rakka, 37, 40, 41, 49, 51, 56, 57, 58, 59, 60, 73, 76, 78, 79, 80, 81, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96,
Rakka eyâleti, 20, 43, 47, 49, 50, 51, 53. 54, 55, 56, 61, 63, 73, 77, 84.
Ramazanlı ili, 16.
Ramazan-oğlu yaylağı, 34.
Recebli, 73.
Remman nehri, 58.
Resmü'l-Kayyar (?), 65.
Rodos, 28.
Rubah, 65.
Rum eyâleti, 38, 69.
Rumeli, 3, 4, 8, 9, 12, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 30, 69.
Saadiyun, 62.
Sacur nehri, 61, 62.
Sadı, 62.
Saguna (Taguna) mezraası, 65.
Saidli, 72.
Saint Andra, 32.
Sakız adası, 6.
Salihiyye nehri, 58.
Salihler, 73.
Samsun, 16.
Sandıklı, 43, 56, 72.
Sandıklı nahiyesi, 69.
Saraycık, 91.
Sarı-bend, Belih nehri civarında, 54.
Sarı-çam kazası, 75.
Sarı-kamış, 59.
Sarı-Veli yaylağı, 38.
Saruhan, 25, 69.
Saruhan sancağı, 93.
Sarvanlı kalesi, 33.
Sava, 31.
Savaş tepesi mezraası, 59.
Sayaca, 62.
Sayda eyâleti, 90.
Sayene, 32.
Sayyad, 72.
Sehlân bendi, 58.
Seksen viranı, 59.
Selemiyye sancağı, 51.
Selendi sancağı, 40.
Seyyid köyü, Harran civarında, 54.
Seyyidli, 71.
Sıçan nehri, 58, 59.
Sığacık nahiyesi, 34.
Sığla sancağı, 69.
Sığraz köyü, 35.
Sırbistan, 1, 27.
Sırem bk. Srem.
Sıvacık, 59.
Sincanlı bk. Zenbur.
Sis, 17.
Sivas, 9, 15, 40, 42, 45, 63, 79, 82, 84, 91.
Sıvas ili, 40.
Sıvas sancağı, 19.
Sıvas eyâleti, 93.
Slankamen, 5, 26.
Sollar, 79.
Soma kazası, 68.
Sorgun, 81, 84.
Srem, 1, 31.
Söğüt, 17.
سوبلم mezraası, 65.
Su sığırlığı, 69.
Sulak minaresi yaylağı, 38.
Suleymi (صولیمی), 62.

Sultan-önü sancağı, 80.
Sungur (Karaca-viran), 61.
Sungur köyü, Menbiç nahiyesinde, 55.
Suriye, 5, 30, 31, 38, 43. 45, 49, 63, 91, 96.
Suriye çölleri, 11, 17.
Suruç nahiyesi, 43.
Süleymanlı-i Kebir, 81, 82, 83, 84.
Süleymanlı-i Kebir kazası, 43.
Süleymanlı-i Sagir, 81, 84.
Süleymanlı-i Sagir nahiyesi, 24.
Sülüklü, 59.
Süngüllü, 73.
Süveydetü'l-Ber, 67.
Şah Veli dorucu, 59.
Şam, 4, 15, 16, 19, 40, 42, 67, 68.
Şam eyaleti, 94.
Şam kazası, 36.
Şark-pâre kazası, 19.
Şehrinçli, 59.
Şehudlu, 72.
Şemsin, 65.
Şeyh ma' Amik kazası, 68.
Şeyhler, 43.
Şeyhler kazası, 72, 74.
Şeyhler nahiyesi, 49.
Şeyh kadın, 72.
Şeyhli, 72.
Şeyh Züleyha, 60.
Şibliye, 59.
Şidar, 62.
Şımakıyye bk. Şumakıyye.
Şimaliyye 62.
Şiraciye, 62.
Şumadiye, 32.
Şumakıyye, 64, 65.
Şumeriyye, 65.
Şürce köyü, 54.
Sürce viran, 60.
Şürece-i Kebir, 59.
Şürece-i Sagir, 59.
Şüveyha, 62.
الشهيد mezraası, 62.
Tacil, 66.
Takyanus, 62.
Talaf, 66.
Tammah nehri bk. Yeknib nehri.
Tamşvar, 7.
Tarifî, 62.
Tarsus, 17.
Taş-kapu, 62
Taş-köprü, 91.
Taşlı-bük, 62.
Taş-pınar, 82.
Tebulu mezraası, 62.
Tedmür vahası, 16.
Teke, 83.
Teke hisarı kalesi, 83.
Tel Ayşe, 62.
Tel Cubûrîn, 64.
Tel Cüder, 65.
Tel Fahri, 62.
Tel Ganem, 59.
Tel Guzme (Terkozma), 60.
Tel Halid, 62.
Tel Hanus (?), 65.
Tel Hınta, 59.
Tel İdris, 59.
Tel Kartal, 66.
Tel Kays mezraası, 65.
Tel Kova (?), 62.
Tel Mahrûk, 59.
Tel Mukdî, 62.
Tel Nâsır, 59.
Tel Nâsır köyü, 54.
Tel Semîn nehri, 58.
Tel Şammar nehri, 59.
Tel Şebâ (Şen), 59.
Tel Şencan, 59.
Telü's-Sultan, 95.
Tel Yağmur (?), 59.
Tel Zıvan nehri, 59.
Telemen (Çoban bükü), 62.
Telîl, 64.
Telilü'd-Derahim mezraası, 66.
Telil'ü'l-Garbî, 65.
Telilü'ş-Şarkî, 65.
Teselya, 27.
Tesrîn, 66.
Tileyli, 62.
Tilki-pınarı, 82.
Tirkeşî, 62.
Tokat, 6, 16, 79, 80, 82, 85.
Tokat sancağı, 43.

Tokmaklı, 72, 73.
Toma yaylağı, 74.
Torbalı, 59.
Torbalı (Turabalu), 69.
Torumlu, 71.
Tosbağlı, 59.
طوودل (Trudlar?), 72.
Tozanlı, 40.
Trablus-Şam, 16, 66, 74.
Trablus-Şam eyâleti, 19, 63, 67, 68, 90.
Trebçe, 31.
Tulu-köy, 71.
Tuman mezraası, 62.
Turgud, 16, 21.
Turgud kazası, 19.
Tuna, 5, 17, 31.
Tuzluca, 60.
Türkiye, 28, 31, 33, 37, 41, 43, 44, 45, 63, 96.
Türkmanan-ı Selluriyye kazası, 19.
Türkmen mahallesi, Haleb şehrinde, 36.
Ulu-beyli, 83.
Umran, 61.
Urfa, 45, 49, 59, **60**, 88, 91.
Urfa eyâleti, 42, **49**.
bk. Rakka eyâleti.
Urfa sancağı, 43, 48, 59.
Urla (Kara Avşar), 64.
Urla nahiyesi, 43, 69, 71.
Urum-ini, 61.
اوسکورله nehri, 58.
Üç-deve, 91.
Ümmü'l-Ahmud mezraası, 64.
Ürdün, 63.
Üsküdar, 9, 15, 43, 56.
Üsküp, 1, 5, 31.
Van, 42.
Veli Ağıl, 72.
Veli-Karalı, 82.
وساحه, 66.
Vidin, 5.
Viran-Han, 69.
Viran-Şehir (Ayasuluğ), 69.
Viyana, 7, 31.
Yakub bey mezraası, 62.
Yanı Kızıl, 59.
Yassıca, 60.
Yayalar, 72.
Yayalı, 73.
Yaycı, 61.
Yeknib nehri, 58.
Yellüce, 15.
Yeni doruç, 60.
Yeni-il türkmenleri kazası, 19, 20.
Yeni-il, **15**, 45, 56.
Yeni köy, 71.
Yenice, 71, 72.
Yeniçe-i Arab, 59.
Yenice mezraası, 83.
Yeregiren, 71.
Yıldızeli, 40.
Yıva (Büvve), 62.
Yıva-kışla, 71.
Yoğun-burç, 60.
Yosun bükü mezraası, 62.
Yürükân-ı Ankara kazası, 19.
Yörükân-ı Araç kazası, 19.
Yörükân-ı Selendi kazası, 19.
Yörükân-ı Taraklı kazası, 19.
Yugoslavya, 17.
Yugur Sinan, 67.
Yugurü'l-Asi, 65.
Yuğralar, 71.
Yund dağı nahiyesi, 35.
Yusuf bey virânı, 52.
Zamantı, 91.
Zavkara (Zıvkara), 62.
Zekılı, 72.
Zelüf (Zülüf, Sülüf), 62.
Zemherî geçidi, 82.
Zemîmîr, 64.
Zenbur (Sincanlı), 59.
Zenta, 7.
Zeytun, 91.
Zile, 82.
Zi-oğlu, 33.
Zübale, 59.
اوباه, 67.
زول, 67.
زرعی, 66.

Oymak ve topluluk adları

Abdallu, 64, 75.
Abdillü bk. Abdallu.
Abalu, 64, 66, 67.
Acurlu, 56, 57, 60, 92.
Adillü, 57, 61, 62.
Ağa Civanlı, 77.
Akbaş, 57, 60, 78.
Akça-Koyunlu, İlbeyli'ye tâbi, 35.
Ak-Kuzulu, 41.
Âl-ı Vehîb, 68, 69.
Ala Hırızlı, 76.
Âl-ı Ganem, 81, 83, 84.
Ali Beyli (Beğli), 58, 82.
Ali Beyli obası, Sermayeli oymağından, 72.
Ali Kurt obası, Sermayeli oymağına bağlı, 72.
Amikî, 85.
Anamaslu, 75.
Aneze, 32, 38, **43**,45,49. 88.
Ankara Yörükleri, 16.
Anterlü, 57, 60. 93. 94.
Arap aşiretleri, 41, 44, 47, **56**, 61, 63, 68, 88. 91, 94.
Araplu obası, Şerefli oymağından, 73.
Araplu obası, Abdallu oymağından, 76.
Araplı Musa, 40, 41.
Araplu Musa,Beğmişli'ye tabi, 56.
Arife Gazili, 83, 84.
Armutlu Bozulus'a tabi, **36**.
Arşuvanlu, 57, 59, 93.
Asaflı obası, Sermayeli oymağından, 72.
Atçeken, 18, 19, 21.
Atçeken ulusu, 14, **21**.
Atgüdenli obası, Kıcıllı oymağından, 67.
Avcılar, 38.
Avcı Türkmenleri, **22**.
Avşar, 94.
Avşar, Bozulus, 57, 59, 71, 72, 76.
Avşar torunları, 57, 59.
Avusturyalılar, 3, 5, 31.
Aydınlı, 7.
Azazlu obası, Sakallı oymağından, 76.
Azmanlu, 57, 59, 60, 92, 93.
Badıllı, 17, **57**, **59**, 92, 93.
Badilli bk. Badıllı.
Bahaddinli, 93.
Balabanlu, Bozkoyunlu'ya tâbi,56.
Balabanlı, 93.
Balıkcıllı obası, Kıcıllı oymağından, 67, 68.
Barak, 38, 57, 58, 88, 90.
Baraklar, **60.**
Barçıganlı, 92.
Basallu obası, Sakallı oymağından, 76.
Batılu bk. Badıllı
Bayad, 16.
Bayındır, 38, 56, 88, 90.
Becilü, 81, 83, 84.
Begdili, bk. Beydili.
Beğmişlü, 40, 41, 56, 66.
Benî Halid aşireti, 36.
Benî Kays aşireti, 57.
Benî Useyd, 59, **98**, **99**.
Beşir oğulları obası, 64.
Beydili türkmenleri, 9.
Beydili, 40, 47, 56, 58, 88, 90, 91, 93.
Bıçakcı, 71, 72.
Bıyıklı obası, Kılıçlı oymağından, 67, 68.
Bindanlı, 93.
Boynu İncelü, 69.
Bozlu, 64, 66.
Bozlu Çerkes oğulları, 64, 65.
Bezkoyunlu, 40, 41, 50, 55, 64, 68, 93.
Bozkoyunlu Murtaza, 40,
Bozkoyunlu Taş, 56.
Bozulus, 15, **16**,17, 18,**19**, **20**, 24, 38,**57**, 64.
Bozulus mandesi türkmenleri, 56.
Buge obası, Şerefli oymağına tâbi, 73.
Bula Fakılı, 76.
Bulgarlar, 31.
Burdan, 59.
Büyük Abdallu, 75.
Büyük Sâlârlı, 69.
Büyük Sermayeli, 69, 70, 71, 72, 74.
Büyük Süleymanlı, 69, 70, 71, 73, 74.
Büyük Türkmen, 47.
Ceberlu obası, Şerefli oymağından, 73.
Cemaleddinli, 93.
Cerid, 9, 54, 57, 59, 78, 94.

Cevanşir, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 89.
Cığrık Tüccarlısı, 76.
Cihanbeyli, 15, 54, 92, 94.
Cihanşahlu, Cevanşir'e tabi, 70, 72.
Cirid, bk. Cerid.
Cirintilü, 57.
Cumalu, 57.
Çağırganlı, 93.
Çağırganlı Şereflisi, 57, 58.
Çakal Demircilü, 76.
Çakallu Dokuzu, 76.
Çakallu Şarıklısu, 83.
Çakır Bozcaili, 76.
Çanlulı, 75.
Çarık Eymiri, 68.
Çarıklu, 94.
Çarıklu obası, Sakallı oymağından, 76.
Çaşıtlı obası, Karalı oymağından, 73.
Çatal-tepe, 75.
Çeçelü, 56, 57, 58, 59.
Çeçe Bekirli obası, Abalu'ya tabi, 66.
Çeçe (ﭽ) Budaklı obası, Abalı'dan, 66.
Çeçe Muradlı obası, Abalı'dan, 66.
Çeçe Musalı obası, Abalu'dan 67.
Çeçe Şefiklü obası, Abalı'dan 66.
Çemekli obası, Abalı'dan, 66.
Çepni Elçisi, 16, 40, 41, 56, 57, 60, 76.
Çerkesler, 63.
Çınarlı obası, Kıcıllı'dan, 67.
Çıtaklu, 57.
Çimkânlu, 57, 59, 93.
Çoban-oğlu, 90, 94.
Çobaniyye-i Kara ulus, 17.
Çokşuruk, 95.
Çörüklü obası, Cevanşir'e tabi, 72.
Çöpü, 57.
Çukurovalı obası, Bıçakçı oymağına tabi, 72.
Çunkar, 16.
Danişmendli (Danişmendlü), 14, 64, 89.
Danişmendli türkmenleri, 19, **20**, 22, 26, 68, 73.
Danişmendli ulusu, 68, 69, 70, 74.
Davud Hacılı, 76, 77.
Dedelü Karamanlusu, 76.
Dedeşlü, 95.
Dedeşlü oymağı, Gündeşlü türkmenlerine tabi, 35.
Değşur obası, Bıçakçı'dan, 72.
Derdili Ceridi, 76.
Derviş-oğlu obası, Karalı oymağından, 73.
Dimeleklü, bk. Dimleklü.
Dimleklü, 40, 41, 56.
Dindaş-oğlu İsmail, 64.
Dipgalı Ceridi, 76.
Dirjanlı, 92.
Divkânlı, 59.
Doğanlı, 62, 93.
Dokuzlu obası, Göle-gir oymağına tabi, 72.
Dozuk (?), 76.
Döğer, 16, 57, 58, 66, 91, 93.
Döğerler, 64.
Döğerli, 41.
Döğer Oğlan, 64.
Döğer-i Seyfi Toğalu, 57, 58.
Dönekli, 76.
Dönekli eli, 76.
Dura-beyli, 76.
Durdu Hüseyinlü, 69.
Duresinlü, 38.
Dülkadırlı, 15, **16**, 19.
Dülkadırlı oymakları, 15, 36, 37, 76, 78, 94.
Dülkadırlı ulusu, 15, 75.
Dülkadırlı yörükleri, 34.
Dündarlı Eymiri, 68.
دوباج obası, Kıcıllı oymağına tabi, 67.
Ebu Derda'ya bağlı Bozlu, 64, 66.
Ekrâd-ı İzzeddin, 19.
Emir Hacı Elçisi, 64.
Emir Yusuf, bk. Eymir-i Tosun.
Ergilü, İlbeyliye tabi, 35.
Ermeniler, 63.
Elçi, 56.
Elçi-i Ramazan, 64, 65.
Esbli Elçisi, 64, 67, 76.
Eymir, **64**, 68, 85, 94.
Eymir-i Affan, 64, 65.
Eymir-i Çarık, 64.
Eymir-i Dündarlı, 64.
Eymir-i Kaçar, 64.
Eymir-i Karagöz, 64.
Eymir-i Sincarlu, 64.
Eymir-i Tosun, 64, 65.
Fadl, 32, 43.
Firuzlu, 61, 62.
Gâvur-ili, 61, 62.

Geygel, 95.
Göçer Ceridi, 76.
Göle-gir oymağı, 69, 71, 72, 74
Gördün-göre oymağı, 69, 72.
Günce, 56.
Gündeşli türkmenleri, 35.
Gündeşli, 93.
Güneş, 57, 59, 93.
Hacılar, 56, 57, 60.
Hacı Bayındırlı obası, Şerefli oymağından, 73.
Hacı Bekirli obası, Sakallı oymağından, 76.
Hacı Budaklı obası, Kara Tohtemirlü oymağından, 66.
Hacı Fakılı, 61, 62.
Hacı Kasım-oğlu obası, 71.
Hacı Kırlı, 57, 59, 93.
Hacılı, 70, 72.
Hacılı obası, Cevanşire tabi, 72.
Hacılı Dokuzu, 68.
Halep türkmenleri, 15, 38, **56**, 63, 85.
Halilli, 95.
Hama Bayadı, 65.
Hama Döğeri, 64, 65.
Harbendelü, 57, 59, 71, 74, 93, 94.
Hardallı, 40.
Harmandalı, bk. Harbendelü.
Hasanlı, 93.
Hatemli obası, Kıcıllı'dan, 67. 68.
Haydarlı, 83.
Hecelü, 54.
Hegilli obası, Abalu'ya tâbi, 66.
Herekli, 40, 69.
Herikli, bk. Herekli.
Hınzır Tüccarlısı, 76.
حرسلو obası, Abalu oymağından, 67.
Hırlı obası, Kıcıllı'dan, 67.
Hozmak, 75.
Hudili, 92.
Hüccetlü, 64.
Hüseyin Fakılı, 61, 62.
Hüseyinlü, Sakallı oymağından, 76.
Isıllı, 77.
İçel yörükleri, 16.
İfraz-ı Zülkadriye, bk. Dülkadırlı oymakları
İlbasan, 95.
İlbeyli, 38.
İlbeyli oymakları, 16, 35, 49, 59, 61, 92.
İlbeyli torunları, 61.
İlbeyliler, 62.
İlimlü obası, Abdallu oymağına tabi, 76.
İlühanlı Elçisi, 64, 65.
İmam kulu Avşarı, 77.
İmam kulu uşakları, 94.
İnallu, 57, 64, 94.
İnkılâplı, 62.
İranlı, 95.
İsalı, 77.
İzoli, 34.
İzzeddin, 57.
İzzeddin, 17.
İzzeddin oymağı, İlbeyliye tabi, 35.
Kabağılu Dokuzu, 57, 59.
Kabaklı, 95.
Kaçar Eymiri, 68.
Kaçar Halilli obası, Kıcıllı oymağına tabi, 67.
Kadirlü (Kadirli), 41, 57, 58.
Kâfir-kıran, 81, 84.
Kâncı Ceridi, 76.
Kanlı Kavak, 75.
Kantemir Çepnisi, 93.
Kapaklı obası, Bıçakçı oymağına tabi, 72.
Kapu-uşak, 64.
Karalı, 89, 93.
Kara Abdilü, Abalu, 67.
Kara-ağaç yörükleri, 34.
Kara arablu, 57.
Kara Avşar, 63, 64.
Kara Avşarlı, 68.
Karaca Arablu, 75.
Karaca Kürd, 69.
Karacalı, 82, 83, 84.
Kara Çeçelü, 57, 93.
Kara Dedelü, 75.
Kara Eşmelü, 40.
Karagözü Eymiri, 68.
Kara-gözlü, 94.
Kara Halil, 64, 65.
Kara Halil oğulları Ömerlisi, 72.
Kara Halilli obası, Karalı'ya tabi, 71.
Kara Hasanlı Ceridi, 76, 77.
Kara Hüseyinli Ceridi, 75, 77.
Kara Kızlı, Abalu'ya tabi, 67.
Kara Kocalı, 57, 58, 91, 93.
Kara-koyunlu, 67, 95,
Karalar obası, Karalı oymağına tabi, 73.
Karalu (Karalı), 69, 71, 72, 73, 74, 77.
Karaman, 76.

Karamanlu, 76.
Karamcalu, Mocan, 69, 72, 73.
Kara-Muklu, 35.
Kara Süleymanlı, 76.
Kara Süleymanlı obası, Kıcıllı'ya tabi, 67.
Kara Şeyhlü, 40, 41.
Kara Şeyhlü çene, 56.
Kara Şeyhlü Dura beyli, 56.
Kara Şeyhlü Hamdanlu (?), 56.
Kara Şeyhlü'ye bağlı, عاعيلر, 56.
Kara Şeyhlü Yadigâr, 56.
Karağîr, 77.
Karataşlı, 61.
Kara Tohtemirlü, 64, 65, 66.
Kara-ulus oymakları, 19.
Kara-ulus, 17, 18.
Karaca Arablu, 57, 58.
Karaca Koyunlu, 36.
Karık, 36.
Kargın, bk. Karkın.
Karkın, 56, 76.
Kâsuy, 60.
Kaşıkcı, 69, 71, 72, 73, 74.
Kaşıkcılar, 38.
Kayalu, 64, 65.
Kayalu Eymir, 68.
Kayı, 12.
Kaymazlı obası, Bıçakcı oymağından, 72.
Kazlı, 56, 58.
Keçeli obası, Abalu'ya tabi, 66.
Keller, 83, 84.
Kerevetli, 76.
Kıcıllı, **67**, 68.
Kılcılar obası, Bıçakçı oymağına tabi, 72.
Kılıçbeyli, 55, 58.
Kılıçlı, 56, 67, 76, 80, 89.
Kılıçlı ekradı, 64, 90, 94.
Kıncı obası, Sermayeli'ye tabi, 72.
Kıncılı, 34.
Kınık, 50, 66, 67, 75.
Kırık, 79, 80, 81, 82, 83, 84.
Kırıklı, obası, Sermayeli'ye tabi, 72.
Kızık, 16, 94.
Kızıklu, 35.
Kızıl Ahmed, 40.
Kızıl Ali Tohtemürlüsü, 64, 65, 66.
Kızıl Koyunlu, 57, 60, 78.
Kızılca Şadlı, 95.
Kızıllı, Kızullu, 76, 79, 80, 81, 82, 84.
Kilis kürdleri, **35.**
Koç Kethüda obası, Bıçakcı'ya tabi 72.
Koçur Avşarı, 93.
Koçur-zade Koyun-oğlu, 94.
Köçekli, 54, 57, 59, 93.
Köçekli obası, Sermayeli oymağından, 72.
Köçekli obası, Kıcıllı oymağından, 67.
Köpekli, 68.
Körükçüler obası, Sakallı oymağına bağlı, 76.
Köse Kethüdaya bağlı Şerefli, 64, 65.
Köseli Avşarı, 71.
Köse-oğlu, 63.
Kubaş, 56, 57,
Kusurlu obası, Abdallu oymağına bağlı, 76.
Kuşlu, 75.
Kutuzlu obası, Bıçakcı oymağına bağlı, 72.
Küçük Abdallu, 75.
Küçük Sâlârlu, 69.
Küçük Süleymanlı, 69, 71, 74.
Küçük Mihmadlı kürdü, 69, 73.
Küçük Sermayeli, 69, 70, 72, 74.
Kürd, 17, 40, 41, 63,
Kürd oymakları, 4.
Kürd, Mehmedli, 69.
Kürdikânlı, 57, 59, 93.
Kürdili-i kebir, 69.
Kürdili-i sagir, 69.
Küşne, 68.
Küşte, 14.
كوره حورلى, 94.
Lek, 60, 76.
Lekvanik, 76, 78.
Lekvanik oymakları, 17, 56, 57, 69, 60.
Mahmudlu obası, Sermayelü oymağına tabi, 72.
Mamalu, 40, 41, **78,** 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 99.
Mamavî, 57, 59, 93.
Manilü, 57.
Marsuy (Mersavî), 60.
Mevalî, 32, 36, 43, 88.
Mihmadlu kürdü, 69.
Mihmatlar, 95.
Millî oymakları, 40, **92.**
Mîr Veys aşireti, 36.
Mirili obası, Göle-gir oymağına bağlı, 72.
Mişek, evlâd-ı Mişek, Abalu'ya tabi, 66.

Moğol, 16.
Mudanlı, 57, 59.
Musa Fakılı, 76, 77.
Musacalı, 56, **57, 58,** 90, 93, 94.
Nefesli (Nefisli), 83, 84.
Ocaklı obası, Cevanşir'e tabi, 72, 74.
Okçu İzzeddinli, 19, 35, 94.
Okçular, 95.
Okçulu, 77.
Olkaman (?), 41.
Osmanlı, 20, 57, 59, 93.
Osmanlılar, 5, 12, 31, 32, 63.
Otmanlı, 57.
Ömerlü, 57, 92, 93, 94.
Ördek Hacılu obası, Kıcıllı oymağından, 67, 68.
Pehlivanlı, 25.
Pir Budak-oğlu, 40, 56.
Ramazanlı ulusu, **16.**
Recebli Avşarı, 92, 94.
Reyhanlı, 95.
Rişvan, 13, 14, 34, 38, 54.
Rişvan oymakları, 17, 38, 39.
Rus, 6, 63.
Sabanlı obası, Abalu'ya tabi, 67.
Sağırlu Elçisi, 64, 65.
Sakallı, 76, 77.
Sakallı obası, Sermayeli'ye tabi, 72.
Sakallı Ceridi, 68.
Salahlı, 67.
Salahlı obası, Kıcıllı'ya tabi, 67.
Salur (Selluriyye), 16, 64, 65, 67.
Sandıklı, 69.
Sarılı obası, Kıcıllı'ya tabi, 68.
Sarılı obası, Sakallı'ya tabi, 76, 77.
Sarıcalı, 69, 93.
Sarılar, 82, 84.
Sarvanlı, 33.
Seğmenli, 76.
Selman Fakılı, 82, 83, 84.
Sencen, 57, 58, 92.
Sermayeli, 93.
Seyfili obası, Abalu'ya tabi, 67.
Sırplar, 31.
Silsüpür Ceridi, 93, 94.
Simek, 46, 51, **57,** 58, 86, 88, **97,** 98.
Simre, 41.
Sincarlı, 94.
Sincarlı Eymiri, 68.
Sofular, 95.
Süleymanlar obası, Kıcıllı'ya tabi, 68.
Şahablu Tüccarlısı, 76.
Şam Beğmişlüsü, 64.
Şammar, 32, 38, **43,** 45, 49.
Şarıklı (Çarıklı), 63, 79, 80, 81, 84.
Şavî, 46, 51, **57,** 58, 86, 88, **97, 98.**
Şehsuvarlı obası, Göle-gir oymağına tabi, 72.
Şerefli, 64, 67, 69, 73, 93.
Şeyhlü, Beydili'ye tabi, 56.
Şeyh-oğulları, 95.
Şeyhlü, Hacı bahaeddinli'ye tabi, 36.
Şeyhlü, 35, 56, 57, 58.
Tacirli (Tacirlü, Tecirli), 57, 60, 76, **77,** 78, 93.
Tacirli Avşarı, 77.
Tacirli Köçeklisi, 94.
Tarik-illi, 62.
Tatalu, 56.
Tatarlu obası, Sakallı'ya tabi, 76.
Tatışlı, 76.
Tavikli (?), 61.
Tavudlu obası, Şerefli'ye tabi, 73.
Tay, 88.
Tohtemürlü, 65.
Tokuz-han Harbendelüsü, 64.
Topal Uşak, 90.
Tosun Eymiri, 68.
Tufanlı, 61.
Tuğlı, 56.
Tululu Elçisi, 64, 67.
Turgutlu, 81, 84
Tüccarlı, bk. Tacirli.
Tüccarlı dokuzu (Tokuzu), 76.
Türkler, 1, 63.
Türk oymakları, 88.
Türkmen, 15, 17, 20, 40, 41, 87.
Türkmen oymakları, 4, 24, 40, 48.
Ufacıklı, 75.
Ulu Yörük, 16.
Uşak obası, 64, 65.
Uşak obası, Abalu'ya tabi, 66.
Üçoklu, 16.
Üsküdar hassı türkmenleri, 18, 56.
Üstürgânlı (Üstürgânlu), 57, 59, 93.
Veliler, 69.
Veli Alilü, 57.
وطلى obası, Karalı oymağına bağlı, 73.
Venedikliler, 1, 6.

Yab-altun, 57, 59, 93, 94.
Yağcı Bedir, bk. Yaycı Bedir.
Yakublu, 83, 84.
Yaycı Bedir, 22.
Yaylalı obası, Abalu'ya tabi, 66.
Yeni-il hasları oymakları, 38, **57.**
Yeni-il türkmenleri, 15, 25, 64, 85.
Yetigânlı, 59.
Yezidiler, 39.
Yohtemirli, bk. Tohtemirli.
Yörükler, 4, 15, **17,** 20, 22, 23, 25, 26.
Yuralar (Yıva?), 60.
Yusuflu obası, Şerefli'ye tabi, 73.
Yüregir Tokuzu, 76.
Zenfer, 36.
Zeytli, 95.
Zıvalı, 92.
Zile hassı oymakları, 35.
Zülkadriye, bk. Dülkadırlı.

D

Terim ve müessese adları

Âdet-i ağnam, 22, 81.
Âdet-i Çoban beyi, 23.
Adet-i resm-i kışlak-ı berriye, **23.**
Ağıl, 33.
Ağıl resmi, **23.**
Alaçık (alaycık), **12.**
Alay beyleri, 51.
Altı bölük halkı bk. Yeniçeriler.
Anadolu müfettişi, 9, 61, 70, 80, 81.
Arus resmi, **24.**
Askerî, 83.
Askerîlik, 24, 25, 79.
Askeriye, 22, 25.
Aşiret, 17, 18.
Atçılık, 19, **20, 21.**
Avarız, 4, 81, 84.
Avarız-ı divaniye, 25, 28, 29, 47, 48.
Avarızhane, 36, 45.
Avcılık, **21.**
Azabân, 10.
Bâd-ı heva, **24,** 76.
Balis sancak beyliği, bk. İskân başılık.
Başbakanlık arşivi, 68.
Baş Bölükbaşı, **8.**
Başbuğ, 46, 48.
Bedel-i nüzül, 47, 81, 84.
Beldâr, 45.
Beldarân bedeli, 19.
Bennak, **22, 23,** 28.
Beşli, 10.
Bey, Boy ve oymak başı olarak, **13, 14,** 55, 56.
Beylerbeyi, 6, 8, 10, **49,** 51, 69, 88, 93, 98.
Beytülmal, 75.
Boy, **13,** 14, 53, 54.
Boy beyleri, 24, 50, 76.
Bozok kanun-namesi, 23.
Bölük, **16.**
Bölükbaşı, **8.**
Bük, **58,** 97, 98, 99.
Büyük Türkmen Ağalığı, 18.
Caba resmi, 28.
Cebehane, 22.
Celâlî isyanları, 7, 8, 25, 41, 42, 43.
Celeblik, bk. sürücülük.
Cemaat, bk. Oymak.
Cerîb, 46, 79.
Cihan-nüma, 75.
Cizye, **4,** 7.
Cülus bahşişi, **2.**
Cürm-i diyet, 24.
Çavuş, 8.
Çemişkezek kanunâmesi, 23.
Çiftbozan resmi, 30.
Çiftçilik, **19, 33,** 34.
Çobanlık, **19.**
Çölbeyliği, **51.**
Çöl hâkîmi, **13,** 26.
Dalya (?), 39.
Darıcı, 17.
Defterdar, 4, 51, 77.

Deli, 10.
Derbend, 26, 45, 45, 46, 81.
Derbend ve geçid akçası, 25.
Derbendler, 26, 29, 91.
Derbenci, **45**, **46**.
Derbendcilik, 17, 26, 29.
Dergâh-ı âlî kapucu başısı, 50.
Dericilik, 21.
Derimevi çadırlar, 12.
Dervişler, 27, 28.
Deve, Devecilik, 17, 19, **20**.
Devr, 7.
Devriyye, 24.
Diyarbekir kalhanesi, 25.
Divan, 33.
Divânegân, 10.
Dokumacılık, 21.
Dülkadirli voyvodası, 77.
Ellici, 17.
Emîr-i Hac, 94.
Eshab-ı Kehf, 95.
Eşkinci, 22.
Evkaf, 15, 28, 42, 56, 77, 79, 92, 95.
Evlâd-ı Fâtihan, **4**, 26.
Farisân, 10.
Gelin resmi, bk. Arus resmi.
Gerdek resmi, bk. Arus resmi.
Geri hizmet sınıfları, bk. Köprücü, Su-yolcu, Derbendci.
Gönüllüyan, 10.
Gulâmiyye, 2.
Gümrük rüsumu, 6.
Gümrük mukataası, 49.
Hane, 17, **22**.
Has, **6**, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 30, 40, 42, 61, 67, 79, 88, 92, 97.
Has aklâmı, 37.
Has voyvodaları, **14**, 24, 39, 78.
Haydud, bk. Hayduk.
Hayduk, 5.
Haymana, 21.
Hayvancılık, **11**, 12, **13**, 15, **19**, **20**, **21**, **33**.
Hil'at baha, 7.
Hoca hassı, **16**, 78.
Hums, 77.
Hüccet-i şeriye, 77.
İlmiye, 22, 25.
İmdad-ı Hazariye, 24, 47.
İmdad-ı Seferiye, 2, 47.
İmdadiye akçası, 2.
İskân başı, **50**, 51.
İskân başılık, 50.
İskân beyi, **50**, 51.
İskân dairesi, **49**, **51**, 52, 53.
İskân kâtibi, **49**, **50**, 51, 80, 81.
İskân Kethüdası, **50**, 51.
İskân memuru, bk. İskân kâtibi.
İskân mubaşiri, **50**, 51, 67, 70, 71, 81.
İstabl-ı Âmire, 4.
Kaabız-ı emval, 18.
Kadı, 14, 18, 51, 56, 70, 72, 75, 80.
Kadı vekili, 7, 75.
Kaftan baha, 24.
Kahve, 6.
Kalemiye, 77, 88.
Kanun-name, 42.
Kapu halkı, **8**.
Kapusuz Levend, bk. Levend.
Kara resmi, **22**.
Kervan yolları, **40**, 42, **44**, 45 (Haleb-Şam yolu), 65, 66, 75.
Kethüda, oymak kethüdası, **13**, **14**, 55, 56, 82.
Kethüdalık, 14.
Kışlak, **11**, 12, 15, 17,
Kışlak resmi, **23**.
Kilâr-ı Âmire, 2.
Kilimcilik, 21.
Knez, 5.
Kom, 33.
Konar-göçerler, 5, **7**, 8, 9, **10**, **11**, **12**, **14**, 15, 18, 19, 20, **21**, 23, **24**, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 41, 44, 45, 46, 49, 55, 67, 86, 87, 89.
Koyun resmi, bk. Adet-i ağnam.
Koyunculuk, 17, **20**, 21, **22**.
Köprücü, 29, 45.
Köyler, **42**, 54.
Köy zabitleri, 10.
Küçük Türkmen Ağalığı, 18.
Kürekçi bedeli, 47.
Levend, 10, 42, 74, 80, 88.

Levendlik akçası, bk. Çiftbozan resmi.
Levend bayrağı, 10.
Maaş, 1.
Malikâne, 18, 95.
Malikâne mukataası, 6.
Mandra, 33.
Mangır, **2**.
Matbah-ı Âmire, 4, 55.
Mehterhane, 4.
Mezraa, 33, 58.
Mimar, **51**, **53**, 61.
Mirliva, bk. Sancak beyi.
Mirmiran, bk. beylerbeyi.
Muhassıl, 6, 10.
Mukataa, Mukataat, 6, 16, 18, 51.
Murabahacı, 6.
Mutassarrıf, 93.
Mücerred, 17, **22**, 23.
Müfettiş, 44.
Müfettiş Paşa, 35.
Mühimme, 75.
Mültezim, 6.
Müsadere, **2**.
Müsellem, 25.
Mütesellim, 8, 10, 40, 88.
Mütesellim vekili, 75.
Nâib, 51.
Nakibü'l-Eşraf, 79.
Nefîr-i âm, **3**, **9**, **10**, 90.
Nefîr-i âm bedeli, 4, 6.
Nezr, nüzür, 48, 81.
Nizâm-ı cedîd, 60.
Obo, 13.
Ocak (Yörük ocakları), 17.
Otlak, **11**.
Okka, 2.
Otlak Hakkı, bk. Otlak resmi.
Otlak resmi, **23**.
Oymak, **13**, 14, 15, 16, 17, 18, 53, 54.
Örfî tekâlif, **3**, 24, 28, 29, 36, 45, 48.
Öşr, **46**, **48**.
Öşr bedeli, 82, 83.
Palanka, 7.
Peksimet baha, 47.
Raiyyet rüsumu, 7, 79.
Remiyye, 36.
Resm-i âsiyab, 55.
Resm-i çift, **23**.
Resm-i dönüm, **23**.
Resm-i zemin, bk. Resm-i dönüm.
Rüsum-ı arak, 4.
Rüsum-ı hamr, 2, **3**, 4, 6.
Sadaret, 1.
Sadrazam, 4, 5, 10.
Salgın, **39**.
Sancak beyi, 6, 8, 51, 88 93.
Saruca, 3, 7, **8**.
Saruca-Sekban, 5, **7**, **8**, **9**, **10**, 25, 30, 39, 40, 42, 43, 88.
Sekban, 3, **7**, **8**.
Selâmiyye, 24.
Ser-çeşme, **8**, **9**.
Seyyidlik, 25, 79.
Silâhdar, 2.
Sipahi, 2, 5, 24.
Sitil, 13.
Sulama, **53**, **54**.
Su yolu, 29.
Sürgün, 27, **28**, **29**.
Sürsat, 4, 5.
Sürsat bedeli, 19.
Sürücülük, **20**.
Şanü'l-mer'a, bk. Otlak resmi.
Şaranpo, **10**.
Şehir kethüdaları, 10.
Şenlendirmek, 44.
Şeyh, aşiret reisi, 13.
Şeyhü'l-islâm, 10.
Teftişçi, bk. Müfettiş.
Tekâlif-i Örfî, bk. Örfî tekâlif.
Tekâlif-i Şakke, 7, 24, 45, 48.
Timar, 6, 15, 22, 23, 24, 61, 79, 88.
Timar sipahileri, 8.
Tokad kalhanesi, 25.
Toprak-basdı, 24.
Torun, **14**, 55.
Torunluk, 14.
Tüfenkçi, 10.
Tüfenk-endaz, 90, 91.

Türedi tâifesi, 9, **10**, 73.
Türkmanlık, **46**, 49, **75**.
Türkmen Ağası, 90.
Türkmen iskânı, 70.
Türkmen voyvodası, 18.
Tütün rüsumu, 4, 56.
Ulûfe, 1, 4.
Ulus, 19.
Üsküdarevi, 47, 56.
Vakıflar, bk. Evkaf.
Valde sultan evkafı, 17.
Valde sultan hasları, 15, 56.
Vali, bk. Beylerbeyi.
Vezir-i azam, bk. Sadrazam.
Voyvoda, 6, 10, **14**, 18, 30, 44, 77, 80, 88, 89, 93.
Voyvodalık, 17, 18 (Diyarbekir), 35, 38, 78, 79, 80 (Tokad).
Vukıyye, bk. Okka.
Yave akçesi, **24**.
Yaylak, **11**, 12, 15, 17.
Yaylak-Kışlak, **12**, **16**, 19, 33, 34, **38**, **39**, 40, 79.
Yeniçeriler, 8.
Yeniçeri Ağası, 4.
Yeniçeri Ocağı, 4.
Yeni-il hasları, 15.
Yeni-il voyvodası, 40.
Yurd (çadırları), **12**, **13**.
Yüncü, 17.
Yüzdeci, 22.
Zahire baha, 7, 24, 47.
Zaim, 8.
Zamime, 39.
Zaviyeler, 27.
Zeamet, 6, 15, 22, 61, 79, 88.
Zıraat, **86**.

DÜZELTMELER

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
3	31	bk. not 29, 30	bk. not 32, 33
11	1	İMPAPARATORLUK	İMPARATORLUK
11	23	Relâtion	Relation
12	36	â l'épogue	à l'époque
15	12	mukatasına	mukataasına
15	33	umami	umumî
16	35	devrins	devrinde
16	36	*dal*'da	*dolu*'da
19	15	is ede	ise de
19	26	Kütahya kazasında	Kütahya eyâletinde
21	26	siécle	siècle
23	4	sürü r başına, diğe	sürü başına, diğer
23	30	Resm-i çilt	Resm-i çift
23	31	zırrrta	zıraata
23	40	çiflik	çiftlik
26	17	Kilis erkânından	Kilis ekrâdından
31	27	Sirem	Srem
56	34	Azez	Azaz
57	1	yunluyaı	yunluya
57	8	Musaclav	Musacalu
57	18	Cirid	Cerid
59	38	Esmerma, Köprücük mezraası	Esmer ma Köprücük mezraası
59	27	boyları	oymakları
59	39	(مشی)	(حمشی)
60	18	şartiyle Tacirli oymağı Kundbâd (veya Kümbet?),	şartiyle Kundbâd (veya Kümbet ?),
60	27	vc	ve
60	38	adet	âdet
63	36	Bu husus için s. 32, 60 nu. lu nota da bakınız	Bu husus için s. 60, not 32 ye bakınız

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
64	1	Hama tâbi-i Mustafa kethüda	Hama Döğeri tabi-i Mustafa kethuda
64	5	Uşak mahallesi	Uşak obası
64	5	Beşir-oğulları mahallesi	Beşir-oğulları obası
64	13	Ubeydillü (?)	Abdallu
64	18	Abdullu	Abdallu
64	44	unan	lunan
72	18	köyün eyerleşti	köyüne yerleşti.
75	19	vc	ve
75	38	taprağıdur.	toprağıdur.
83	11	yaçaklarına	yacaklarına
83	25	harebe	harabe
85	9	oymağıns	oymağına
86	28	duruma	durumuna
87	—	78	87
87	7	sonuçler	sonuçlar
93	29	en	len

1691-1696 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunda âşiretleri iskân teşebbüsü

Dr. Cengiz Orhonlu

(1963)

ANAHTAR HARİTA

(Not : Kareler ile işaretlenmiş kısımlar eserde ele alınmış olan iskân bölgelerini göstermektir)

TEL SEHLAN
TEL ŞEGLAN
SULUCUK
BENDİ HAMMAM (Turkmen)
ALİ BEYLİ BENDİ
TEL ŞEGLA
TEL HIŞE
TEL SUVAN
TEL ŞAHIN
TEL HIŞE
TEL NEFES
BELIH
TEL SEMN
TEL SEDA
TEL CERVE
GÖL BASI
RAKKA
TEL ZEDAN
TEL ŞEGRAN
HUNEYZE
CABER
EBU HUREYRE
BALIŞ
MESKENE
KAZIK
I.

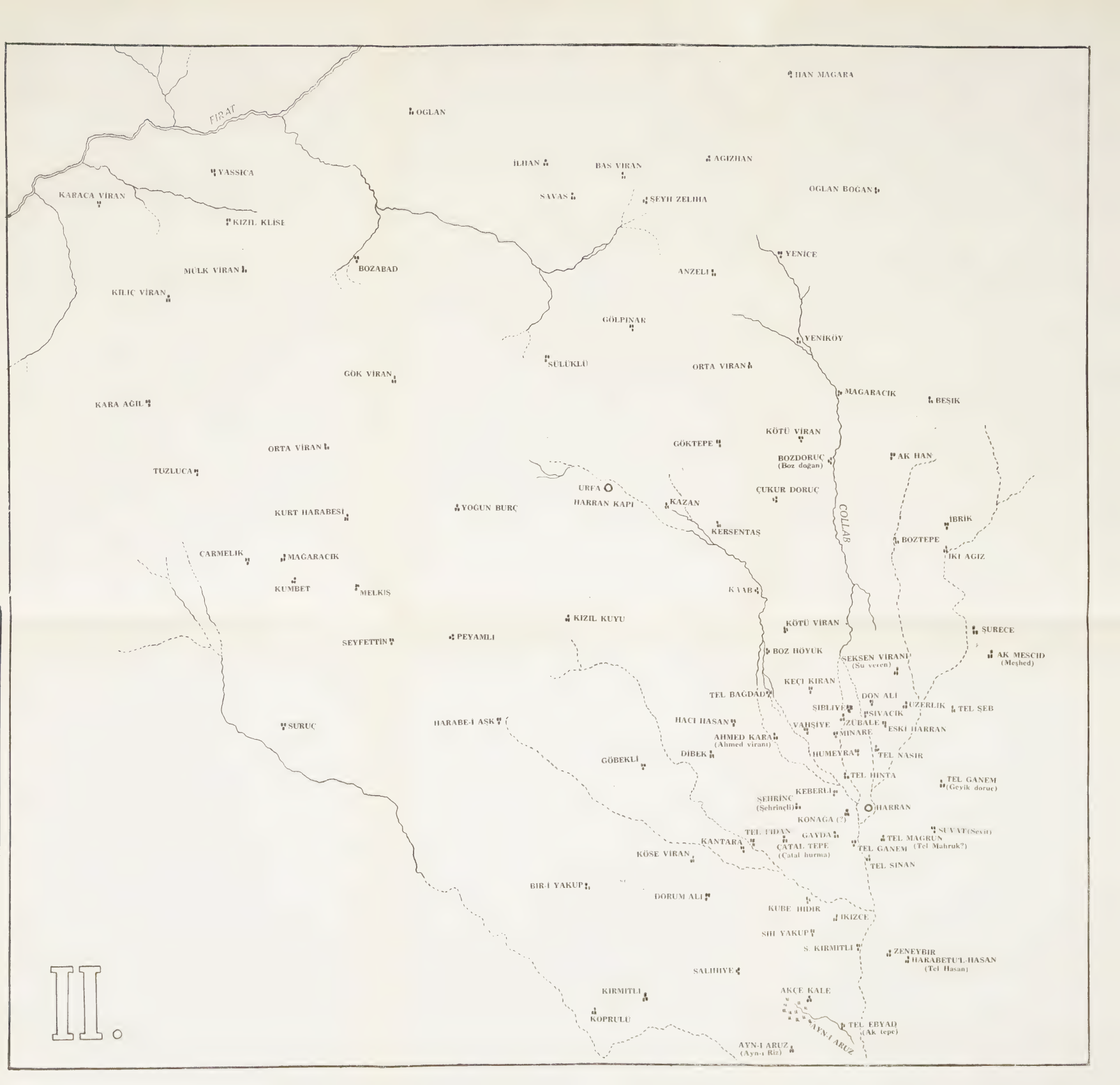
HAN MAGARA
FIRAT
OGLAN
VASSICA
İLHAN
BAS VIRAN
AGIZHAN
KARACA VİRAN
SAVAS
SEYH ZELIHA
OGLAN BOGAN
KIZIL KLİSE
YENİCE
MÜLK VİRAN
BOZABAD
ANZELI
KILIÇ VİRAN
GÖLPINAR
YENİKÖY
SÜLÜKLÜ
ORTA VIRAN
GÖK VİRAN
MAGARACIK
BEŞIK
KARA AĞIL
KÖTÜ VİRAN
GÖKTEPE
ORTA VİRAN
BOZDORUÇ
(Boz doğan)
AK HAN
TUZLUCA
URFA
ÇUKUR DORUÇ
HARRAN KAPI
KAZAN
İBRİK
KURT HARABESİ
YOĞUN BURÇ
KERSENTAŞ
BOZTEPE
COLLAB
ÇARMELIK
MAĞARACIK
İKİ AĞIZ
KUMBET
MELKIŞ
KYAB
KIZIL KUYU
KÖTÜ VİRAN
ŞURECE
SEYFETTİN
PEYAMLI
BOZ HÖYÜK
SEKSEN VİRANI
(Su veren)
AK MESCID
(Meşhed)
KEÇI KIRAN
TEL BAĞDAD
DON ALİ
SIBLIYE
ÜZERLIK
TEL ŞEB
PSIVACIK
ZUBALE
SURUÇ
HARABE-İ AŞK
HACI HASAN
VAHŞIYE
ESKİ HARRAN
AHMED KARA
(Ahmed viranı)
MINARE
DİBEK
HUMEYRA
TEL NASIR
GÖBEKLİ
TEL HINTA
TEL GANEM
(Geyik doruç)
KEBERLİ
ŞEHRİNC
(Şehrinçli)
HARRAN
KONAĞA (?)
SUVAT(Seyit)
TEL FIDAN
GAYDA
TEL MAGRUN
(Tel Mahruk?)
KANTARA
ÇATAL TEPE
(Çatal hurma)
TEL GANEM
KÖSE VİRAN
TEL SINAN
BIR-İ YAKUP
DORUM ALI
KUBE HIDIR
İKIZCE
SIH YAKUP
S. KIRMITLI
ZENEYBIR
HARABETU'L-HASAN
(Tel Hasan)
SALIHIYE
KIRMITLI
AKÇE KALE
KÖPRÜLÜ
TEL EBYAD
(Ak tepe)
AYN-I ARUZ
AYN-I ARUZ
(Ayn-ı Rız)

II.

IIII.
TİLHABEŞ
(Kuyumcu)
CİDEYDE
İKİZCE
KERSENTAŞ
YENİCE
URUMEVLİK
TİLBEŞİR
YENİ AKÇA
AKÇAKÖY
ÇAKRİ
FIRAT NEHRİ
YOĞUNOĞLU HÖYÜK
ZOMBUR
(Songur, Zongur)
HÜLMEN
(Hülüman)
HORKÖY
(Hüryüz)
TİLKEVİ
(Tilkişi)
KERSENTAŞ
DEVEHÖYÜK
FİLEYLİ
KANDEVİR
TİL HALİD
YUSUF BEY
AKPINAR
KÖLLÜ
İNKİLÂP
KARACA VİRAN
ÖKÜZ ÖLDÜREN
ŞAİNE
(Şayine)
ÇUKURVİRAN
ÜÇ KUBBE
BALTACIK
TİLVE (Lilve)
BEĞLERBEĞİ
BÂB-I LEYLUM
GÂVURELİ
KARATAŞLI
GANNAME
HAMMAM-I
SAĞIR
HALİLOĞLU
SACUR SUYU
TOHUR
(Sacur)
AYYAŞE
YONSUL HÖYÜK
(Yosunbükü)
ALABAŞ
HAMMAM-I
KEBİR
KERSENLİ
ZİYARET KÖYÜ
KURUCA
HÖYÜK
KANTARA
(Beşiktepe)
TAŞKAB
(Taşkapu)
NABİGA
BOZGEYİKLİ
MAGARA
KALKUM
TAŞLI HÖYÜK
ÜMMİAZİM
KABVİRAN
ZÜLÜF
(Selif)
ŞAVİ
ZONGUR
TİL REFİ
MİRVEN
(Mihriban ?)
AYNÜLNAKL
DELİFER
VAKUF
SANDI
TİLEYLİ
ALCI
(Elçi)
ARAPÇÖRDÜK
ŞİDAR
HÂLİSE
BEYVİRAN
MÜNBİÇ
(Membiç, Bembiç)
TİLAYŞE
ŞUVEYHA
BEŞCURUN
KÖRHÖYÜK
KUBEYBE
KATMA
MERVE
BÂB
EBUCEHEF
ATŞİNE

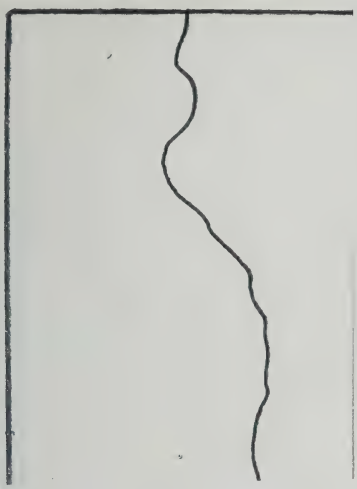

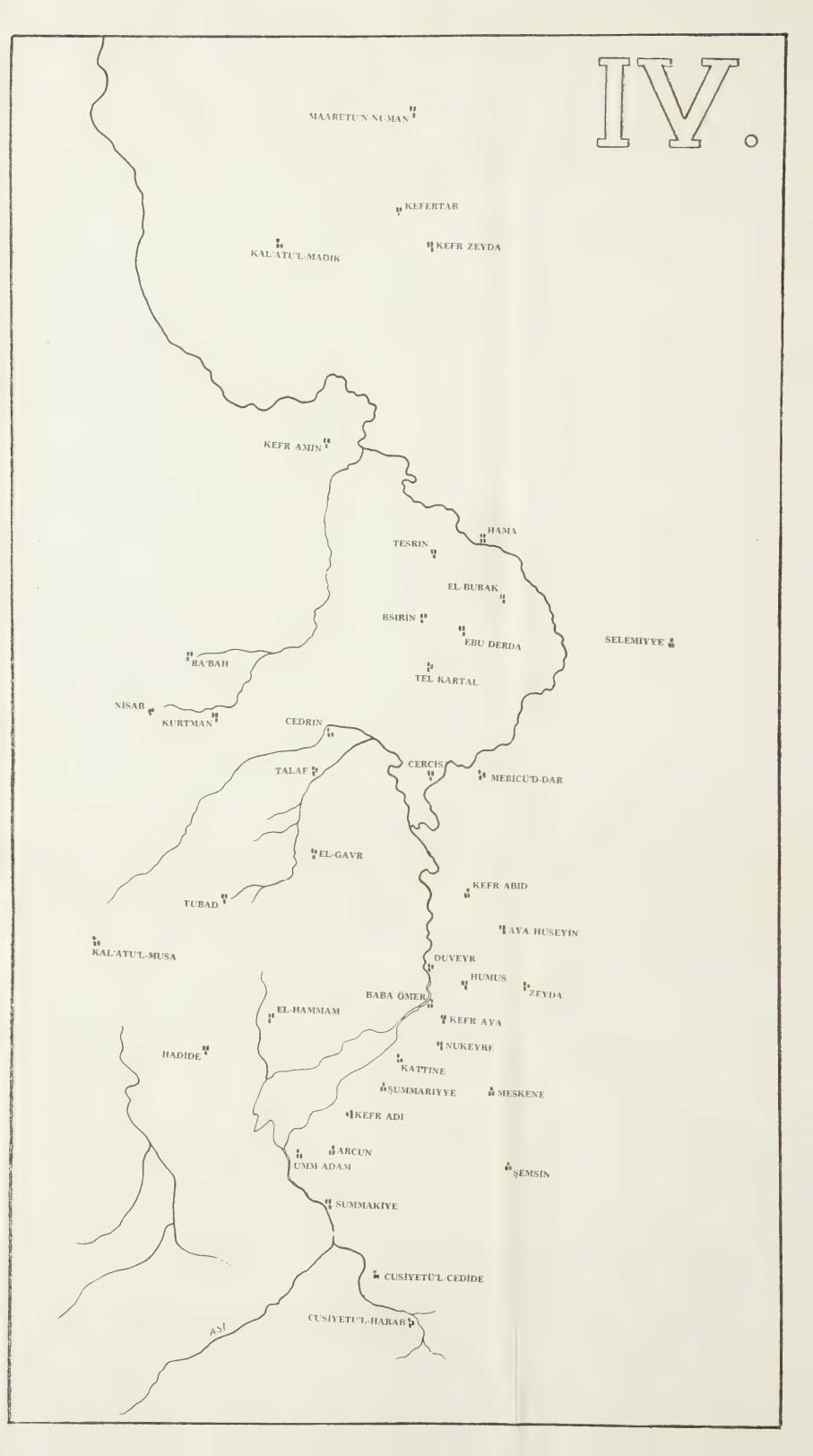
IV.
MAARETU'N-NUMAN
KEFERTAB
KAL'ATU'L-MADIK
KEFR ZEYDA
KEFR AMIN
HAMA
TESRIN
EL-BURAK
BSIRIN
EBU DERDA
SELEMIYYE
RA'BAH
TEL KARTAL
NISAB
KURTMAN
CEDRIN
TALAF
CERCIS
MERICÜ'D-DAR
EL-GAVR
KEFR ABID
TUBAD
AYA HUSEYIN
KAL'ATU'L-MUSA
DUVEYR
HUMUS
ZEYDA
BABA ÖMER
EL-HAMMAM
KEFR AYA
NUKEYRE
HADIDE
KATTINE
ŞUMMARIYYE
MESKENE
KEFR ADI
ARCUN
UMM ADAM
ŞEMSIN
SUMMAKIYE
CUSIYETÜ'L-CEDIDE
CUSIYETU'L-HARAB
ASI

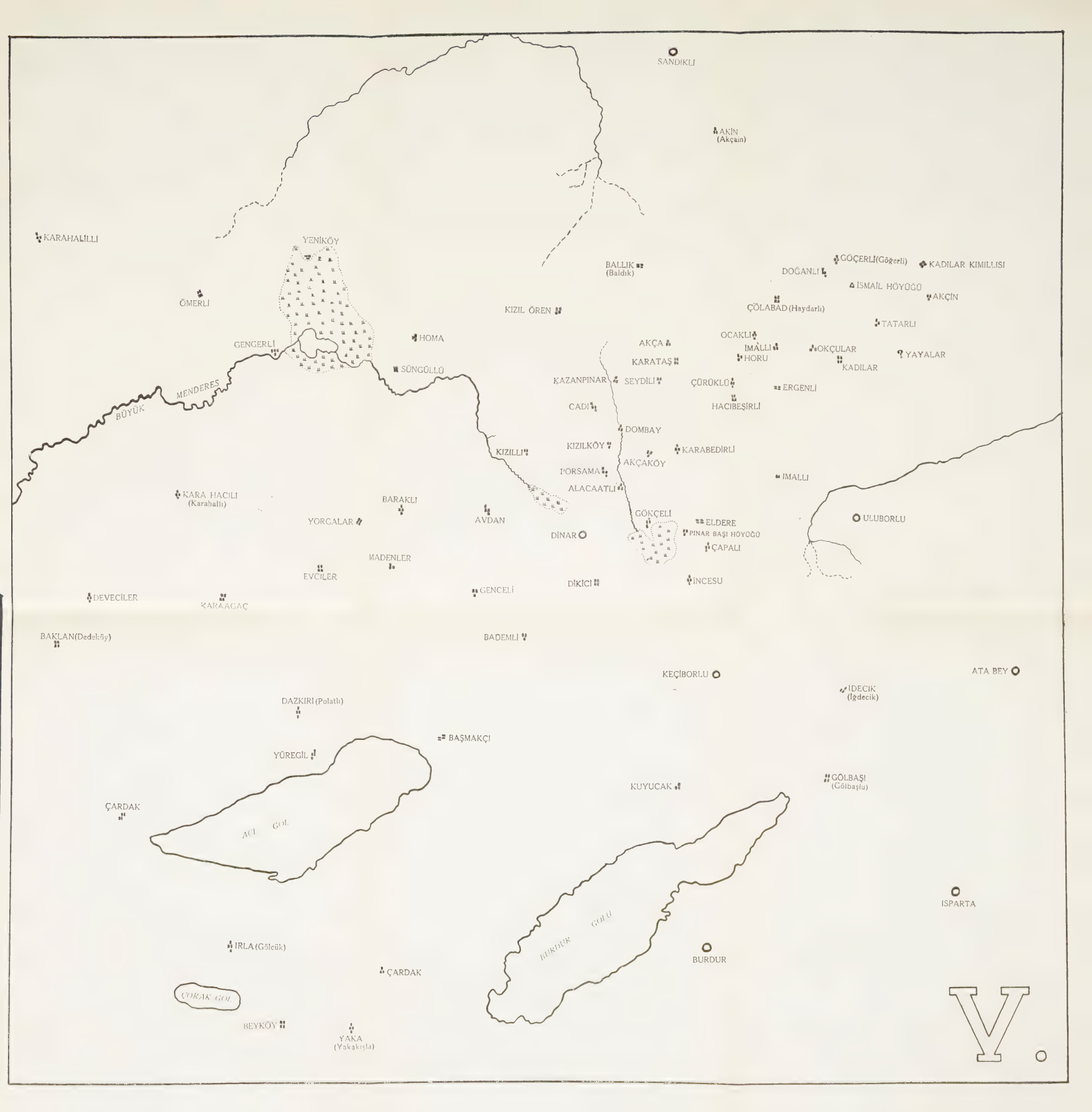
SANDIKLI
AKİN
(Akçain)
KARAHALİLLİ
YENİKÖY
BALLIK
(Baldık)
GÖÇERLİ(Göğerli)
KADILAR KIMILLISI
DOĞANLI
İSMAİL HÖYÜĞÜ
AKÇIN
ÖMERLİ
KIZIL ÖREN
ÇÖLABAD (Haydarlı)
TATARLI
HOMA
OCAKLI
GENGERLİ
AKÇA
İMALLI
OKÇULAR
YAYALAR
KARATAŞ
HORU
KADILAR
SÜNGÜLLÜ
KAZANPINAR
SEYDİLİ
ÇÜRÜKLÜ
ERGENLİ
BÜYÜK MENDERES
CADI
HACIBEŞİRLİ
DOMBAY
KIZILKÖY
KIZILLI
KARABEDİRLİ
AKÇAKÖY
PORSAMA
İMALLI
ALACAATLI
KARA HACILI
(Karahallı)
BARAKLI
GÖKÇELİ
ULUBORLU
YORGALAR
AVDAN
ELDERE
DİNAR
PINAR BAŞI HÖYÜĞÜ
ÇAPALI
MADENLER
EVCİLER
İNCESU
DİKİCİ
DEVECİLER
GENCELİ
KARAAĞAÇ
BAKLAN(Dedeköy)
BADEMLİ
KEÇİBORLU
ATA BEY
İDECİK
(İğdecik)
DAZKIRI (Polatlı)
BAŞMAKÇI
YÜREĞİL
KUYUCAK
GÖLBAŞI
(Gölbaşlu)
ÇARDAK
AÇI GÖL
ISPARTA
BURDUR GÖLÜ
IRLA (Gölcük)
BURDUR
ÇARDAK
ÇORAK GÖL
BEYKÖY
YAKA
(Yakakışla)
V.

SİS
ELBİSTANLI
KADIRLI
(Kars-ı Maraş)
CEYHAN
HARUNİYE
ANAVARZA
BULANIKLI
SARVANLI
TACİRLİ
HAMİS SUYU
YILANLI-KALE
GÖZENELER
ERZİN
TURUNÇLU
KUYULUK
ADANA
MİSİS
BURNAZ
CERİD-OĞLU
KURT-KULAĞ
BERENDİ (?)
KARANLIK KAPI
KAPULU
CEDİK HÖYÜĞÜ
CEBEL-İ NUR
SEYHAN NEHRİ
PAYAS
AYAS
ISKENDERUN KÖRFEZİ
ŞARISEKİ
CEYHAN NEHRİ
ISKENDERUN
BELEN
VI.

VII.
KARASAR
KAPAKLI
ARIFE GAZİLİ
ESB KIRAN
KIZILLI
MERKEBLİ
KIRAN KIŞLA
YENİCE
SUNGURLU
BUDAKÖZÜ
BOLALCIK
KAYA BUGET
KUYUMCU VIRAN
ELBEYLİ
SARI KAYA
YENİCE
KARACALAR (Kara çalı)
HAN
KAPAKLI
AYGIR DAGI
POYRAZ
DERBENT
YASSI HÖYÜK
DAĞ YENİCESİ
AKTAŞ
DARICI
ÇEKEREK IRMAĞI
ISA FAKILI
ÇEPNİ
SEKİKIŞLA
SARI BABA
HAYDAR BEYLİ (Yenice)
KIRIM
SARIM BEY
ÇEÇENLER
KARALAR
BİŞEK
TAŞ-PINAR
KEHMALLI
SALMANLI (Kaya dibi)
ÇALIKLI
BACILI
İĞECAN
SUSUZ (Kör kuyu)
ZENCİR
BÜYÜK NEFES (Belücek hastanı)
MUSA BEYLİ
SORGUN
TİLKİ SIVRİSİ
AHMED FAKILI
YAYLAK
BABAKALE
ARSLAN HACILI
YAKUPLU (Eşikli)
SÜLEYMANLI
KANBERLİ
ÇAKIR HACILI
KUYUMCU
KARAÇOKRAK
KARA KOYUNLU
KUYUCAK
DERE KIŞLA
ÇAKALLAR
AĞGÖÇERLİ
SELMAN FAKILI
ÇAKIR HACILI
ARDAGMADENİ
SEKİLİ
ARİFE OĞLU
CECELİ
KABAKLI
YUELMA HACILI
KARA VELİ
AŞ ELMA HACILI
HAMZALI
HOZMANPINARI
ÇEPNİ
ALA HACILI
ÇİÇEKDAGI
KANAK ÇAYI
HAMZA BEYLİ
HÖYÜK KIŞLA
DELİLER
KEÇİ KALESİ
BEKTAŞLI
DEDELİ
KARALAR
KELLER
DAVULLU
HAMZALI
AŞ SARI KAYA
YU. SARI KAYA
KÖŞKER
POYRAZLI
KARA KAYA
ÇOKRADAN
AKDAĞ (Çayır şeyhi)
KOZAN

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 058515609

24 T.L.